

HUMANIST

MAANDBLAD OVER HUMANISME, MENS EN WERELD

afgeleefd

afgemat

uitgeput

uitgezaakt

bedaat

murw

bejaard

verlept

vervallen

vervlogen

afgetakeld

ouderwets

bejaard

oud

voorbij

einde

grijs

uitgeblust

voormalig

vroeger

verstreken

afgedaan

belegen

bezadigd

uit

af

aftands

overrijp

passé

tafelkleedje

geraniums

klassiek

antiek

post

ex

afgedraaid

uitgeteld

verlopen

over

op

afgelopen

versleten

ZOMER 2000
PRIJS: F7,95

Kroniek van de onderstroom

"ODE HELPT DE GEEST OM
SOEPEL TE BLIJVEN WAAR-
DOOR JE MOEDIGER KEUZES
KUNT MAKEN IN JE LEVEN".
LINDA VAN DYCK, ACTRICE

Beste lezer,

U bent betrokken bij wat er in de wereld gebeurt. Daarom probeert u op de hoogte te blijven via kranten, opiniebladen en TV. U boort diverse nieuwsbronnen aan voor een gebalanceerde visie. Maar welk medium je tegenwoordig ook raadpleegt, je komt veelal dezelfde onderwerpen en invalshoeken tegen.

Daarom zijn we vijf jaar geleden gestart met Ode, kroniek van de onderstroom. Een opinieblad dat zesmaal per jaar nieuws behandelt dat buiten de 'mainstream'-media valt. Kortom, we signaleren, bundelen en becommentariëren nieuwe visies om u kennis te laten maken met een andere realiteit. Ode meent niet te weten hoe het moet, maar laat zien hoe het ook zou kunnen.

Ode heeft een frisse kijk op de wereld en gaat uit van de mogelijkheden van morgen. Of het nu politiek, economie, gezondheid, samenleving of onze persoonlijke vooruitgang betreft. De perfecte aanvulling op de dagelijkse actualiteiten.

Ontdek met Ode de onderstroom als bron van inspiratie en reserveer een proefabonnement. U ontvangt Ode dan een half jaar en betaalt voor deze drie nummers geen 45 maar 30 gulden. Het enige dat u hoeft te doen is de coupon in te vullen en op te sturen.

Wij zien ernaar uit Ode ook voor u te mogen maken.

Met beste groeten,
namens Ode,

Jurriaan Kamp

Jurriaan Kamp
Hoofdredacteur

"IK SLA ODE NOOIT OVER WANT
WAT IK ERIN LEES IS ALTIJD EEN
PAREL IN MIJN GEDACHTEN".
JOHAN STEKELENBURG,
BURGEMEESTER VAN TILBURG

"HET FIJNSTE VAN ODE VIND IK DAT
JE DE WERELD VANUIT EEN ANDER
STANDPUNT TE ZIEN KRIJGT,
WAARDOOR JE ZELF BETER
JE GEDACHTEN KAN VORMEN".
DORINE DE VOS, MEDE-OPRICHTER
HOTEL NEW YORK IN ROTTERDAM

"HET DENKEN EN HANDELEN IN
DE MEDISCHE WETENSCHAP
-MAAR DAAR NIET ALLEEN-
VOLGT EEN BEPAALD STRAMIEN;
MEESTAL GEACCEPTEERD ALS HET
BESTE VAN DEZE TIJD. BIJ HET LEZEN
VAN ODE BESEF JE DAT DIT ZO IS, MAAR
OOK DAT HET HEEL ANDERS KAN".
PROF. DR. HANS GALJAARD,
ERFELIJKHEIDSGESKUNDIGE

Drie nummers van Ode op proef voor de prijs van twee

JA, stuur mij het komende half jaar Ode toe!

Ik betaal voor deze drie nummers 30 in plaats van 45 gulden.

naam: _____ m/v

adres: _____

postcode: _____ plaats: _____

telefoon: _____

Ik betaal per

☐ acceptgiro

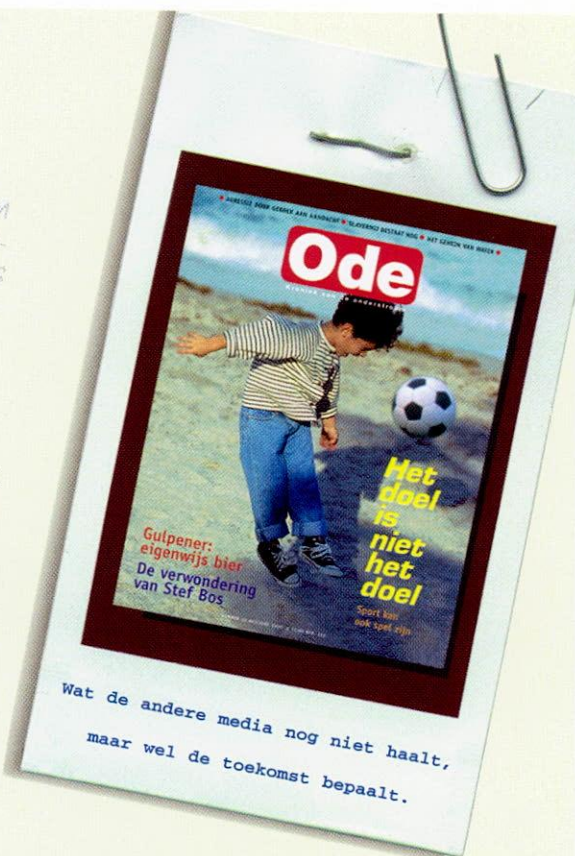
☐ machtiging van bankrekening

Handtekening: _____

Stuur deze coupon nog vandaag in een envelop naar:

Ode, Antwoordnr. 2402, 3000 VB Rotterdam. Postzegel hoeft niet, mag wel.

H2

EEN UITGAVE VAN UITGEVERIJ BENTOTA BV
VEERHAVEN 12C POSTBUS 2402
3016 CJ ROTTERDAM 3000 CK ROTTERDAM
TELEFOON +31 10 4360995 TELEFAX +31 10 4360871
E-MAIL ODE@ODE.NL

4-jarige schilderscholing
Jaarcursus schilderen
Zomerschilderweken

Het Labyrint Centrum voor beeldende
vorming, Westersingel 9, 4101 ZG
Culemborg, Tel.: (0345) 51 85 75 en fax:
(0345) 56 85 24

GEBONDEN

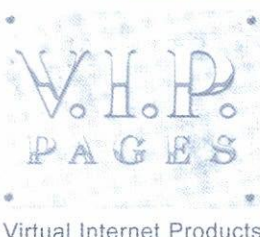
maar toch
op zoek naar warmte
en begrip op niveau

relatiebureau

DCPartner sinds 1994

073-5432420 www.dcpartner.nl

VIPPAGES is een nieuwe zoek-
service op internet, welke is
toegesplitst op het hele gezin. In
enkele muisklikken bent u
beslist bij de door u gewenste
informatie. Toetsenbord is niet
meer nodig.

VIPPAGES kent geen porno.
Neem zelf de proef op de som
via www.vippages.com

VIPPAGES klikt altijd!

**Maatschappelijk en milieubewust
beleggen, sparen en lenen?**

**Bezoek www.duurzaam-beleggen.nl
op Internet**

M E C H A N I S C H E
Kwaliteitshorloges uit India.

Keuze uit ruim 60 modellen, handopwind-
baar of automatisch, 15 maanden garantie.

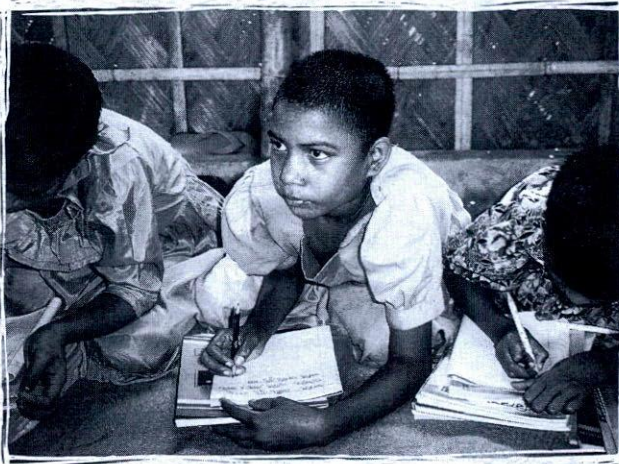
IDEEL - MILIEUVRIENDELIJK

Een deel van de opbrengst komt ten goede
aan kleinschalige hulpprojecten voor lepro-
zenfamilies en Tibetaanse vluchtelingen in
Noord-India.

Bestel onze kleurenbrochure inclusief waarde-
bon t.w.v. f 15,-, door f 10,- over te maken op
bankrek.nr. 94.37.67.830 of giro.nr. 3503693
van HMT IMPORT BENELUX, Postbus 495,
7200 AL Zutphen. Tel. 0575-530790.

HMT
WATCHES

Ook de ASN Bank investeert in kinderarbeid

Kinderen verdienen alle kansen van de wereld. Maar in de
Derde Wereld eindigen toekomstdrömen vaak te vroeg in een
tapijtfabriek of naaiatelier. De Algemene Spaarbank voor
Nederland geeft mensen in ontwikkelingslanden de kans op
economische zelfstandigheid. Onder meer via het ASN-Novib
Fonds. Zo kunnen hun kinderen naar school. Een methode die
de ASN Bank al vanaf de oprichting in 1960 in het bloed zit.

Mensenrechten, natuur en milieu, de Derde Wereld en het alge-
meen welzijn van mens en dier zijn enkele van de toetsstenen
bij investeringen. Zodat u geen aandeel heeft in pakweg kinder-
arbeid, de bio-industrie, nucleaire industrie of wapenindustrie
als u zaken doet met de ASN Bank. En dat loont.

Ook in de vorm van prima rendementen, die beslist niet onder
doen voor die bij de grote banken. Zo steeg de koers van het
ASN Aandelenfonds de afgelopen 3 kalenderjaren met maar
liefst 154%*.

De ASN Bank voert uitsluitend spaar-, beleggings- en hypo-
theekproducten. U handhaaft uw huidige betaalrekening bij
bank of giro, want via die rekening kunt u - vanuit huis - geld
storten op (of opnemen van) uw rekening bij de ASN Bank.
Snel en gemakkelijk. Wilt u meer weten? Vul dan snel de bon in.

Ja, ik wil meer weten over de ASN-aanpak en over:

- ☐ ASN-spaarvormen ☐ ASN-Novib Fonds
☐ ASN-beleggingsfondsen ☐ ASN-hypotheekvormen

Naam m/v

Adres

Postcode Plaats

Telefoon 007-02

Stuur deze bon in een ongefrankeerde envelop naar de ASN Bank,
Antwoordnummer 1188, 2501 WB DEN HAAG. Faxen kan ook:
070 - 361 79 48. Of bel gratis de ASN Informatie- en advieslijn
(van maandag t/m vrijdag tussen 8.30 en 17.00 uur):

*Alle ASN-beleggingsfondsen zijn in het bezit van een vergunning op grond van de Wet toezicht beleggingsinstellingen (Wib).
De waarde van uw beleggingen kan fluctueren. In het verleden behaalde resultaten bieden geen garantie voor de toekomst.

ASN Bank

DUURZAAM BELEGD, EERLIJK VERDIEND

Rijpen

"De meest overgewaardeerde deugd is jeugdigheid", zei Arjan Ederveen onlangs. Natuurlijk heeft Ederveen gelijk. Iedereen is jong geweest, en voor weinigen van ons was dat het paradijs. Het verlangen naar de eeuwige jeugd is een verlangen naar de mogelijkheden van de jeugd met de ervaring en uitgebalanceerdheid van de jaren. Een onmogelijk verlangen. Maar redeneren helpt nauwelijks. Het beeld blijkt hardnekkig.

Dit themanummer gaat over ouder worden. Niet over de fysieke kant daarvan - verhalen over rimpels bieden andere bladen in overvloed. Maar over wat zich afspeelt in dat psychologische niemandsland tussen 'niet jong meer' en 'hoogbejaard'. Ofwel: het grootste deel van ons leven.

Wat is dat: innerlijk ouder worden? Waaraan merk je dat je psychologisch rijper bent geworden? En wat zijn de maatschappelijke gevolgen van onze angst voor ouder worden? Lees en denk mee.

Een kind dat lijdt aan progeria, een zeldzame genetische afwijking waardoor je heel snel oud wordt

Ouder worden

8 Van vuur naar licht

Ouder worden? Geen probleem, mits je ook maar wijzer wordt. Maar daar zit de moeilijkheid, want wat is wijsheid? Essay.

14 Van oud naar fout

Was je in vroeger tijden pas iemand wanneer je op leeftijd kwam, tegenwoordig word je op steeds jongere leeftijd afgeschreven. Waarom is oud tegenwoordig fout? Een geschiedenislesje.

18 Steeds nieuwe apparaten

De komst van de telefoon, de eerste radio en tv, de introductie van de computer. Nieuwe technologie heeft het leven van zeventigers op een ongekennde manier overhoop gegoooid. Of niet?

22 'Rustig aan, Beppie'

Op toneel speelde ze onlangs een oude vrouw in het verpleeghuis. Of actrice Beppie Melissen (48) zelf met ouder worden bezig is? 'Ik voel me 25. Maar de tijd is krap. Dat benauwt me.'

26 Na de gouden kooi

Als twintiger hebben ze al bereikt waar anderen een leven lang naar streven: succes, geld en aanzien. Hoe zien jonge arrivés zichzelf ouder worden?

32 Seks maakt oud

Veroudering is de belangrijkste oorzaak van sterfte onder dieren en mensen. Vanuit evolutionair perspectief is dat vreemd: waarom is ouder worden niet uitgeselecteerd? Over de biologie van veroudering.

37 Ouder worden

Fotoserie van Adrienne M. Norman.

42 Eeuwig vakantie

Na vut of pensioen wacht een zee van tijd. Ex-werknemers leren op cursus daarmee om te gaan. De trainer: 'Neem de tijd om jezelf te ontdekken.' Een cursist: 'Ik kom nu al tijd te kort.' Reportage.

48 Oudroze

De homoscene is onverbiddelijk: oud betekent afgedaan. Drie homoseksuele mannen vertellen hoe zij het ouder worden binnen deze subcultuur ervaren.

53 De macht van oud geld

Gezamenlijk hebben we vele miljarden guldens opgepot 'voor later'. Wat gebeurt er met dat geld en wie hebben er wat over te zeggen? Achtergrond.

56 Vervreemd van de oude dag

Allochtonen bezien de wijze waarop Nederlanders met ouderen omgaan vaak met verbazing, soms zelfs met afkeer. Vijf nieuwe Nederlanders over 'oud worden in Nederland'.

Zes mensen over ouder worden

- 6 Jelte Wind (26)
- 12 Yvette Rigter (34)
- 20 Wil Arts (50)
- 30 Leon van den Schoor (45)
- 46 Jennifer Trapman (16)
- 60 Jos van Gestel (59)

en verder

62 Denken & Doen 64 Nieuws 66 Cryptogram 66 Colofon

Rijp

Werken in een oorlogssituatie leek hem wel stoer en macho. Nu denkt Jelte Wind er anders over. Tijdens een uitzending naar Bosnië coördineerde hij de eerste-hulpverlening bij een ongeluk waarbij twee collega's om het leven kwamen. 'Dat ongeval was voor mij een belangrijk moment. Sindsdien ben ik veel rustiger.'

"Wat mij trok aan werken in het leger was het groepsgevoel. Lekker buiten zijn, beetje primitief leven, vrijheid. De medische kant wilde ik absoluut niet op. Links en rechts wat verbandjes aanleggen, hier en daar een paar pleisters plakken, een beetje zielig gedoe allemaal. Niks voor mij, dacht ik toen. Ik wilde schieten, voorwaarts rennen, stoer doen. Maar ja, ik was negentien en dan zit je natuurlijk wel iets anders in elkaar.

Tijdens de cursus eerste-hulpverlening drong het tot me door wat je met een medische scholing voor anderen kunt betekenen. Ik volgde een opleiding tot initieel oorlogstraumatoloog, een functie die te vergelijken is met een ambulanceverpleegkundige. Begin 1996 werd ik te werk gesteld bij de landmacht in Soesterberg. Nog in datzelfde jaar werd ons bataljon uitgezonden naar Bosnië.

Op 11 februari 1997 gebeurde het. Via de portofoon kwam een melding binnen dat een legervoertuig van een berghelling was geraakt en in de afgrond was gestort. Twee collega's waren daarbij omgekomen. Korte tijd later zat ik met mijn chauffeur en nog een verpleegkundige in het gewondenvoertuig, op weg naar de plek des onheils. Ik was toen 22 jaar. Voor het eerst van mijn leven moest ik leiding geven bij een ongeluk met doden. Altijd heb ik gezegd dat ik er klaar voor was indien een dergelijke situatie zich voor zou doen. Ik wist precies wat me te doen stond. En toch was ik gigantisch bang. Want je beseft dondersgoed dat er van alles kan gebeuren waardoor je compleet dichtslaait. En je wilt het niet op je geweten hebben dat iemand komt te overlijden omdat je niet juist hebt gehandeld.

Twee sergeanten van de genie waren al ter plekke voordat wij aankwamen. Ze vertelden me wat er was gebeurd en wie van de gewonden er het ergste aan toe waren. De twee doden waren al afgedekt en werden later met een helikopter opgehaald. Bij een van de gewonde jongens rook ik al

op afstand het bloed dat uit zijn mond kwam. Zijn gezicht was helemaal opgezwollen. Hij zei dat hij het niet langer volhield, dat hij moe was en wilde gaan slapen. Ik ging met hem praten, keek hem recht in zijn ogen en dacht: die vent ligt hier dood te gaan. Zolang hij maar bij z'n positieven blijft, zal dat niet gebeuren.

Die eerste dagen erna voelde ik alleen maar verdriet. Normaal gesproken ben ik niet iemand die snel gaat huilen, in ieder geval niet in het openbaar. Toch was ik me er sterk van bewust dat ik mijn gevoelens niet moest opkroppen maar er zo snel mogelijk over moest praten. Je werd daarin ook gestimuleerd vanuit Defensie. Ik heb lekker staan janken daar in dat kamp, dat deed me ook goed. Niemand die

'Ik keek hem recht in zijn ogen en dacht: die vent ligt hier dood te gaan'

dat raar vond. Heel belangrijk voor mij was dat ik achteraf nooit aan mijzelf heb hoeven twijfelen. Dat ongeval was voor mij een belangrijk moment. Na deze ervaring voel ik me zekerder in mijn werk. En rustiger. In Bosnië gaf ik lessen eerste-hulpverlening aan jongens van de gevechtseenheden. Dan hoorde je soms van die ongezouten uitspraken over oorlog. Die herkende ik onmiddellijk van vroeger. Toen boerde ik ook maar wat in de rondte, zonder te beseffen wat voor uitwerking mijn woorden soms hadden op andere mensen. Nu ben ik me daar wel meer van bewust. Door die zes maanden in Bosnië ben ik meer over bepaalde dingen gaan nadenken. Bijvoorbeeld over de vraag wat oorlog in feite betekent, wat het doet met de mensen en hoe ze overleven in een omgeving die kapot is geschoten. Dan ga je andere conclusies trekken. Namelijk dat het werken in een oorlogssituatie minder stoer en macho is dan je dacht toen je het leger in ging."

Caroline Hanrath

Jelte Wind (26) 'Ik wist wat ik moest doen, toch was ik gigantisch bang'

Van vuur naar licht

Ouder worden? Geen probleem,

mits je ook maar wijzer wordt.

Maar daar zit de moeilijkheid.

Want wat is wijsheid? **Marjan Slob**

David Lurie heeft zijn leven aardig onder controle. Als witte professor in Kaapstad doceert hij een sjeik onderwerp - de romantische dichters - en met zijn knappe uiterlijk praat hij vlotjes vrouwen in zijn bed. Literatuur en seks zijn altijd belangrijk geweest voor zijn zelfbeeld. Maar nu, op 52-jarige leeftijd, moet hij merken dat dat beeld niet meer strookt met de feiten. Vrouwen draaien zich niet langer automatisch om als hij over straat wandelt. De faculteit letteren is de faculteit communicatie geworden, waar hij nog één cursusje romantische dichters mag geven, maar vooral 'inleiding in de communicatietheorie' aan eerstejaars doceert. En Zuid-Afrika is na de val van het apartheidregime definitief veranderd. J.M. Coetzee's prachtige boek *Disgrace* is op heel veel verschillende manieren te lezen. Zeker ook als het verhaal van een niet eens zo sympathieke, ouder wordende man die binnen een paar seizoenen moet merken hoe de levenswijze die hem vroeger geen windeieren legde, nu deuk na deuk oploopt, en hem in feite diskwalificeert voor het nieuwe Zuid-Afrika.

Affaire

Wat doe je als jouw tijd voorbij is? Aanvankelijk hetzelfde, suggereert Coetzee. Het duurt immers even voor je het in de gaten hebt. Zo gaat David een vrij akelige affaire aan met een van zijn studentes, waar hij zelf wel over te spreken is. Het komt uit en hij moet zich verantwoorden tegenover een andere nieuwheid: de onder-

zoeksc commissie van de univer-siteit. Hij erkent de affaire, maar weigert publiekelijk berouw te tonen - dat strookt niet met zijn 'ouderwetse' principes - waardoor hij zijn baan kwijtraakt.

Lurie vertrekt naar het platteland, waar zijn enige dochter Lucy een boerderijtje drijft. Twintiger Lucy en vijftiger David hebben niet dezelfde kijk op Zuid-Afrika. Hoewel David altijd 'liberale' ideeën heeft gehad over de politieke rechten van zwarte Zuid-Afrikanen, heeft Lucy veel meer met zwarten geleefd. Nu zijn de oude routines voor beiden niet meer genoeg. Zwarten eisen hun plek op, en niet per se via de 'geëigende' wegen. Dat juist een beperkte blik, wrok en regelrechte gekte in zo'n historische situatie makkelijk de boventoon voeren, ondervinden David en Lucy aan den lijve.

David reageert volgens zijn oude stramien: zijn gevoel voor rechtvaardigheid speelt op. Hij is hoogst verontwaardigd, wil genoegdoening, probeert de daders ter verantwoording te roepen. Lucy reageert veel passiever. Ergerlijk passief zelfs, maar de suggestie is dat zij, door zich te voegen, een plekje zal behouden in dit nieuwe Zuid-Afrika. David niet. Hij verdwijnt in de marge. Vermoedelijk zal hij zijn dagen slijten op een stoffige binnenplaats, waar hij op een campingstelletje zijn potje kookt.

Coetzee's boek is zo somber dat het af en toe de adem beneemt. Maar het is ook wijs, en breed, en rijk, en iedereen moet het lezen. Het schetst, naast heel veel meer, een naargeestig beeld van een man die ouder wordt in zeer uitzonderlijke historische omstandigheden, die hij niet bijhoudt - of niet bij wénst te houden, want dat kan natuurlijk ook nog. Ik proef zeker ook een soort heroïek in Davids hooghouden van principes die hem zijn hele leven tot leidraad zijn geweest, ook al zijn ze uit de mode. Maar tegelijkertijd zie je als lezer zijn onvermogen om onder ogen te zien dat zijn principes slechts zijn geworden, vloeken met de nieuwe tijd, 'ongepast' zijn.

Schrik

Ouder worden heeft een negatieve klank omdat je het associeert met de

naderende dood, en met een levens-einde waarin je ziek en angstig bent. Dit hoeft natuurlijk niet te gebeuren, maar de kans is er, en het is logisch dat die je schrik inboezemt. Over die lichamelijke kant van ouder worden wil ik het hier niet hebben - daar heb ik niet zoveel op te zeggen.

Ouder worden is ook een schrikbeeld omdat je maatschappelijk op een zijspoor kan raken, zoals David Lurie overkomt. De wereld verandert, en jij houdt het niet meer bij. Jouw dagen zijn over, je tijd is geweest. Hier speelt de beeldvorming een veel grotere rol dan de feiten. Want waarom zien we het eigenlijk zo? Waarom roept ouder worden bij ons ook direct een beeld van geestelijk aftakelen op, en niet van rijpen?

De westerse ideeëngeschiedenis geeft niet direct een antwoord op die vraag. De meeste wijsgeren achten ouderdom juist wenselijk, mits je de beschikking hebt over je faculteiten. Neem een van de beroemdste klassieke geschriften

'We moeten de ouderdom dankbaar zijn. Hij maakt dat wij geen aandrang meer voelen om te doen wat we beter kunnen laten'

over ouder worden, de dialoog van de Romeinse redenaar Cicero uit 44 voor Christus, die eenvoudig 'Over ouderdom' heet. In deze korte, toegankelijke dialoog laat Cicero de historische figuur Cato aan het woord. Cato - sprekend met gezag, want hij is zelf 83 jaar - legt twee jongelingen uit waarom hij niet lijdt onder de ouderdom. De jongelingen, Scipio en Laelius, vragen Cato hoe hij zo rustig kan blijven onder de ouderdom, die anderen toch een last vinden 'zwaarder dan gevangenschap onder de Etna'. Cato zegt bij wijze van inleiding: 'Kijk, voor mensen die uit zichzelf niet in staat zijn om goed en gelukkig te leven, ja, voor hen is elke leeftijd moeilijk. Maar zij die al het goede uit zichzelf weten te halen, kunnen nooit iets kwaads zien in wat de natuur nu eenmaal noodzakelijkerwijs mee-

brengt.'

Vervolgens noemt Cato vier mogelijke redenen om de ouderdom te vrezen. Nummer één: je hebt geen werk meer te doen. Dat argument vindt Cato makkelijk te weerleggen. Tal van voorbeelden uit de geschiedenis bewijzen dat mannen tot op hoge leeftijd belangrijk werk hebben verricht. Mogelijk verandert de aard van het werk, maar uit het feit dat een stuurman rustig achter het roer staat, moeten we vooral niet afleiden dat zijn werk minder belangrijk is dan dat van de matrozen die druk rondrennen, houdt hij Scipio en Laelius voor. Een tweede kruis van de ouderdom, het verlies van lichaamskracht, maakt ook niet veel indruk op Cato. 'Denk niet dat ik de kracht van de jeugd terugwens (...) evenmin als ik, toen ik jong was, verlangde naar de kracht van een stier of een olifant.' Je past je, kortom, aan bij de kracht die je daadwerkelijk hebt, en die zal ruim voldoende blijken voor het soort werk dat je op dat moment wilt uitvoeren. Een derde reden om de ouderdom te vrezen is, dat je lichamelijke genoegens moet missen. Blij toe, verzucht Cato. De drift van het lichaam leidt maar tot dwaze daden en het is heerlijk om daarvan bevrijd te zijn. 'Als wij het zingenot niet kunnen uitbannen door verstandelijk inzicht, moeten we in elk geval de ouderdom zeer dankbaar zijn. Hij maakt namelijk dat wij geen aandrang meer voelen om te doen wat we beter kunnen laten.' En de meer verfijnde genoegens van de geest krijgen daardoor des te meer ruimte. Tenslotte zijn veel mensen van zijn leeftijd volgens Cato bang en ongerust omdat de dood onherroepelijk dichterbij komt. Ook met dit argument maakt hij korte metten. '(...) wat een beklagenswaardige grijsaard, die in zo'n lange tijd van leven nog niet heeft ingezien dat men zich voor de dood geen zorgen moet maken. Om de dood moet je je ofwel geheel niet bekommeren (als zij namelijk de ziel voorgoed doet verdwijnen), of je moet er zelfs met hoop naar uitzien (als zij de ziel ergens brengt waar die eeuwig zal voortbestaan).'

Ook bij schrijvers heeft ouder worden niet altijd een slechte pers gekregen. 'In de ogen van jonge mensen kan

men vuur zien, maar in het oog van de grijsaard ziet men het licht', zei Victor Hugo. En de Amerikaanse schrijver Henry James merkte over een van zijn personages op: 'De tijd ademde over zijn hart en had het, zonder het te verkillen, het bevrijdende gevoel gegeven dat het lucht had gekregen.' Ik geloof daarin: de tijd die je karakter lucht. Bepaalde ingrediënten van je persoonlijkheid die, simpelweg door het verstrijken van de tijd, tot ontwikkeling komen. Ervaringen halen het harde, stoeve van je af. Wat grof was, wordt harmonisch, wat botste, wordt boeiend. Voor anderen, maar ook voor jezelf. En dat kan een opluchting zijn.

Kwebbelen

De meeste westerse denkers zijn het er eigenlijk wel over eens dat ouder worden goedbeschouwd geen probleem en misschien wel een zegen is. Mits je tegelijk maar wijzer wordt. Dat laatste is echter niet gegarandeerd, en bij afwezigheid van wijsheid kan de ouderdom wel problematisch zijn. Ouderen hebben de neiging tot overloos gekwebbel over vroeger, wist Cicero al. Of erger nog: ze houden vast aan een achterhaald wereldbeeld waardoor ze gedesoriënteerd raken, zoals David Lurie dreigt te overkomen.

Bij de meeste denkers gaat het vervolgens dan ook om de vraag: wat is wijzer worden? Daarover zijn ze ook opmerkelijk eensgezind. Wijzer worden is: steeds meer in overeenstemming leven met je ware natuur. Je bent wijs als je een zinvol leven leidt, waarin de juiste waarden je denken en handelen sturen. En dus niet de impulsen waarbij de jeugd onder de plak zit. Als je dat doet, dan ben je tot volle bloei gekomen. Je bent rijp, je bent geworden wie je ten diepste bent. Dit idee ligt al besloten in het woord 'oud', dat afstamt van het Latijnse woord *alere*, dat 'voeden' betekent. Een oudere is iemand die doorvoed is, ofwel: iemand die gegroeid is tot zijn eigen maat. Dat klinkt mooi en vredig, maar hier doemt gelijk een kentheoretisch probleem op: hoe weet je dat je, door gehoor te geven aan bepaalde waarden en verlangens, je ware natuur volgt en niet een of andere onrijpe

impuls? Daar helpen de denkers niet zo bij. Dat kunnen ze ook niet. Want wat de weg naar wijsheid is, hangt mede af van je aard. Voor een driftig iemand zal het wijs zijn zich te leren beheersen, voor een timide iemand om af en toe gehoor te geven aan een impuls. Wijs worden is uiteindelijk een individuele prestatie. En dan kan het ook nog tegen zitten. Bijvoorbeeld als je, zoals David Lurie, in een revolutie verzeild raakt. Juist een gerijpt wereldbeeld kan zo'n enorme schok misschien niet aan.

Image

Maar misschien lukt het David nog wel. Misschien krijgt hij het voor elkaar om op dat binnenplaatsje wijzer te worden. Bijvoorbeeld doordat hij niet meer zo nodig over zichzelf hoeft te denken als die gezaghebbende wetenschapper of die aantrekkelijke minnaar. Makkelijk is anders; hij heeft er tenslotte jarenlang aan gewerkt om zich die rollen eigen te maken. Maar hij zal toch iets moeten nu die rollen niet meer aansluiten bij de realiteit. Als hij niets doet, wordt hij een zielige patser.

Tieners meten zich een image aan omdat ze iets willen voorstellen in de wereld. Wijze mensen leggen hun image af omdat ze zichzelf willen zijn. Het paradoxale is, dat juist wijze mensen daarmee in zekere zin onpersoonlijker worden. Het minder belangrijke, het toevallige, alles wat met de modes en grillen van de wereld te maken heeft, kunnen ze

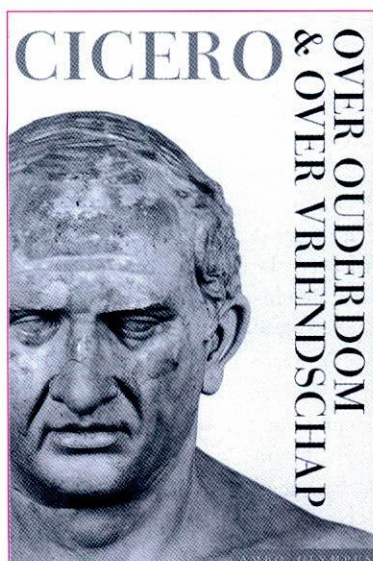
laten gaan. Ze hebben zich door een berg van ervaringen heen gegeten en weten inmiddels wat belangrijk is. Wijs worden is een beweging naar waarlijk mens zijn. Wat waarlijk mens zijn, blijft wat onduidelijk - om dat te weten moet je waarschijnlijk zelf wijs zijn - maar het verklaart wel waarom wijze mensen zowel persoonlijker

Ervaringen halen het harde, stoeve van je af. Wat grof was, wordt harmonisch, wat botste, wordt boeiend

('echt zichzelf') als onpersoonlijker ('lijkend op andere wijze mensen') zijn. In wijsheid bereik je immers de ware menselijkheid, en die is voor ieder mens hetzelfde.

Je ploetert in je eentje wat af op je eigen weg naar wijsheid. Maar de tijd helpt een handje. Want een oudere mens kan beter weten wat het is om mens te zijn los van de tijd waarin je leeft.

Gebruikte literatuur: H.E.S. Woldring, red. 'Grote filosofen over jeugd en ouder worden', Ambo, 1995. Cicero, 'Over ouderdom & over vriendschap', bezorgd door W.A.M. Peters, Ambo, 1999. J.M. Coetzee, 'Disgrace', Secker & Warburg, 1999 (in Nederland uitgegeven door Ambo/Anthos onder de titel 'In Ongenade').

Lezersactie

Uitgeverij Ambo stelt tien exemplaren van *Cicero: over ouderdom & over vriendschap* (winkelwaarde f29,90) ter beschikking aan de lezers van de *Humanist*. Als u kans wilt maken op deze klassieker, stuur dan vóór 8 augustus een kaartje naar de redactie, postbus 75490, 1070 AL, Amsterdam.

Rijp

Yvette Rigter was vier maanden zwanger van haar eerste kind toen ze door haar vriend werd verlaten. Twee maanden later kreeg ze last van bekkeninstabiliteit en moest ze met een rolstoel de stad in om babykleertjes kopen. 'Ineens voelde ik me een heel ander mens. Ouder.'

"Op een dag kwam hij thuis met de mededeling dat hij onze relatie niet meer zag zitten. Ik was vier maanden zwanger, het leven leek zo overzichtelijk. Ik zag mijzelf al in de rol van moeder en zelfs van grootmoeder. Hij wilde altijd al heel graag kinderen. De baby in mijn buik beschouwde ik als een bekroning op onze relatie. Plotsklaps verdween die roze wolk. Mijn hele wereldbeeld viel aan diggelen. Ineens kon ik me niet meer verheugen op de komst van mijn kind. Telkens als ik bij het wiegje stond dacht ik: als het maar geen jongetje wordt met rood haar, net als zijn vader. Toch was het juist de baby die mij staande hield. Ik slaagde erin om negatieve gedachten zoveel mogelijk uit te bannen en al mijn energie te richten op mijzelf en op het kind dat zou komen. Ik moest zorgen dat ik goed at, voldoende rust kreeg en goed voorbereid was op de bevalling. In de zesde maand kreeg ik last van bekkeninstabiliteit en werd compleet afhankelijk van andere mensen. Mijn vader en moeder deden voor mij de boodschappen. De thuiszorg kwam over de vloer. In een rolstoel ging ik de stad in om babykleertjes kopen. Ik merkte dat rolstoelers elkaar op straat groeten. Ook mij. Ineens voelde ik me een heel ander mens. Ouder.

Het huis vulde zich met vrienden, kennissen en burens die me op allerlei manieren hielpen. Waar ze allemaal vandaan kwamen was me een raadsel. Mensen met wie ik tot dan toe oppervlakkige contacten onderhield, stonden ineens heel dicht naast me. Dagelijks leefde ik toe naar die bezoeken. Een maand voor de bevalling werden de spullen verdeeld. Mijn ex-vriend wilde alles hebben. Meubels interesseerden me niets. Stoelen, kasten, de bank en tafel, hij mocht ze zo van me meenemen. Maar de koelkast, de wasmachine en de magnetron kon ik echt niet missen. Tenslotte

heb ik die met hem geruild tegen mijn hond en mijn fiets. Met mijn zoontje Demi heb ik een heel bijzondere band, we delen een geschiedenis. Mijn ex-vriend weigert alimentatie voor hem te betalen. Eerst wil hij Demi een DNA-test laten doen. Nooit zal ik dat toestaan, daar ga ik zo'n klein kind niet mee belasten. Natuurlijk weet mijn ex dat ook. Nu kan hij tegen zijn nieuwe vriendin net doen alsof Demi niet zijn kind is.

Die juridische touwtrekkerij blijft voorlopig nog wel even doorgaan. Regelmatig krijg ik weer nieuwe brieven van zijn advocaat. Hoe naar die confrontatie telkens ook is, het

'Je hoeft geen grootse toekomstplannen te hebben om gelukkig te zijn'

helpt me ook bij het verwerken van alles. De kans om het verdriet weg te stoppen krijg ik daardoor niet. In korte tijd is mijn hele wereld op zijn kop gezet. In de periode na de bevalling moest ik alle stukjes op hun plaats proberen te krijgen. Demi was tien weken oud toen ik mijn huidige man leerde kennen. Hij heeft mij in de meest slechte periode van mijn leven meegemaakt en heeft me enorm gesteund. Nu ik door zo'n diep dal ben gegaan, besef ik pas goed wat de waarde van vriendschap is. Je begrijpt pas hoe belangrijk het is om hartelijke mensen om je heen te hebben als je in een zware crisis verkeert. Door deze ervaring ben ik gevoeliger geworden voor problemen van anderen. Ook de wetenschap dat het altijd mogelijk is om weer uit dat diepe dal op te krabbelen heeft mijn zelfvertrouwen enorm versterkt. Je hoeft geen grootse toekomstplannen te hebben om gelukkig te zijn, maar je moet kijken naar dingen die je op je pad tegenkomt."

Caroline Hanrath

Yvette Rigter (34)
**'Nu beseft ik de waarde
van vriendschap'**

*Vóór de industriële revolutie
leerde de jeugd een vak van
oudere familieleden.
Schilderij van C. Berchem*

Van oud

Was je in vroeger tijden pas iemand
wanneer je op leeftijd kwam,
tegenwoordig word je op steeds jongere
leeftijd voor oud versleten - in de
negatieve zin van het woord.

Wanneer heeft deze omslag
plaatsgevonden? Waarom is oud
tegenwoordig fout? **Els Huver**

Voor het antwoord op deze vraag moeten we ruim tweehonderd jaar terug in de tijd. Tot het einde van de achttiende eeuw had ouderdom in de Europese cultuur namelijk een overwegend positieve betekenis: het stond voor wijsheid, ervaring en overwicht. Politieke verantwoordelijkheid werd niet overgelaten aan jonge mensen maar aan oude mannen. En hoe ouder hoe beter. Jongeren werden beschouwd als onvolmaakt volwassenen. Volgens Arnold Labrie, cultuurhistoricus aan de Universiteit van Maastricht, heeft dit alles veel te maken met het feit dat wij tot die tijd in een standenmaatschappij leefden. Iedereen kende zijn plek. Labrie: "Mensen wisten toen al bij hun geboorte hoe hun leven er uit ging zien. De zoon van een handelaar werd handelaar, zoals de boerenzoon boer werd. Zegswijzen als 'wie voor een dubbeltje geboren is, wordt nooit een kwartje' waren de realiteit van

blijven proberen hun kinderen te sturen en regels op te leggen, terwijl de jeugd daar in de veranderende wereld geen behoefte meer aan heeft. Gevolg: ruzies tussen de generaties. In Nederland doen zich deze ontwikkelingen overigens wat later voor dan in de rest van Europa. De industriële revolutie bereikt ons land pas rond 1890. Labrie: "Concluderend mag worden gesteld dat de nieuwe, snel veranderende tijd van de mens nogal wat aanpassingen vergt. Aanpassingen waarvoor niet langer wijsheid en ervaring noodzakelijk zijn, maar flexibiliteit en snelheid. Jongeren voldoen gemakkelijker aan deze voorwaarden dan ouderen waardoor het stempel jeugdig een meerwaarde krijgt."

Naïviteit

Ook in de culturele wereld luidt het einde van de achttiende eeuw de emancipatie van de jeugd in. In Duitsland (1770) richt de filosoof

Vanaf je 35ste moet je concurreren met de generatie na je, die nog fris en monter is

zijn eigen vorm vinden en breken met de vorige generatie. Het gezag van de traditie valt daarmee weg en dus ook dat van de ouderen. De enige wetmatigheid die wordt doorgegeven is: je moet je afzetten, je moet je jeugdigheid bewijzen. Schilders uit verschillende perioden die daarbij tot het uiterste gaan zijn Paul Klee en Karel Appel. Zij keren doelbewust terug naar de naïviteit van kinderen waarbij ze alle regels loslaten en kiezen voor de pure verbeelding van toen ze nog kind waren.

Arnold Labrie noemt nog een ontwikkeling die het gezag van de ouderen heeft ondermijnd: de leerplicht. "In de

naar fout

alledag. Alles wat de boerenzoon moest weten, werd hem door zijn vader bijgebracht. Dat verschaft de vader macht en aanzien."

De dominante positie van de oudere generatie begint eind achttiende eeuw, onder invloed van de industriële revolutie, scheurtjes te vertonen. De overwegend agrarische maatschappij verandert dan in snel tempo en de industrialisatie gooit het sociaal-economisch landschap van Europa volledig overhoop. Voor veel zonen uit de middenklasse betekent dit dat de ervaringen van hun vaders niet langer een rol spelen in hun verwachtingen van de toekomst. Ouderen en hun kennis worden minder belangrijk: zij raken hun machtspositie kwijt. Dit alles gaat niet zonder slag of stoot. Ouderen

Herder de literaire beweging Sturm und Drang op waarvan ook de jonge Goethe lid wordt. Deze beschrijft in het boek *Das leiden des jungen Werthers* hoe een jonge man zich afzet tegen de traditie en de autoriteit van de oudere generatie. Dit spreekt jongeren in die tijd, vooral binnen de elitaire milieus, bijzonder aan. In de beeldende kunst zorgt de romantiek voor een stijlbreuk. Zij verzet zich tegen de regels en normen in de bestaande samenleving en stelt het individu centraal. Tot die tijd was kunst bij voorbaat figuratief en moest volgens vaststaande regels worden gemaakt. De romantiek schuift dit gegeven terzijde en stelt nieuwe regels: expressie, individualiteit en originaliteit. Elke generatie kunstenaars moet

loop van de negentiende - begin twintigste eeuw maakt de standenmaatschappij plaats voor een burgermaatschappij en wordt in de wet vastgelegd dat kinderen tot een bepaalde leeftijd naar school moeten. In Nederland is dat in 1900. Onderwijs krijgt dan een maatschappelijke functie. Die ontbrak in de standenmaatschappij omdat de meeste kinderen toen bij hun ouders in de leer waren. Maar aangezien een kind in de nieuwe tijd nog niet weet wat de toekomst zal brengen, moet het naar school om zijn talent te ontdekken. Zo neemt het belang van individualiteit, in oorsprong een verworvenheid van de Franse Revolutie, toe. Als gevolg van die leerplicht worden jeugdigen zich ervan bewust dat ze tot een aparte

Nalaten is iets heel anders dan nalatigheid

Bij een overlijden moet er snel heel veel geregeld worden. Dat gaat veel gemakkelijker als u zelf al maatregelen heeft genomen. Maar veel mensen vinden het moeilijk of onaangenaam om zulke maatregelen te treffen.

Het Steunfonds Humanisme heeft betrouwbare, ervaren mensen die u kunnen helpen. Als uw executeur- testamentair bespreken ze met u hoe uw laatste wil er uit moet komen te zien. En uiteindelijk dragen ze ook nog zorg voor punctuele uitvoering.

Het Steunfonds Humanisme is opgericht door het Humanistisch Verbond. Het Humanistisch Verbond strijdt voor een humane, tolerante samenleving. Vraag gerust meer informatie, telefonisch op nummer (020) 521 90 00 of met de onderstaande bon.

 STEUNFONDS
Humanisme

JA ik wil meer informatie over een executeur-testamentair van het Steunfonds Humanisme.

naam _____ v / m

adres _____

pc / plaats _____

telefoon _____

H

Stuur deze bon in een envelop zonder postzegel naar:
Steunfonds Humanisme, Antwoordnummer 10938, 1000 RA Amsterdam

groep behoren. Ze zijn niet langer slechts onvolmaakte volwassenen, maar een subcultuur met een eigen identiteit waarmee rekening dient te worden gehouden. Dit laatste wordt gedurende het interbellum pijnlijk duidelijk met organisaties als de Hitler Jugend - de jeugdige tak en basis van het nationaal-socialisme - en de jonge communisten. De jeugd wordt dan een politiek middel. Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst mag hier letterlijk worden genomen. Maar wie de jonge generatie aan zijn kant wil krijgen, moet haar met haar eigen kwaliteiten lokken. Dictators als Hitler en Mussolini waren zich daarvan bewust en deden er dan ook alles aan om jeugdigheid en vitaliteit uit te stralen. Niet voor niets waren hun redes doorspekt met termen als kracht, massa, beweging, leven en jong."

Kostgeld

In de jaren vijftig en zestig voltrekt zich een verdere modernisering van de maatschappij die de jeugd nog meer op voorsprong brengt. Volgens Piet de Rooy, historicus aan de Universiteit van Amsterdam, heeft dit meer te maken met sociaal-economische dan met maatschappelijke factoren. In het artikel *Vetkuijfe waarheen? Jongeren in Nederland in de jaren vijftig en zestig* beschrijft hij een aantal ontwikkelingen die de positie van de jeugd in die periode ingrijpend verandert en versterkt. Net als eind negentiende eeuw groeit de deelname aan onderwijs sterk. Daarnaast gaan kinderen nu langer naar school, waardoor veel jongeren een betere opleiding dan hun ouders krijgen. Doordat ze veel tijd op school doorbrengen groeit een groot aantal jongeren op in leeftijdshomogene groepen. Verschuivingen in de arbeidsmarkt

ingezonden mededelingen

Kom naar de HUMANISTISCHE ZOMERSCHOOL

Een midweek lang kunt u van gedachten wisselen over thema's die van verschillende kanten worden belicht.

Het Humanistisch Verbond organiseert deze cursussen in samenwerking met de Internationale School voor Wijsbegeerte. Ze vinden plaats in het conferentiecentrum de Queeste te Leusden

Programma:

26-30 juni: 'Identiteit en diversiteit'

Doel van deze zomerweek is een beter onderling begrip van andere levensbeschouwingen. Op een heel concreet niveau komen belangrijke momenten in een levensloop aan de orde: geboorte, opvoeding, relativering, werk en dood.

24-28 juli: 'Het lichaam'

Een 'verkenning van de verschillende noties en ideeën van 'het lichaam', zoals ze in de filosofie naar voren zijn gekomen. Thema's: lichaam en geest, lichaam en zorg, lichaam en intimiteit, lichaam en spiritualiteit, en lichaam en expressie.

7-11 augustus: 'Levenskunst en verantwoordelijkheid'

De kunst goed te leven staat soms op gespannen voet met wat wij allemaal 'moeten' doen. Filosoof Jan Flameling begeleidt deelnemers bij een nadere bezinning op die spanning: het gedachtengoed van filosofen als Sartre, De Beauvoir, Foucault, Levinas en Irigaray komt aan bod.

De kosten bedragen f600,- voor mensen die als vrijwilliger actief zijn, f750,- voor HV-leden en f840,- voor overige deelnemers. Wilt u de folder ontvangen, bel dan: 020-5219000.

Oud doet jong

In de jaren zestig leggen de ouderen het definitief af tegen de jeugd die zich creatief, flexibel en strijdvaardig toont. Cultuurhistoricus Arnold Labrie – toen zelf jong – herinnert zich nog de verwoede pogingen van ouderen om het contact met de jeugd te behouden. Hij geeft een voorbeeld: “De christelijke partij CHU kampte in die tijd met een teruglopende populariteit terwijl de verkiezingen voor de deur stonden. In een uiterste poging de jeugd te bereiken lieten twee kamerleden die aan alle clichés van de oude garde voldeden – freule Uttewaal van Stoetwegen en fractieleider Udink – zich fotograferen tussen de hippies op de Dam in Amsterdam. Het leverde een dolkomische foto op, maar had uiteraard niet het door hen gewenste effect.”

vormen een tweede ontwikkeling van betekenis. De werkgelegenheid in de dienstensector neemt in die tijd even snel toe als die in de industrie, terwijl de beroepsbevolking in de landbouw bijna halveert. Jongeren gaan daardoor ander werk doen dan hun ouders en de scheiding tussen wonen en werken wordt groter. Maar de emancipatie van de jeugd neemt pas echt een hoge vlucht wanneer zij in de loop van de jaren vijftig meer geld tot haar beschikking krijgt. Omdat het reële inkomen van hun ouders groeit en deze minder afhankelijk worden van het loon van hun kinderen hoeft de inwonende jeugd niet langer haar hele loon af te dragen, maar slechts kostgeld. De economische positie van jongeren vormt dan niet langer een beperking en het consumptieve gedrag van jongeren wordt een factor van betekenis. Mede doordat zij geld tot hun beschikking hebben, kunnen zij zich in de jaren zestig door kleding en muziek onderscheiden.

Tenslotte neemt volgens De Rooy het hiërarchische klimaat in de gezinnen af. Ouders durven niet langer vast te houden aan een straffe, vooroorlogse moraal, maar gaan over op een meer pragmatische ethiek. Dit ook omdat de ouders van de jaren vijftig en zestig geen antwoord hebben op de moderniseringsgolf van die tijd. Hun kinderen moeten het daarom zelf maar ontdekken, net als de jeugd tijdens de industriële revolutie.

Burn out

Wat we aan de jaren zestig hebben overgehouden is de gedachte dat mensen eeuwig jong willen blijven. De Rooy: “Voorheen stond jong zijn te boek als een fase die op een gegeven moment weer afgesloten zou worden. Jeugd was iets dat je verloor en waarop romantische bespiegelingen

van toepassing waren. In de loop van de twintigste eeuw verdwijnt dat idee echter en moet je koste wat kost met je tijd meegaan.”

Volgens Labrie is de generatiekloof in Nederland in feite gedempt. “Jeugd is in onze samenleving de hoofdcategorie – zij is de graadmeter – en snelheid en flexibiliteit hebben het gewonnen van ervaring en wijsheid. Wijs is in deze tijd degene die weet dat tijden veranderen en daar rekening mee houdt. We moeten steeds weer nieuwe ervaringen opdoen met een steeds kortere looptijd. Het is zoals het ministerie van Onderwijs zegt: een leven lang leren. Dat is de toekomst, maar dat is ook enorm zwaar. De jeugd kan het wel, maar de ouderen houden het nauwelijks nog bij en dan kan het gebeuren dat je op je 35ste oud voelt. Immers, vanaf die leeftijd moet je concurreren met de generatie na je, die nog fris en monter is.” En dit alles geldt volgens Labrie voor Nederland zelfs in sterkere mate dan

voor andere landen. “Het feit dat wij meer gevallen van *burn out* kennen dan elders in Europa zegt genoeg.

Wijs is degene die weet dat tijden veranderen en daar rekening mee houdt

Hoe dat komt? Nederland is één groot bedrijf, alles draait hier om geld. Ook de negatieve beeldvorming ten aanzien van ouderen en de macht van de jeugd gaat in Nederland verder dan in omliggende landen. Door de druk van de jeugdcultuur kun je hier niet meer op een normale, traditionele manier oud worden. Je moet blijven werken en vijfenzestig jaar is niet meer de grens. Dat betekent in de praktijk dat je ook na je 65ste je jeugdigheid moet bewijzen. Ga er maar aanstaan.”

Steeds nieuwe

Ze hebben het allemaal meegemaakt: de komst van de telefoon, de eerste radio en tv, de introductie van de computer. Nieuwe technologie heeft het leven van mensen boven de zeventig meerdere malen op een ongekende manier overhoop gegoooid. Of niet? **Hellen Kooijman**

ILLUSTRATIE: SYLVIA WEVE

De komst van de tv had zeker impact, vertelt Ab van Vulpen (80). De eerste beeldbuizen kwamen heel voorzichtig op de markt in het begin van de jaren vijftig. Voorzichtig, want er bestond in de Nederlandse samenleving vrij veel angst voor. Van Vulpen: "Mensen waren bang dat de tv een verderfelijke invloed op hun kinderen zou hebben. Ik herinner me nog dat de dichter Roland Holst over tv schreef: 'Die machtige slet. U treft geen blaam dan kinderen het spelen af te leren.' Dat was ook wel een beetje onze vrees. We waren bang dat onze kinderen er teveel voor zouden zitten." Toch ging de familie Van Vulpen om, zij het pas in het midden van de jaren zestig. "Onze zoon zat alle voetbalwedstrijden bij de burens te kijken. Toen hebben we er ook een gekocht." Er bleken veel voordelen aan te zitten, de tv verschaftte bijvoorbeeld sneller en meer nieuws. Maar of die tv zijn leven beïnvloed heeft? "Ach nee, dat valt wel mee. Natuurlijk veranderen technologische ontwikkelingen je leven, maar veel minder dan mensen van tevoren vrezen."

Statussymbool

"Vergeet niet dat nieuwe apparaten vaak statussymbolen zijn", merkt Piet Scheele (73) op. "In de tijd dat ik naar school ging, waren er al wel auto's, maar er kwamen toch vooral karren of rijtuigen met paarden door de straten. De vader van een vriendje had als een van de weinigen een auto, een Ford. Hij nam ons wel eens mee

apparaten

naar klanten in naburige gemeenten. En tja, de status van de vader straalde af op de zoon.”

Dat is ook de herinnering van mevrouw Willie Eekhout Janszen (75). “De groentehandelaar in het dorp had als eerste een radio. Die steeg wel in aanzien ja.” Maar die nieuwe apparaten waren vooral heel makkelijk. Zo bleek de telefoon een enorme uitkomst. “Mijn vader had een veevoederbedrijf. Voor de komst van de telefoon moest je naar mensen toe of een brief sturen. Dat duurde minstens twee dagen.”

‘Ik weet nog dat ik door het glazen deurtje keek naar de bewegende was’

En dan de wasmachine! “Echt een openbaring”, herinnert mevrouw Eekhout zich. “Toen ik in 1947 trouwde, kookte ik mijn witte was in een waterfornuis met koperen binnenkant. De was werd er zondagavond ingedaan, de machine werd opgestookt, en de was werd er maandag met de hand uitgehaald. Dan moest je het slingeren, spoelen en ophangen.” De hele handeling kon in totaal wel twee dagen duren. Pas vijftien jaar later, in 1962, kreeg mevrouw Eekhout een automatische wasmachine. “Ik weet nog dat ik door het glazen deurtje stond te kijken hoe de was in het water bewoog. Ik had negen kinderen, dus heel veel plezier aan die automaat. Nu kon ik naast het wassen nog ander werk doen.” Ze vindt de nieuwe technologie vooral positief. “Jongeren van nu genieten meer. Mijn kinderen hebben allemaal een auto.

Die kunnen gaan en staan waar ze willen. Wij waren beperkt tot een klein kringetje.”

Mevrouw Eekhout heeft zich inmiddels ook gewaagd aan de computer. Dat ging niet probleemloos. “Je moet erg veel onthouden en dat gaat niet meer zo gemakkelijk. Het is toch ingewikkeld”, zegt ze. Ze is niet de enige. Ook al hebben 70-plussers jarenlang vrij probleemloos nieuwe apparaten in hun leven geïntegreerd, toch blijkt uit de praktijk dat het met ‘dat ding’ moeilijker ligt.

Volgens mijnheer Boelens (82) heeft dat vooral te maken met gebrek aan nieuwsgierigheid. Boelens is voorzitter van de Petruspark Computerclub van residentie Petruspark in Eindhoven. De club telt 25 leden, de gemiddelde leeftijd is tachtig. Toch is nog geen vijfde deel van de bewoners lid. Hoewel natuurlijk niet iedereen lichamelijk in staat is om zich het computeren eigen te maken, komt er volgens Boelens ook nodeloze angst bij kijken. Hij begrijpt dat niet goed. “Als je geen nieuwe uitdagingen meer aangaat, ben je - vind ik - echt oud aan het worden.”

Ook de al eerder geciteerde Piet Scheele - ‘een oudje met eigen homepage’, zoals hij zichzelf op het Internet introduceert - snapt niet waar al die ouderen bang voor zijn. “Soms denk ik weleens dat ouderen er niet aan durven beginnen omdat ze zich scha-

men voor de kleinkinderen. Bang dat ze domme vragen stellen. Maar als je ouder wordt, durf je toch veel meer? Toen ik 16 was, ja, toen schaamde ik me als ik bijvoorbeeld niet snel genoeg reageerde. Maar dat gevoel is allang over.”

Maanlanding

Van de meeste technologische ontwikkelingen is Scheele niet onder de indruk. Voor hem waren de eerste reizen buiten de dampkring veel belangrijker dan de komst van de auto. “Die rolde gewoon je leven in.” Het

zicht op het heelal gaf daarentegen niet alleen wetenschappers, maar ook gewone mensen veel stof tot nadenken. “Als je niet in een God geloofde, zoals ik, bracht het allerlei nieuwe vragen met zich mee. Zoals: Wat was er voor de Big Bang?” Overigens bracht het ook gelovigen aan het wankelen. Scheele: “Ik herinner me nog dat ik in die tijd een discussie met een Jehovagetuige had, die beweerde dat een maanlanding ‘op grond van de Schrift’ absoluut onmogelijk was.”

En Ab van Vulpen? Hij heeft in ieder geval nog geen computer gekocht. “Die zal er vroeg of laat wel komen, maar voorlopig is er nog zoveel te lezen, te zien en te horen. En dat blijft gewoon bestaan, naast al die nieuwe ontwikkelingen. Net zoals het dat altijd al heeft gedaan.”

Rijp

Op haar 27ste begon Wil Arts aan de havo-dagopleiding voor volwassenen. Met haar kind op schoot. In de jaren daarna ging ze zich intensief met het feminisme bezighouden. Nu geeft Wil Arts filosofiecolleges aan een HBO-opleiding. 'Het gemeenschappelijke ideaal heeft plaats gemaakt voor een persoonlijke zoektocht.'

"Mijn moeder stierf toen ze 54 was. Zelf was ik toen 35 jaar. Zeven jaar daarvoor waren we gelijktijdig aan een opleiding begonnen. Zij deed de moedermavo, ik volgde de havo-dagopleiding voor volwassenen. Met mijn jongste kind op schoot. Mijn moeder had nooit eerder onderwijs gevolgd. Pas nadat ze vijf kinderen had grootgebracht nam ze meer ruimte om haar eigen leven te leiden. Ze sloot zich aan bij *Vrouwen voor Vrede* en koos voor een andere politieke partij dan mijn vader. Eindelijk kreeg ze de kans om haar mogelijkheden te benutten. Toen ging ze dood. Vaak wordt beweerd dat een mens naarmate hij ouder wordt, ook rijper en wijzer wordt. Maar wat als je nooit de mogelijkheid hebt gekregen om jezelf te kunnen ontwikkelen? Meer dan ooit was ik ervan doordrongen dat je niet moet wachten totdat de kinderen het huis uit zijn om je dromen te verwezenlijken. Dat je geen uitgesteld bestaan moet leiden, maar moet kijken wat je op dit moment wilt en kunt bereiken. Mijn ideeën werden versterkt door de verhalen van mijn studiegenoten aan de dagopleiding. Ik hoorde hoe sommige vrouwen thuis moesten knokken om een oppas te kunnen regelen, hoe ze hun huiswerk aan de rand van het bed of op de hoek van het aanrecht maakten. Louter omdat ze thuis geen plek voor zichzelf hadden. Toen ik hoorde hoe sommige echtgenoten vliegtuigjes hadden gevouwen van het diploma, besepte ik hoe bevoorrecht ik was met een man die het vanzelfsprekend vond dat ik weer naar school ging en mij daarin steunde. In die tijd ben ik me intensief met het feminisme bezig gaan houden. Ik sloot me aan bij een politieke vrouwenbeweging, zat in een vrouwenpraatgroep en zong strijdliederen in een vrouwenkoor, demonstreerde voor abortus en het recht op werk voor vrouwen. Inmiddels ben ik vijftig, en doceer ik filosofie aan een HBO-opleiding voor theologie

en levensbeschouwing. De groep studenten aan wie ik lesgeef, bestaat uit een zeer gemêleerd gezelschap tussen de 27 en 60 jaar. Onlangs gaf ik een college vrouwenstudies. Om me voor te bereiden keek ik thuis wat ik nog op de plank had staan. Daar trof ik een hele serie boeken aan van de feministische uitgeverij *De Bonte Was*, met titels als 'Vrouwenwerk', 'En ze leefden nog lang en gelukkig' en 'Moederboek'. Ook had ik nog affiches en pamfletten over vrouwenarbeid, abortus, kinderopvang en scholing. Ik nam de hele santenkraam mee naar de klas en legde die voor aan mijn studenten. Tot mijn verbazing bleek een van de jongeren, een student van 28, bijzonder geïnteresseerd te

'Wacht niet totdat de kinderen het huis uit zijn om je dromen te verwezenlijken'

zijn in het 'Moederboek'. Hij vertelde dat hij bezig was om zijn vrouwelijke kant te ontdekken en dacht dat het 'Moederboek' hem daarbij kon helpen. Op dat moment schoot het door me heen hoezeer de tijden zijn veranderd. Twintig jaar geleden zou geen enkele man dat boek een blik waardig hebben gekeurd. Maar deze jongen ging totaal voorbij aan het ideologische en politieke perspectief van waaruit dit boek ooit geschreven was. In plaats daarvan betrok hij de inhoud op zijn persoonlijke situatie. Die individuele kijk op dingen is typisch iets van deze tijd. Mensen putten tegenwoordig uit verschillende stromingen, ideeën en filosofieën zonder zich aan een bepaald gedachtegoed te verbinden. Het gemeenschappelijke ideaal heeft plaatsgemaakt voor een persoonlijke zoektocht. De eigen levensvragen dienen daarbij als uitgangspunt."

Caroline Hanrath

Wil Arts (50)

**'Een individuele kijk op
dingen is typisch iets van
deze tijd'**

'Rustig aan, Beppie'

Op toneel speelde ze onlangs een wat dikkere, oude vrouw in het verpleeghuis. Een vrouw wier leven draait om kopjes thee en het handtasje dat toch zo lastig langs de jurk schuurt. Of actrice Beppie Melissen (48) zelf met ouder worden bezig is? 'Ik voel me 25. Maar de tijd is krap. Dat benauwt me.'

Annemarie de Haas

Vol vuur je mening verdedigen. Dat heeft ze toch wel achter zich gelaten, vindt Beppie Melissen, als ze bedenkt wat er nu toch anders wordt met het verstrijken der jaren. "Ik denk wat vaker: 'Rustig aan, Beppie. Het zou ook anders kunnen zijn. Het is maar één meninkje, in één piepklein landje. Wie ben je nu eigenlijk?' Maar waarschijnlijk zit dat meer van binnen. Als je het aan intimi van mij vraagt, herkennen ze er misschien weinig van. Toch is het voor mij een verrijking. Het is rustiger. Het is niet meer zo

met Leny Breederveld en René van 't Hof oprichtte, bestaat elf jaar. Onderwerp van de meest recente voorstelling (*Het Weer*): ouderen in een verpleeghuis. De aanleiding? "Ach, hoe kom je op een onderwerp? Dat heeft te maken met jezelf, je omgeving, met wat je ziet. Op deze leeftijd krijg je meer te maken met dood en ziekte om je heen. Hoe graag je ook wilt, je kunt het niet meer ontkennen. Als je jong bent, kan dat nog wel." Vooral het verlies van dierbaren zet haar zelf aan het denken over de tijd.

mens, ik stap met genoeg door het leven. Maar ik realiseer me heel goed dat de dood er is. Voor mij is het een horror-gegeven. Ik kan er niets mee. Als je gelooft, heb je nog de vreugde dat er een hemel is. Maar in die warme gedachte kan ik niet geloven. Ik zit gewoon glazig in een groot gat te staren. Ik geniet wel. Ik vind het alleen doodzonde dat het ophoudt." Al pratende staat ze op en gaat druk in de weer met een espresso-apparaat. Het zo plotselinge onderwerp 'de dood' is ook even snel weer verlaten. Ze beweegt rap, praat rap, denkt rap.

'Voor mij is de dood een horror-gegeven. Ik kan er niets mee'

dat ik mijn manier als dé manier zie. Als je jong bent, ben je vaak nog zo overtuigd van je gelijk." De actrice van toneelgroep Carver is nu 48. De toneelgroep die zij samen

"Elke dag denk ik wel een keer aan de dood", constateert ze bijna lachend aan het begin van het gesprek. "De dood is een metgezel die ik niet kan ontkennen. Ik ben geen somber

Het ene moment dodelijk serieus, het andere moment alles wegrelativerend in een simpele, maar oh zo directe zinsnede. Die net als op toneel even wakker schudt of een lach losmaakt

om het absurde van alles wat ons bezig houdt. "God, jezus, ja", mompelt ze driftig tussendoor. "Het is toch ook eigenlijk maar een bizar gegeven: die dood. Ik ben er niet zo diep filosofisch of intelligent mee bezig. We hebben geen alternatief. In zekere zin is het wel geruststellend dat het niet eeuwig doorgaat. En vooral dat het voor iedereen geldt. Het is niet iets dat je af kunt kopen."

Niet zeuren

Die ene zinsnede in *Het Weer* verwoordt volgens Melissen haar eigen beleving van het ouder worden het meest kernachtig: 'Ik dacht dat alles maar door zou gaan, dat het nooit op zou houden....' "Dat is een gedachte die we allemaal hadden bij Carver: het leven gaat wel door. Maar het stopt! Het gaat niet door. En toch moet je er wat van maken." Ze pauzeert, denkt kort na en verzucht: "Het idee is gewoon dat je niet moet

ter de kwetsbaarheid van haar moeder. Daarin zit naar haar gevoel ook het meest pijnlijke van ouder worden. "Het verlies van je zelfstandigheid, omdat je krakkemikkig wordt. Dat zie ik toch wel als het grootste probleem. Het is verschrikkelijk dat je op een gegeven moment afhankelijk wordt. Je zult je moeten aanpassen. Dat kan veel woede geven. Ik hoop intens dat ik er vrede mee zal krijgen dat niet alles meer zo zal gaan als ik dat wil en dat dat ook niemands schuld is. Vooral niet de schuld van jonge mensen."

Het toegeven aan afhankelijkheid speelt een centrale rol in *Het Weer*. Het stuk speelt zich af in een verpleegtehuis, waar één vrouw zich als buitenstaander opstelt. "Ze heeft het gevoel dat ze op een vreemde planeet is geland. Ze is duidelijk van goede komaf, maar dat is niet van belang. Iedereen kan in een verpleegtehuis

we er allemaal mee opgescheept zitten. Op een gegeven moment ben je met anderen in een verzorgingstehuis en dat is het dan."

Baby

In haar werk is Melissen nauwelijks met leeftijd bezig. Ze ziet het als het prettige van toneelspelen. "Op toneel ben je leeftijdsloos. Als je wilt, kun je suggereren dat je 80 bent, of 12. Joop Admiraal heeft bij het Werktheater eens een baby gespeeld. Dat was volstrekt geloofwaardig. Je kunt een man zijn, een bejaarde of een baby. Wat je wilt." Als je in je spel altijd afhankelijk bent geweest van uiterlijk, ligt het uiteraard wel anders, bekent de actrice, 'maar ik heb het nooit moet hebben van het feit dat ik zo beeldschoon was'. Bovendien heeft zij het voordeel van een eigen gezelschap. "Ik kan mijn eigen werk bepalen. Ik neem mezelf mee. Je hoort wel van vrouwen tus-

'Wijzer? Ik ben helemaal niet wijzer geworden. Ik raak eerder meer in de war'

zeuren waar je niet hoeft te zeuren. Dat zie je toch overal gebeuren? 'Arme oudjes', hoor je dan. Niets, arme oudjes! We worden allemaal oud en daar hoeven we niet moeilijk over te doen. Vroeger moest je naar school, dat was ook niet leuk...." Ze zegt het op overtuigende toon, geen tegenspraak duldend. Ook op de vraag of je met het ouder worden nu eigenlijk wijzer wordt, reageert ze gedreven, bijna geïrriteerd. "Wijzer? Ik geloof helemaal niet dat ik wijzer ben geworden. Ik raak eerder meer in de war. Leeftijd is toch ook iets abstracts. Ik voel me 25. Maar ik vind het wel jammer dat het zo snel gaat. De tijd is krap. Dat benauwt me." Melissens moeder is 91 en woont nog steeds zelfstandig. Zolang ze lichamelijk goed gaat, is er weinig aan de hand. Als dochter ziet Melissen ech-

terecht komen. Je zult dan toch overgave moeten vinden. Daar is een zekere nederigheid voor vereist." Net als bij andere voorstellingen gebruikte Carver verschillende documentaires en boeken ter inspiratie. Belangrijke bron van inspiratie bij *Het Weer* vormde *De Val* van August Willemssen. "Een prachtig boek", verklaart Melissen. "Het is het dagboek van zijn noodgedwongen opname in een revalidatiecentrum aan de Overtoom. Hij ergert zich kapot aan de mensen die er zitten. Maar allengs wordt hij toch deel van die groep. Hij constateert dat de mensen hem dierbaar worden. Dat hij niet veel beter is dan hen." Het stuk heeft 'een soort poëzie en troost' in zich, vindt Melissen. "We hebben een zekere mildheid naar het bestaan willen neerzetten. Naar de manier waarop

sen de 40 en 50 die te jong zijn voor de rol van oma of moeder en te oud voor minnares. Dat speelt bij mij niet." Alleen het lichaam kan uiteraard met de jaren gaan protesteren. "Het onthouden van teksten kan lastig worden. We zeggen het in *Het Weer*: alles wordt zwakker, alleen het geheugenverlies wordt sterker. Op het toneel kun je het wel oplossen: daar hebben ze speciale koptelefoontjes voor. Als je wilt, kun je lang doorgaan met spelen. Kijk naar Mary Dresselhuys, die stond op 87ste ook nog op toneel." Belangrijker dan dit soort overpeiningen over wat er nog kan in de toekomst, vindt Melissen eigenlijk de steeds terugkerende vraag: 'wat wil ik?', 'waar ligt mijn inspiratie?' "Het is in dit werk natuurlijk niet zo dat je een ladder opklimt, op een heel hoog

Bepie Melissen
als oude dame
in 'Het Weer'

platform terecht komt en dat is het. Je gaat die ladder op, gaat weer naar beneden en begint steeds opnieuw. Het is geen carrière in de zin van: ik wil straks hoofd secretariaat worden en daarna directeur."

De opzet van Carver - elke voorstelling spelen er andere gastspelers mee - zorgt altijd voor voldoende nieuwe impulsen, is haar ervaring. "We spelen in feite steeds met een ander gezelschap. Die formule houdt het levendig." In de beginjaren van Carver was het bovendien nog 'een incident' als een voorstelling lukte. Nu staat de club. "We hadden nooit gedacht dat we zoveel respons zouden krijgen. Dat is toch een kick. Ik merk dat ik daardoor vergeleken met enkele jaren terug meer verantwoordelijkheid durf te nemen. Ik denk veel meer: dit is de club. Dit is wat we naar buiten brengen. *Take it, or leave it.*"

Als je jong bent, wil je veel meer verhuilen, concludeert ze. "Het is verschrikkelijk moeilijk om gewoon maar te accepteren wie je bent. Je hebt in dit leven een zekere eerlijkheid te ontwikkelen tot wie je voorstelt en wat je te vertellen hebt. Op jonge leeftijd wil je je vooral anders voordoen dan je bent. Je bent liever mysterieus of diepzinnig. Alles wat anders is, lijkt meer de moeite waard." Kijkend naar zichzelf, ziet ze dit ook. "Ik ben altijd een enorme perfectionist geweest. Ik wil alles, maar dan ook echt alles goed kunnen", stelt ze. Om er op opgewekte toon aan toe te voegen: "En ik kan bijna niets heel goed. Dat is een frustratie waar ik overheen moet." Ze loopt naar de koffie in de keuken, klopt druk in de melk en relateert er rap achteraan. "Ach, je wordt in dit leven toch maar met jezelf opgezaagd. Je doet maar wat. Wie je eigenlijk bent, weten anderen waarschijnlijk veel beter."

Na de gouden

Als twintiger hebben ze al bereikt waar anderen een leven lang naar streven: succes, geld en aanzien. Door ouder te worden lijken ze alleen maar te verliezen te hebben. Hoe zien jonge arrivés hun toekomst? **Mark van Kollenburg**

Ferry Corsten: mensen staan in de rij voor een handtekening

'Nadenken over later? Kom ik niet aan toe'

Een Brits muziekblad riep hem uit tot beste producer van 1999. In Engeland, waar hij bijna wekelijks draait, wordt hij op handen gedragen. Popartiesten als U2 en Moby hebben hem om remixen van hun werk gevraagd. De Rotterdamse dj/producer Ferry Corsten (26) is 'really hot'.

"Het draaien leek me eigenlijk veel te zwaar, al die avonden. Totdat ik anderhalf jaar geleden de hit *Out of the Blue* scoorde. Ik merkte dat je zoveel positieve energie krijgt van mensen die op jouw trance-muziek helemaal uit hun dak gaan. Zeker in Engeland. Daar draai ik ook het liefste, daar is dance een levensstijl. Een dj heeft daar een enorm aanzien; mensen staan in de rij voor een handtekening, leggen daarvoor hun paspoort open. Dat is gewoon geweldig! Draaien heeft ook zijn voordelen voor mijn eigenlijke werk als producer. Als producer maak je je eigen platen die je

naar een bekend dancelabel, dat dat uitbracht. Corsten maakte nog een plaatje en kocht uiteindelijk van het verdiende geld zijn eigen apparatuur. Vanaf *Out of the Blue* was het hek van de dam. Hij had zichzelf na een jaar HTS een jaar gegeven om volledig voor de muziek te gaan. Nu heeft hij al vier jaar zijn eigen bedrijf. "Ik zou in drie of vier jaar binnen kunnen zijn, als ik het zou willen. Dat flitst wel eens door mijn hoofd. Maar ik wil over vijf jaar nog op dit niveau bezig zijn. Als je dit afraffelt om snel geld te verdienen, is het zo voorbij met je."

Op een ideale dag zit Corsten vanaf

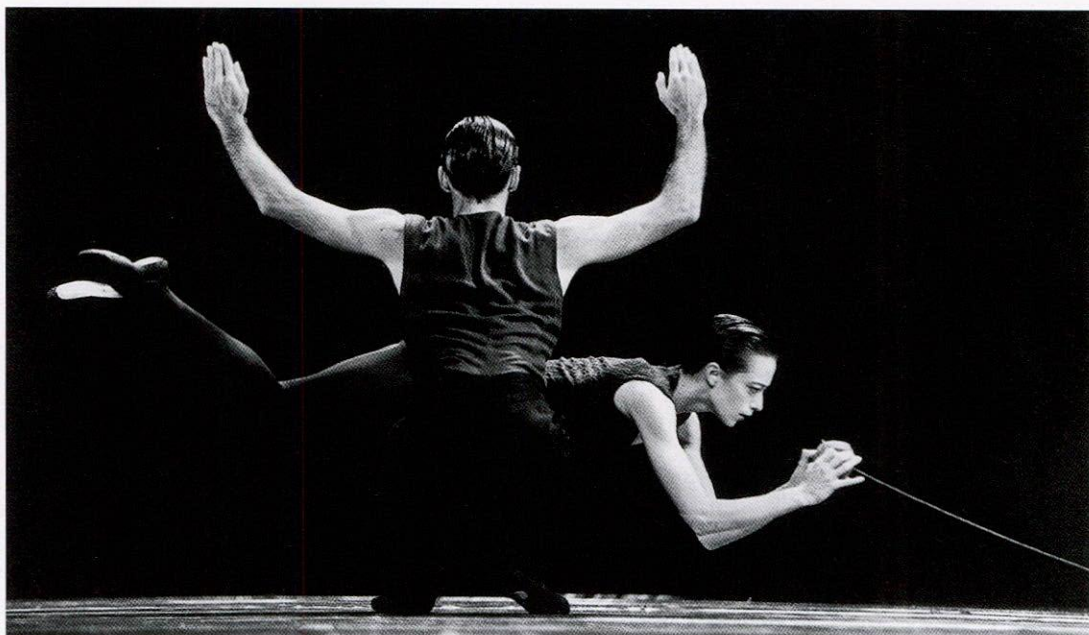
weekeinde vrij is luxe. "Ik werk voor mezelf dus ik kan altijd nee zeggen. Maar op dit moment is alles zo interessant. En ik kies er zelf voor." Corsten voelt zich eerder jong dan oud. Met vrouw en kind op de bank, zoals enkele oud-klasgenoten, is niet wat hij voor ogen heeft. Ook de dertigers en veertigers met wie hij werkt, zijn volgens hem nog jong van geest. "Anders trek je het niet in dit snelle wereldje. Zoals het nu gaat, houd ik dit leven een jaartje of vijf vol. Dan ga ik minder draaien. Het studiowerk blijft wel doorgaan. Ik kijk uit naar het maken van filmmuziek en het produceren van een popartiest.

'Zoals het nu gaat, houd ik het een jaartje of vijf vol. Dan ga ik minder draaien'

als dj presenteert. Als dj zie je hoe het publiek daarop reageert en dat gebruik je weer als producer." Corsten begon zoals vele dj's. Hij mixte al jong plaatjes, draaide op schoolfeestjes en verkocht op een gegeven moment zelf samengestelde housebandjes. Later stuurde hij samen met anderen een keer een track op

kwart over negen de hele dag in zijn studio. "Ik heb net twee weken een tour gedaan in Azië en mijn handen jeuken nu." Maar zulke dagen zijn zeldzaam. De laatste maanden wordt van alle kanten aan hem getrokken. Media, remixverzoeken, noem maar op. In het weekeinde een pilsje pakken met zijn vrienden is er niet bij. Een

Ik kan me niets voorstellen buiten dit werk, buiten het produceren. Muziek is altijd mijn enige passie geweest en is dat nog steeds. Ik kom er nu ook niet aan toe om over iets anders na te denken. Als ik zou stoppen, zou ik mijn boeltje pakken en de wereld rondgaan. Ik zie nu ook de hele wereld wel, maar vraag niet hoe."

Nancy Euverink:
is er na dans werk
te vinden waar ik
weer 150 procent
voor ga?

'Het is aan mij hoe ik het beleef'

In Den Haag rijden trams met haar beeltenis erop. Het Nederlands Danstheater (NDT) bestaat 40 jaar en Nancy Euverink (31) danst al tien jaar in NDT I. Met dit vermaarde gezelschap treedt ze overal ter wereld op. Choreograaf Jirí Kylián schreef zelfs een pas de deux voor haar. Over een of twee jaar stopt ze. Ze heeft er dan al een leven opzitten.

"Vanaf mijn vierde ging ik al naar ballet. Voor de grap deden we met het amateurschooltje mee aan een auditie van de dansopleiding aan het conservatorium. Ik mocht terugkomen. Ik was toen twaalf en besepte al wel: die kans krijg ik nooit meer." Pas op haar vijftiende realiseerde Euverink in wat voor wereld ze was beland. Haar lerares was net gestopt met dansen en vertelde haar over reizen en over werken met de grote choreograaf Balanchine. Ineens wist ze het. Zo'n leven wilde ze ook. Ze zag voorstellingen van het NDT en de choreografie van Jirí Kylián. Dat was dans zoals zij het ook zou willen maken. Na een zomercursus bij het Boston Ballet kreeg ze een contract

bij de jongerengroep NDT II. Twee jaar later maakte ze de overstap naar NDT I. Ze was toen twintig.

"Ik heb bij NDT veel gedanst en met de beste choreografen, dus als danser ben ik wel succesvol. Het is heel leuk als je via via hoort dat mensen in de zaal zeggen: 'Nancy Euverink danst mee, hè fijn.' Maar het danspubliek is nu eenmaal een klein publiek. Het dansen beheerst mijn leven sterk. Ik besteed er veel tijd aan en het is zwaar. Maar dit is wat ik wil. Dus is het aan mij hoe ik het beleef. Misschien ben ik wel egocentrisch, maar ik heb er wel alles uit kunnen halen. We zijn nog steeds heel creatief bezig. Er valt nog zoveel te ontdekken. Er zijn choreografen met wie ik nog niet heb gewerkt en met wie ik nog wel

eens zou willen werken. En het kan altijd nog beter."

Vijf jaar geleden kreeg Nancy acute reuma. "De eerste maanden was ik in paniek. Maar ik kwam er snel achter dat dat niet hielp. Ik heb gekeken naar wat ik kon en wat ik wilde en dat gaf rust. Ik heb een jaar niet gedanst en me toen wel afgevraagd hoe het verder zou moeten met mijn leven. Uiteindelijk ben ik weer gaan dansen en op mijn oude niveau teruggekomen."

Euverink gaat nog een of twee jaar door. Ze denkt er sterk aan daarna impresario te worden, in eerste instantie binnen de danswereld. Ze hoopt choreografen of individuele dansers en eventueel later groepen werk te bezorgen. "Op een gegeven moment denk je geregeld over zulke stappen na. Begin je aan een familie? Waar passen de kinderen in een nieuwe carrière? Dat is toch een hele puzzel. Over tien jaar? Ik hoop dat ik dan op reis ben en ergens in een theater sta waar ik een choreograaf of wie dan ook vertegenwoordig. Ik denk wel dat het moeilijk wordt om werk te krijgen waar ik 150 procent voor ga, zoals ik met dansen heb gedaan. Ik hoop dat ik daarin net zo kan groeien en me daarin net zo goed kan voelen."

'Misschien ben ik egocentrisch, maar ik heb er wel alles uit kunnen halen'

'Het geluk van ronkende servers en knipperende lampjes'

Jan van Ottele (27) begon eind 1997 het Internetbedrijf YourNews. YourNews verzorgt onder meer actuele nieuwsrubrieken op websites van bedrijven en organisaties en levert vers nieuws op maat aan elektronische netwerken van klanten. Inmiddels is YourNews twee keer verhuisd in Rotterdam, werken er honderd mensen en wordt de omzet dit jaar geraamd op drie tot zes miljoen gulden.

"Eind dit jaar of begin volgend jaar gaan we met YourNews naar de beurs. Dat is het plan. Een beursnotering stelt je in staat verder uit te breiden en is voor financiers een mogelijkheid om hun investeringen terug te verdienen. Ik zie het ook als loon naar werken. Maar daarmee houdt het niet op. Het is eigenlijk een nieuw leven. Vanaf dat moment ben je publiek en kijken beleggers of jij je *targets* wel haalt. Er zijn pas drie Internetstartups in Nederland beursgenoteerd. Ik ben wel trots, ja!"

Van Ottele deed zijn idee voor YourNews op in Australië. Daar volgde hij in 1996 als student bedrijfskunde een MBA-cursus Ondernemerschap. Parttime in dienst van het bedrijf LookSmart, inmiddels ook beursgenoteerd, zag hij van dichtbij hoe het eraan toe gaat bij een Internetstartup. "Voordat

ik naar Australië ging, wilde ik consultant worden. Toen ik in februari 1997 terugkwam, was ik ondernemer." Negen maanden later had van Ottele iedereen op een lijn en lag er een businessplan. In juli 1998 werd YourNews operationeel. "Toen de eerste klanten en de grote investeerders kwamen, voelde ik dat het ging lukken. Bij elke getekende nieuwe offerte sta ik nog steeds te juichen."

Op dit moment wordt Van Ottele vooral in beslag genomen door besprekingen over de groei en financiering van het bedrijf. Dat groeit zo snel, dat iedere week nieuwe mensen nodig zijn. Ook het managementteam telt nog vacante posities. Vijf recruiters zijn voor hem op zoek. Zelf spreekt hij gemiddeld vijf sollicitanten per week en hij ziet niet eens alle sollicitanten. "Internet is een fantastisch medium en een hele leuke branche. Ik wil weten

wat er gaande is op het net. Daarom besteed ik vijf tot zes uur per week aan het lezen van vaktijdschriften en email-newsletters. Zo'n week als deze slaap ik vier à vijf uur per nacht. Omdat ik het zo leuk vind, houd ik het vol. En succes geeft energie. Succes is: je bedrijf dat groeit, grotere omzetten maakt, grote klanten krijgt en goede mensen aantrekt. Maar succes is voor mij ook dat ik 's nachts over de lege werkvloer van het nieuwe kantoor loop en dan in het donker al die werkplekken zie en die ronkende servers met knipperende lampjes vanwege het verkeer op het net. Dat is machtig."

Van Ottele heeft niet het idee dat het gewone leven aan hem voorbijgaat. "Ik word ook gewoon verliefd, krijg een relatie enzo. Ongetwijfeld mis ik iets, maar ik zou niet weten wat. Als ik in het weekeinde niet werk, doe ik ook echt bijna niks. Ik ga dan niet nog eens rondjes rennen. Ik weet nog niet hoe het verder gaat. Ik zit in een gouden kooi. Ik maak het bedrijf groot en andersom. Als ik het nu zou verkopen, zit ik gebakken, maar het is nog veel te leuk. Ik plan mijn toekomst niet te lang van tevoren. Je moet open staan voor *opportunities*. Iets buiten Internet? Alleen als het nog nieuwer, nog innovatiever is en nog meer impact heeft!"

*Jan van Ottele:
ongetwijfeld mis
ik iets, maar ik zou
niet weten wat*

FOTO: RUUD JONKERS

Rijp

De laatste jaren heeft Leon van den Schoor, werkzaam als ontwerper in de micro-elektronica, er veel jonge collega's bij gekregen.

Opeens is hij een van de oudsten op zijn werk. 'Ik hoef me niet meer zonodig te profileren, het haantjesgedrag is er vanaf.'

"P lotseling realiseerde ik me dat ik de op één na oudste van de afdeling was. Ik was 45 geworden en dacht: hoe kan dat nou? Wat is er in die tussentijd gebeurd? Alleen mijn chef is net iets ouder dan ik. We schelen maar een paar weken. Lange tijd kon ik meeliften op de know-how van anderen. Er was altijd wel een collega die ouder was, uit wie ik een heleboel kennis kon zuigen over het verloop van verschillende processen. Het bedrijf waar ik werk is gespecialiseerd in ontwerpen van machines voor de chip-industrie. Tamelijk complexe materie dus. Met sommige dingen heb ik twintig jaar liggen aanblunderen. Van die fouten heb ik heel veel geleerd. Ervaring noemen ze dat. De laatste paar jaar heeft ons bedrijf er een enorme, jonge aanwas bij gekregen. Die gastjes die nu net van een technische universiteit komen, hebben vele malen meer gestudeerd dan ik. Zelf heb ik de HTS gedaan. Toch zie ik die jongeren met precies dezelfde aanvangsproblemen worstelen als ikzelf een jaar of twintig geleden. Ik wil ze niet behoeden voor het maken van blunders. Ik zeg bijvoorbeeld nooit 'zus of zo moet je het doen', ik zeg alleen 'let daar en daar op'. Op die manier gaan ze zelf nadenken, komen ze zelf tot een bepaalde conclusie. Omdat ik zolang meedraai in dit werk durf ik veel meer tegen dingen in te gaan. Ik ben minder onzeker dan in het begin. Ik hoef me ook niet meer zonodig te profileren. Dat haantjesgedrag is er nu van af. Als je jong bent, meet je je een bepaald imago aan. Je kleedt je ernaar en handelt ernaar. Bij mezelf merk ik dat ik nu veel minder reageer op uiterlijkheden dan vroeger. Zoals bijvoorbeeld laatst met die nieuwe collega. Die jongen praat voortdurend in de wij-vorm als hij het over zijn vorige werkgever heeft. Na een tijdje wekt dat irritatie op. Vroeger zou ik direct op het kistje zijn gaan staan. Gelijk heel ad rem afzeiken die gast. Nu heb ik die drang niet meer. Het is toch allemaal schijn, pure onzekerheid, dat gaat vanzelf wel over.

Wat me opvalt aan veel jongeren is dat ze zich dikwijls zo oud gedragen. Er een gezapige levensstijl op nahouden. Dat blijkt ook uit gesprekken die ik opvang. Die gaan veelal over dezelfde dingen, zoals de aandelenkoersen of de heg in de tuin die geknipt moet worden. Dan denk ik bij mezelf: geniet toch van het leven. Doe iets leuks. Zelf houd ik veel van uitgaan, concerten bezoeken, sporten. Eigenlijk wil ik veel dingen. Meer dan het lichaam aankan. Vooral met sporten merk ik dat. Laatst heb ik aan een mountainbike-estafette meegedaan, samen met mijn collega. Ik heb hem echt volle bak gereden. Een week lang had ik overal pijn en was ik bekaf. Maar het streelt natuurlijk wel je ego dat je tussen al die jongeren in de middenmoot kunt eindigen. Gewoon een lekker gevoel. Ik werk altijd met een bepaald doel voor ogen. Zo ga ik

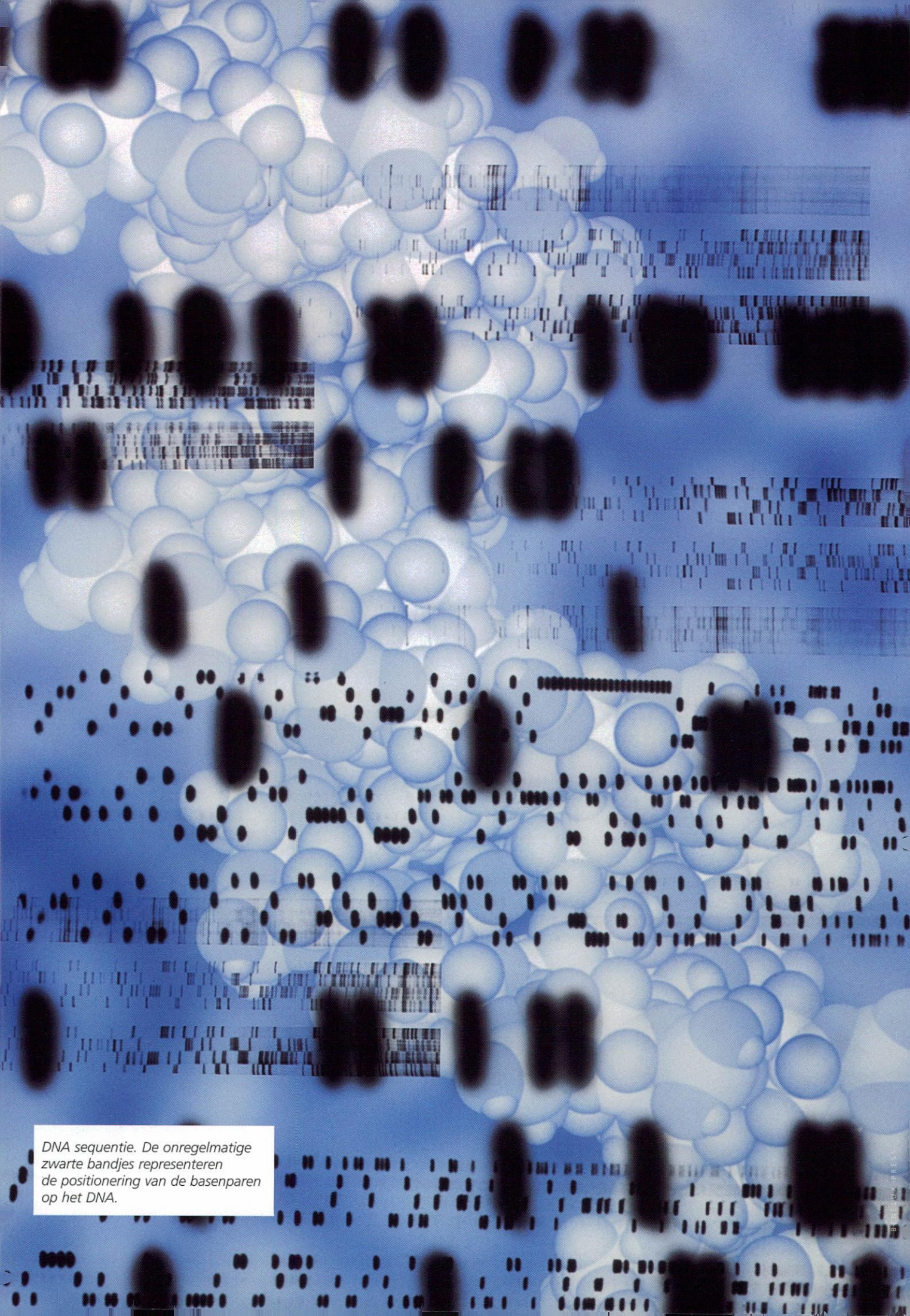
'Het is toch allemaal schijn, pure onzekerheid, dat gaat vanzelf wel over'

deze zomer meedoen aan de Trans Alp Challenge, een mountainbikewedstrijd in Zwitserland. Dan wil ik toch wel graag bij de eerste helft horen. Elk jaar is het een gevecht om weer in conditie te komen. Alsof je je lichaam vooruit trekt aan een heel rafelig draadje. Om die massa te versnellen wordt het draadje steeds rafeliger, moet je er steeds voorzichtiger aan trekken. Daardoor moet je de lat telkens weer een stukje lager leggen. Af en toe doet dat een beetje pijn. Want je wilt natuurlijk vooruit, jezelf telkens opnieuw kunnen bewijzen. Met de jaren groeit het uithoudingsvermogen. Tegelijkertijd neemt de explosiviteit juist af. Je kan minder snel sprinten maar op de lange duur beter volhouden. Hetzelfde tref je aan in het normale leven. Je wordt wat taaier, volhoudender, rustiger. Terwijl dat felle, dat driftige er langzaam maar zeker af begint te slijten."

Caroline Hanrath

Leon van den Schoor (45)
**'De explosiviteit neemt
met de jaren af'**

DNA sequentie. De onregelmatige zwarte bandjes representeren de positionering van de basenparen op het DNA.

Seks maakt oud

Veroudering is de belangrijkste oorzaak van sterfte onder dieren en mensen.

Vanuit evolutionair perspectief is dat vreemd: waarom is ouder worden niet uitgeselecteerd? Over de biologie van veroudering.

Tanny Dobbelaar

Triathleet Rob Barel (42) weet het zeker: ouderdom word je aangepraat. "De biologische klok tikt veel langzamer dan een hoop mensen denken. Dat er nauwelijks topsporters zijn van boven de veertig heeft vooral te maken met het feit dat het mentaal niet zo gemakkelijk is om tien jaar vol te maken. Zeker niet als iedereen je na verloop van tijd de maatschappij in wil praten. Dat is bij mij nooit gelukt." Hoewel Barel ouderdom vooral ziet als een etiket dat anderen op je lichaam plakken, weet hij heus wel dat hij niet onsterfelijk is. Ook deze nummer 31 op de wereldranglijst van triatleten strijdt voor behoud van zijn fysieke gestel. Sinds enkele jaren slaapt hij in een lagedruktent, een zuurstofarme tent die bedoeld is om de aanmaak van rode bloedlichaampjes te stimuleren, waardoor de opname van zuurstof wordt vergroot. Hoe hard hij ook zal trainen en welke hulpmiddelen hij ook ter hand zal

nemen, vast staat dat hij zal verouderen zolang hij leeft. Alle exemplaren van de menselijke soort verouderen nu eenmaal. Er treedt slijtage op, de vruchtbaarheid neemt af, het vel wordt slapper, de aderen gaan verkalen, de botten worden brozer. Er treden mutaties op in cellen, die kanker tot gevolg kunnen hebben. En ook de afweer vermindert, waardoor de kans te sterven aan een ziekte toeneemt. Ook bij dieren spelen dergelijke processen een rol, hoewel die per soort sterk kunnen verschillen. Mooi voorbeeld is de olifant. Dit beest krijgt zes gebitten achter elkaar. Elke tien jaar doemt er een nieuwe rij tanden en kiezen op die de vorige vervangt. Als het zesde gebit versleten raakt – en de olifant de zestig is gepasseerd – komen er geen nieuwe tanden meer. Het beest sterft van de honger.

Rimpels

Dit voorbeeld laat al zien dat veroudering niet specifiek is voor mensen. Alle dieren die zich geslachtelijk voortplanten verliezen hun jeugdigheid met de jaren. Wie aan seks doet, wordt ouder. Je krijgt er rimpels van! Dat is nogal ironisch als je bedenkt dat seks zo nadrukkelijk met jong zijn wordt geassocieerd. Het is ook een wat te simpele voorstelling van zaken, alsof 'de daad' op zichzelf veroudering veroorzaakt. Er is natuurlijk geen oorzakelijk verband. Maar in de biologische visie op veroudering is er wel een samenhang tussen de manier waarop binnen een soort de voortplanting is geregeld en het al dan niet optreden van veroudering. Wezens die zich ongeslachtelijk voortplanten, bacteriën bijvoorbeeld, verouderen niet. Ze delen zich eenvoudigweg, zodat ze in genetisch opzicht identiek blijven aan hun nakomelingen. In zekere zin *zijn* ze hun nakomelingen, tenzij er foutjes optreden in het kloningsproces. Hiermee te vergelijken zijn planten die zich ongeslachtelijk voortplanten door nieuwe scheuten te ontwikkelen. Daardoor lijken ze onsterfelijk. Zo zijn de stekjes van de Cabernet-Sauvignon-druif al gedurende minstens achthonderd jaar voortgeplant. Klonen van creosootstruiken in de Mojave-woestijn zijn waarschijnlijk

Schaap Dolly is in korte tijd erg ouwelijk geworden. Ze is nu drie jaar, maar haar DNA lijkt op dat van een negenjarig schaap

elfduizend jaar oud.

Waarom zijn dieren ooit aan seks gaan doen als het ouder worden en uiteindelijke sterven van het individu de prijs is? Ofwel: waarom maken wij niet gewoon een stekje van onszelf, zoals bacteriën? De standaard evolutionaire verklaring is: geslachtelijke voortplanting maakt het mogelijk dat gunstige eigenschappen die in verschillende individuen optreden, zoals goede ogen of uitstekend functionerende oren, uiteindelijk in één enkel individu bij elkaar komen. Selectie zorgt er verder voor dat de nakomelingen van deze gunstige combinaties zich in latere generaties uitbreiden ten koste van individuen met minder gunstige combinaties. In de loop der generaties zal er daardoor een populatie ontstaan waarin iedereen beter kan zien en horen.

Dit klinkt zo bekend dat we haast zouden vergeten een simpele vraag te stellen: als seks een goede manier is om positieve eigenschappen te verspreiden, waarom is veroudering dan nooit uitgeleerd? Veroudering is immers een ongunstige eigenschap – het is de voornaamste oorzaak van sterfte, zowel bij mensen als bij dieren. Als we niet zouden hoeven sterven door veroudering, zouden we slechts door ongelukken doodgaan. Voor een adequaat antwoord op die vraag moet eerst duidelijk zijn wat veroudering precies is. Daarover zijn de geleerden het niet eens. Eén theorie van veroudering luidt dat ouder worden het onvermijdelijk gevolg is van het leven zelf: het lichaam slijt in het gebruik, giftige stoffen stapelen zich in het lichaam op en net als zonlicht en vrije radicalen beschadigen ze in de loop van een mensenleven eiwitten en DNA.

Deze 'slijtagetheorie' kan niet volledig

zijn. Want waarom slijten bacteriën niet en mensen wel? Het verklaart evenmin waarom bijvoorbeeld vogels aanmerkelijk langer leven dan zoogdieren die ongeveer even groot zijn en dezelfde fysiologie hebben. Op grond van hun fysiologie zouden ze even snel slijten. Dat gebeurt niet. Vliegende zoogdieren en vogels verouderen veel langzamer: dat moet ook wel, want vliegen eist fysiologisch gezien zoveel dat ze bij een iets slechtere conditie al niet meer goed functioneren. Blijkbaar zijn er genetische factoren in het spel die op zijn minst de snelheid van verouderingsprocessen bepalen.

Telomeren

Extra bewijs daarvoor is de laatste jaren afkomstig van spectaculaire experimenten met het kloneren van dieren, waarbij het DNA uit een celkern van een volwassen cel wordt ingebracht in een eikel waarvan de kern verwijderd is. Deze vorm van kloneren brengt op het oog hele normale beesten voort.

Het schaap Dolly is het bekendste product van deze techniek. Maar Dolly is in korte tijd erg ouwelijk geworden. Ze is nu drie jaar, maar haar DNA lijkt op dat van een negenjarig schaap. De zogeheten telomeren van erfelijk materiaal lijken daarvoor verantwoordelijk. Telomeren 'hangen' aan de uiteinden van chromosomen. Ze bevatten vrij weinig genen en veel repeterend DNA. Op zichzelf lijken telomeren geen functie te vervullen. Alleen: bij elke celdeling worden de telomeren steeds iets korter. Een gewone cel kan zich zo'n zestig tot zeventig keer delen. Daarna vindt er geen deling meer plaats: kennelijk zijn de telomeren dan te kort geworden. Omdat Dolly is gekloond van DNA van een volwassen schaap met telomeren die al kort waren voordat ze geboren werd, is ze relatief snel oud geworden. Dat was een verrassing: tot dan toe was men ervan uit gegaan dat het DNA, hoewel al oud, geen kenmerken van ouderdom zou vertonen en die ook niet zou veroorzaken. Door de genoemde telomeren blijkt nu dus dat DNA sporen van ouderdom draagt, waardoor het verouderingsproces versnelt.

Midas Dekkers heeft eens opgemerkt

dat hij die veroudering wel logisch vond. "Van schapenvlees kun je geen lammetjesvlees maken", zei hij. Verassend genoeg lijken de nieuwste ontwikkelingen hem ongelijk te geven. Zo berichtte *Science* onlangs dat er koeien zijn gekloond die juist jonger lijken dan de koeien van wie hun DNA afkomstig was. Deze koeien waren opgekweekt door cellen afkomstig van een foetus van 45 dagen oud: veel jonger dus dan de cel waaruit Dolly is opgekweekt. Toch waren deze foetale cellen óók al aan het eind van hun celdeling: hun telomeren waren dan ook zeer kort. Het vreemde is nu dat deze telomeren na klonering zo'n anderhalf keer zo lang zijn geworden. Dit betekent dat hun cellen zich nu negentig keer kunnen delen, in plaats van de gebruikelijke zestig. Hoe dit nu precies zit, is nog een raadsel. Het is evenmin duidelijk of de koeien dankzij hun langere telomeren ook anderhalf keer zo oud kunnen worden (bron: *NRC Handelsblad*, 28 april 2000).

Gunstig

Dit gerommel met genetisch materiaal roept weliswaar veel nieuwe vragen op, maar maakt in ieder geval duidelijk dat ouder worden ook genetische aspecten heeft. Blijft de vraag waarom veroudering dan nooit is uitgelekt als een negatieve eigenschap die de soort in zijn geheel niets oplevert.

Een verklaring daarvoor kan liggen in wat evolutiebiologen 'antagonistische pleiotropie' noemen. Pleitbezorgers van deze hypothese veronderstellen dat bepaalde genen voor het organisme op jonge leeftijd gunstig zijn. Op oudere leeftijd keren de genen zich echter tegen het organisme en zetten daarmee verouderingsprocessen in gang. Voor de soort als geheel maakt dat dan niet meer uit. Het organisme heeft zich al voortgeplant, zijn bijdrage aan het instandhouden van de populatie is al geleverd. Voorbeeld van dit mechanisme is het gen dat voorziet in een zuinige omzetting van vet in energie. Zo'n eigenschap is handig als er weinig voedsel is. Maar het keert zich tegen je als je weinig beweegt en te vet eet: op oudere leeftijd leidt dit tot diabe-

tes en vaataandoeningen.

Een soortgelijke verklaring ziet verouderen vooral als het gevolg van genetische mutaties die in de loop van het leven ontstaan. Cellen delen zich voortdurend, maar doen dat niet steeds vlekkeloos. De effecten van die mutaties stapelen zich op. Gezamenlijk leiden ze tot het proces dat wij veroudering noemen.

Een andere theorie beschouwt veroudering als een delicaat evenwicht tussen slijtage- en herstelprocessen. De slijtage 'door het leven zelf' wordt min of meer gerepareerd door herstelmechanismen die genetisch bepaald zijn. Schade herstellen kost echter veel energie die anders voor groei en voortplanting gebruikt zou kunnen worden. Dat verklaart waarom in de loop der tijd de slijtage alsnog voor veroudering zorgt. Als bijvoorbeeld op jonge leeftijd de energie naar voortplanting gaat, gaat dat ten koste van de gezondheid. Er is te weinig energie om de reparatiemechanismen aan het werk te zetten. Gevolg: het individu wordt ouder.

Bravo

Geen van de bovenstaande verklaringen kan tot nu toe op zichzelf staan. Waarschijnlijk is ouder worden een gecompliceerd proces waaraan tal van genetische en niet genetische factoren ten grondslag liggen. Wat betekent dat nu voor de vraag waarmee dit artikel begon: waarom zijn we niet onsterfelijk? Vanuit de soort bekeken hebben individuen slechts één evolutionaire taak: ze moeten zich voortplanten zodat er voldoende variatie in de populatie blijft bestaan. En ze moeten doodgaan, zodat de populatie als geheel in de toekomst meer individuen met combinaties van gunstige eigenschappen bevat dan in het verleden. Opvallend is dat veroudering over het algemeen pas optreedt na de voortplanting. Dat er in de jaren daarna gebreken ontstaan, is vanuit evolutionair perspectief niet zo erg. Evolutie selecteert nu eenmaal niet op fitheid na de vruchtbare jaren.

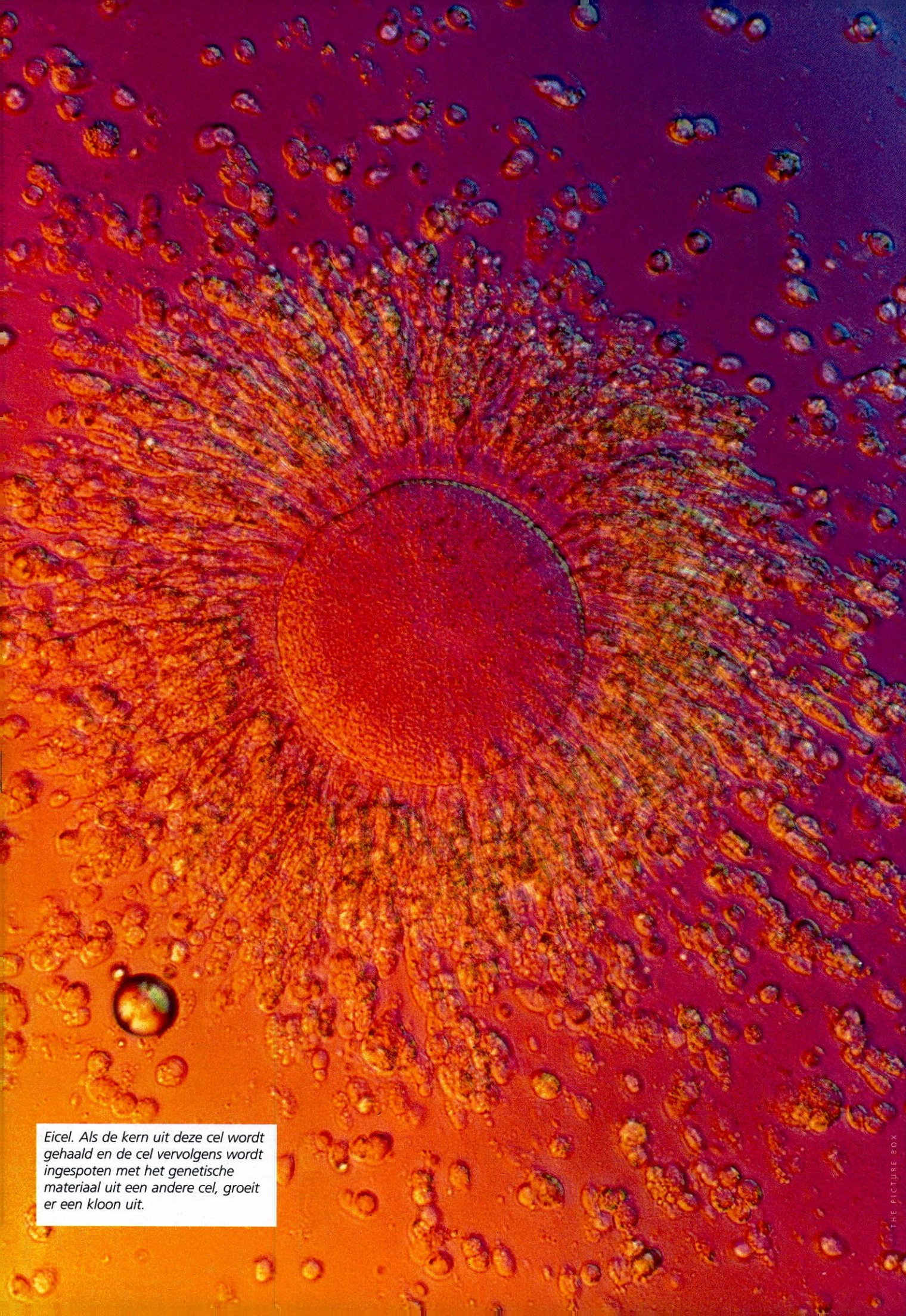
Overigens is er wel een verband tussen de leeftijd waarop mensen en dieren geslachtsrijp zijn en de maximale levensduur van de soort. Soorten die

Dat er in de jaren na de voortplanting gebreken ontstaan, is vanuit evolutionair perspectief niet zo erg

zich onthouden van vroegtijdige voortplanting blijven over het algemeen op oudere leeftijd langer vruchtbaar. Wanneer de voortplanting uitgesteld wordt, zijn er hoogstwaarschijnlijk voordelen die het verlies aan nakomelingen compenseren. Zo moeten mensen heel veel leren voordat ze volwassen zijn en zich kunnen voortplanten, maar juist door die kennis winnen we de slag om de leefruimte van andere soorten. Herten, beren, bruinvissen en andere dieren van vergelijkbare grootte zijn al na één tot drie jaar geslachtsrijp. Zij gaan ook sneller dood.

Mensen is dus een relatief lang leven beschoren, maar onsterfelijk worden we niet. Als verouderingsgenen al bestaan, worden ze door de evolutie immers niet uitgelekt. Wel kunnen we, enigszins, invloed hebben op de snelheid van verouderingsprocessen 'door het leven zelf'. Zowel slijtage als de conditie van de reparatiemechanismen zijn te beïnvloeden door, zoals een arts laatst op televisie zei, de BRAVO-regels te volgen. Ze klinken oblikaat maar daarom niet minder waar: door veel Bewegen, niet Roken, weinig Alcohol, weinig Vet en veel Ontspanning kunnen we verschillende verouderingsprocessen vertragen. Onsterfelijkheid blijft echter voorbehouden aan de goden.

De informatie in dit artikel is grotendeels gebaseerd op: Ricklefs, R. en Caleb E. Finch. 'Ouder worden. Over de biologie van veroudering'. Beek: Natuur & Techniek, 1997. Binnenkort verschijnt een themanummer over veroudering van het Amerikaanse wetenschappelijke tijdschrift 'Scientific American'. De titel: 'Unlocking the mysteries of Aging. How long CAN we live?'

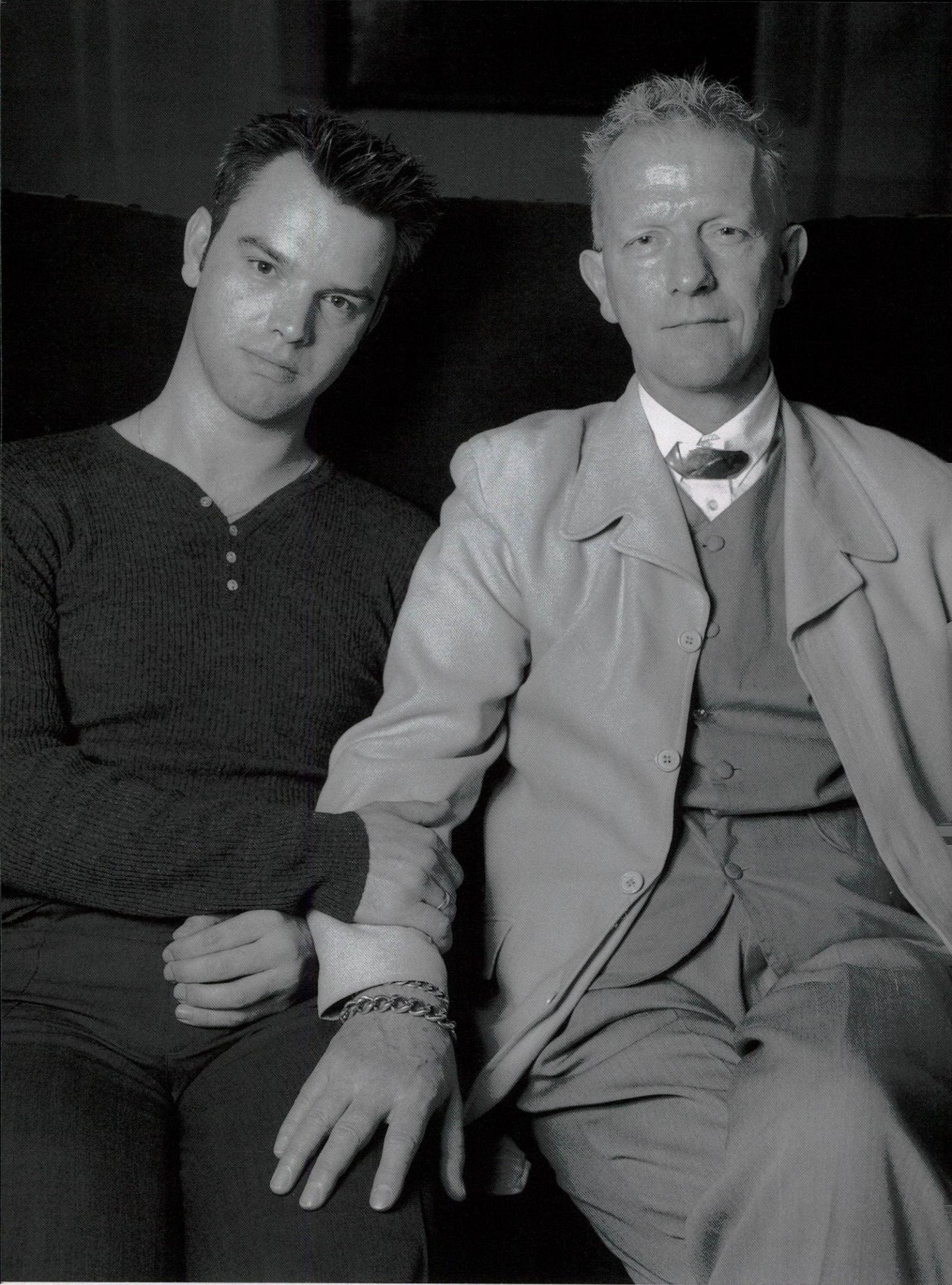
*Eicel. Als de kern uit deze cel wordt
gehaald en de cel vervolgens wordt
ingespoten met het genetische
materiaal uit een andere cel, groeit
er een kloon uit.*

Ouder worden. Fotoserie van Adriënné M. Norman.

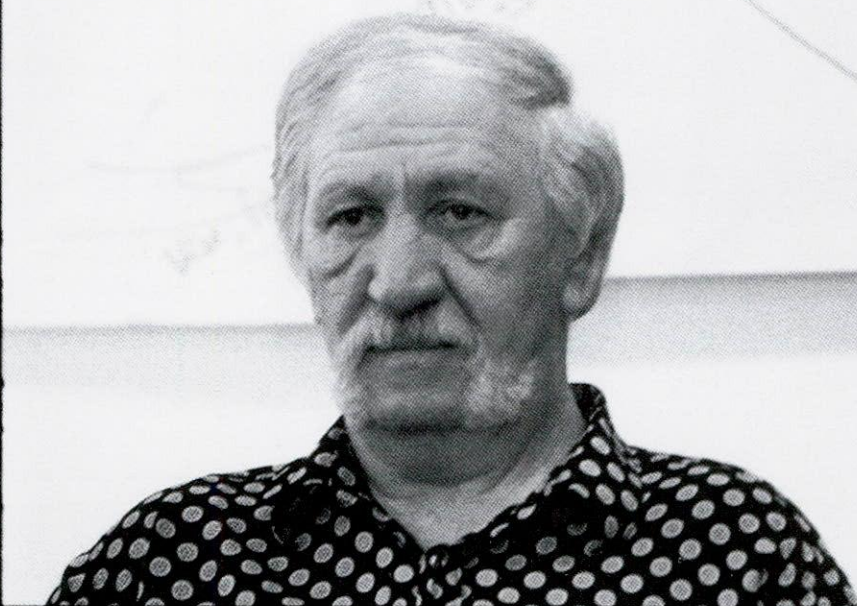

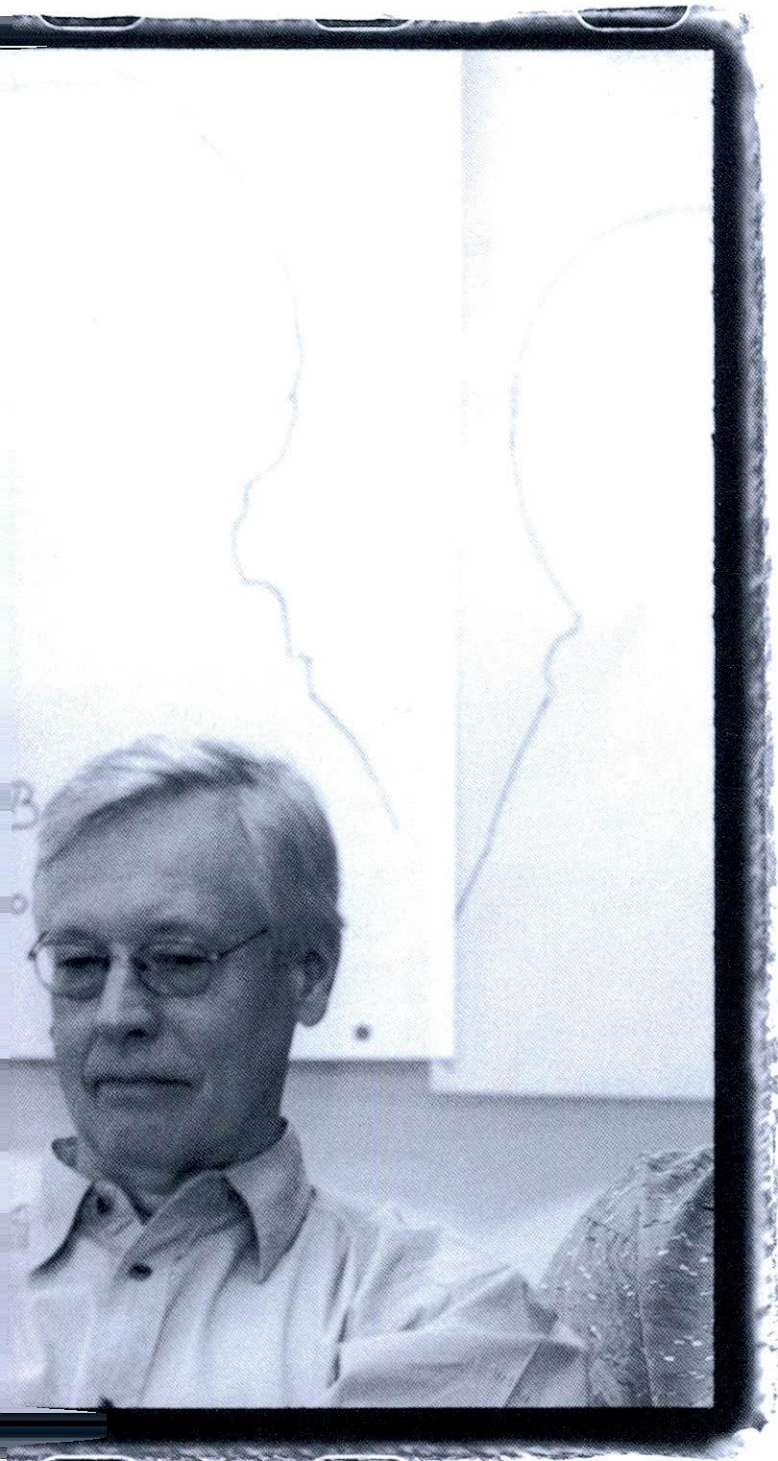
Eeuwig vakantie

Na vut of pensioen wacht een zee van tijd. Wat doe je daarmee? Bij die vraag staat de cursus 'Pensioen in zicht' een week lang stil. De trainer:

'Neem de tijd om jezelf te ontdekken.' Een cursist: 'Ik kom nu al tijd te kort.'

Leonie van den Schoor

Twee cursisten

Maandagochtend half elf. Een voor een druppelen de 22 deelnemers aan de cursus 'Pensioen in zicht' binnen in conferentiehotel Guldenberg, idyllisch gelegen in de Brabantse bossen. Trainer Rietje van Lokven verwelkomt de groep vutters met koffie. Na een eerste kennismaking en het doornemen van het programma van de rest van de week, kunnen de cursisten zich installeren op hun kamers. Is het toeval dat ze in de grijze vleugel van het hotel worden geherbergd?

Wie definitief afscheid neemt van zijn werk gaat onherroepelijk een nieuwe levensfase tegemoet. In het begin lijkt de vut of pensioen op een eeuwigdurende vakantie: lekker uitslapen, nooit meer in de file staan, geen verplichtingen meer. Maar na een jaar is dat gevoel van 'lang leve de vrijheid' weg. Dan is er genoeg gefietst, gereisd, getuinierd of met de kleinkinderen gespeeld. Wat dan? Het is belangrijk om daar stil bij te staan - samen met je partner, want diens leven verandert ook drastisch, zo vindt Integraal, een van de aanbieders van de cursus 'Pensioen in zicht/een nieuwe toekomst'. Jaarlijks volgen zo'n zes- tot zeventuizend mensen deze cursus. "Eigenlijk is het meer een bezinningsweek dan een cursus", vindt trainer Rietje van Lokven. "Maar als je het zo noemt, schrikt het de mensen teveel af."

Dat doet ze liever niet, de meeste vutters en pensioengerechtigden beginnen toch al met enige scepsis aan de cursus. Ook de pas gearriveerde groep heeft zo z'n bedenkingen. "Als het niks is, ben ik binnen een dag weer weg", denken sommigen stiekem. "Het is dat de werkgever betaalt, want anders..."

Als Rietje een 'rondje verwachtingen' doet, blijken de meesten de cursus te zien als een weekje vakantie. Vooral de huisvrouwen verheugen zich erop: geen boodschappen doen of koken,

geen afwas. Maartje: "Lekker genieten, niks doen, heerlijk." Een ander ziet er juist tegenop: "Ik hoop dat het gauw vrijdag is."

Emmer stress

Keurig op tijd verschijnen de cursisten na de lunch weer in hun lokaal. De sfeer is nog een beetje mat en afwachtend. De vutters, allemaal uit de grafische sector, kijken eerst de kat uit de boom. "Ik doe niet mee, ik zit hier

heeft er al 48 jaar op zitten. "Ik heb het nu best naar mijn zin met leuke collega's, maar ik vind dat ik lang genoeg gewerkt heb. Ik voel me aftakelen, ik heb het in mijn rug." Zijn vrouw Eugenie (54) werkt op het ministerie van Verkeer en Waterstaat en heeft nog zes jaar voor de boeg. "Ik werk door, hij wordt huisman." Willem: "Ja, dat is een nadeel, ik moet me thuis zelf gaan vermaken, haha." Kees (60) is drie jaar geleden al met

Dat lukt me heel aardig, maar het wordt toch minder. Vroeger was ik een rouwdouwer, nu niet meer. Als je zestig bent, moet je niet proberen dertig te zijn." Gerard is met 58 jaar de jongste vutter van het stel. Hij kijkt uit naar zijn laatste werkdag. "Mijn buurman zei ooit: verlang je naar de vut? Dan verlang je in feite naar ouder worden. Of ik me oud voel? Ach, als je met de vut gaat, heb je een bepaalde leeftijd bereikt. Je bent

'Mijn verwachtingen van deze week? Ik hoop dat het gauw vrijdag is'

alleen bij als toehoorder", waarschuwt een van de deelnemers. Trainer Rietje zet de cursisten aan het werk. Met de opdracht in groepjes van drie met elkaar kennis te maken, stuurt ze de cursisten de gang op. De groep bestaat uit negen mannen en twee

de vut gegaan, nu is zijn vrouw aan de beurt. Hij heeft zijn draai als vutter wel gevonden, hij doet vrijwilligerswerk bij bejaarden. "Kan ik jullie allemaal aanraden." Toon (59), chef press, is blij dat hij in december met de vut kan. "Ik heb mijn portie wel

ouder. Achter de meiden aan, kinderen krijgen, dat heb je allemaal gehad. Je staat aan het einde van dat hele gedoe, dat is allemaal afgesloten."

Himalaya

Voor het bekende zwarte gat dat aan het einde van een carrière zou gapen, is niemand bang. Ali: "Ze hoeven me niet te vertellen wat ik straks moet doen, ik kom nu al tijd te kort. En mijn man heeft ook zijn hobby's." Toon: "Wat moeten ze mij nou vertellen, dat ik straks boodschappen moet doen en moet koken? Ik ben iemand die aardig is voor zijn vrouw, het woordje 'overleg' kennen we al lang."

Plannen voor straks hebben de vutters volop. Eindelijk is er tijd voor hobby's zoals vissen, fietsen, tuinieren en lezen. En natuurlijk mogen de kleinkinderen straks rekenen op veel meer aandacht van opa en oma. Maar is dat wel voldoende? Met een overhead-projector laat Rietje een levensboog zien. Ze benadrukt dat de levensfase die de cursisten na de vut wacht nog lang is. "Jullie zijn relatief jong en gezond en hebben relatief veel geld", houdt ze haar gehoor voor. "Statistisch gezien ligt er een periode van zo'n vijftig jaar voor je.

En misschien nog langer. Die kun je niet vullen met alleen maar fietsen of op de kleinkinderen passen. Die kleinkinderen zijn straks zelf vader of moeder." De cursisten vallen een beetje stil. Rietje vervolgt: "Straks zijn jullie eindelijk vrijgesteld van werk, voor het eerst in je leven kun je echt kiezen. Je kunt gaan ontdekken wie je bent,

Vrouwelijke cursisten praten over de toekomst nu zijzelf of hun mannen met de vut gaan

vrouwen die met de vut gaan, en hun partners. Ze komen uit alle hoeken van het land en zijn werkzaam in alle lagen van de grafische sector: van heftruckchauffeur tot vertegenwoordiger, van magazijnmedewerker tot directeur. De meesten zijn al op jonge leeftijd in het arbeidsproces beland en hebben hard en lang gewerkt. Chauffeur Willem (60) bijvoorbeeld

gehad, ik zou niet juichen als ik nog een jaartje langer moest blijven. Mijn hele leven heb ik gewerkt en ik heb best veel voor mijn knar gekregen: bij reorganisaties moest ik mensen naar huis sturen. Deze week hoop ik een emmer stress kwijt te kunnen raken. Want het is veel te druk op het werk. Ik zit tussen die rakkers van 25-35 jaar en probeer mee te huppelen.

want je bent misschien nog zoveel meer dan alleen een goede drukker, vertegenwoordiger of huisvader. Neem er de tijd voor, je hoeft immers niet binnen een jaar te beslissen wat je wil. Ga fietsen tot je erbij neervalt of de Himalaya beklimmen of je huis opknappen. Het doet er niet toe wat je doet, als je maar een doel hebt in je leven.”

Stroomversnelling

De eerste nacht slapen de cursisten vaak onrustig, is Rietjes ervaring. Het is te koud, of te warm, te dit of te dat. “Sommigen zeggen ronduit: er spookte vanalles door m’n hoofd. Maar meestal doen ze alsof er niks aan de hand is, alsof ze nergens moeite mee hebben. Dan komt het later in de week wel los. Of als ze thuiskomen. Of misschien ook helemaal niet. Ze moeten immers niks, ik heb ze alleen iets te bieden. Daar kunnen ze gebruik van maken als ze willen.”

De volgende dag is het tijd voor een terugblik op ieders carrière. De emoties komen los, sommigen kijken met verbittering terug. Willem: “Het werk is tegenwoordig minder aangenaam, het gaat er niet meer zo relaxed aan toe. Vroeger had je nog een naam, nu ben je een nummer.” Toon beaamt dat: “De werksfeer verandert, we investeren miljoenen in machines, maar niks in mensen.” Gerard, relatie-

De cursisten maken een stadswandeling

doen - om alvast te wennen. “Deze week is al de derde vrije week van dit jaar”, zegt hij opgetogen. “Dat haalde ik soms in een heel jaar niet eens. Tegenwoordig ga ik wat soepeler met werktijden om, af en toe neem ik eens een vrije dag. Dan zeg ik trots tegen mijn vrouw: ‘zie je wel, ik leer het al’. Vroeger ging thuis na het eten altijd de koffer met werk open. Dat vond ik erg leuk, ik was helemaal gepakt door het werk.” Gerard herkent dat. “Het is j  uw werk, dat wil je niet afstaan aan anderen. Alles wat ik op vrijdag-middag niet af had, gooide ik in een doos die ik mee naar

markt. Dat blijf ik doen, hij houdt toch niet van winkelen.” Wil: “We hebben afgesproken dat we niks voor elkaar gaan opgeven, we blijven onze eigen hobby’s houden. Ik houd van zwemmen, hij gaat vissen. Je hebt toch elk je eigen leven.”

Ode

Na een ochtendje sporten en bewegen zit de stemming er op donderdag echt goed in. De cursisten barsten opeens van de creativiteit. Ze hebben zelfs een lied over de vut in elkaar gedraaid en brengen aan het einde van de dag een ode aan ‘juf’ Rietje. Gitaarspel

‘Als je naar de vut verlangt, verlang je naar ouder worden’

beheerder bij een drukkerij, snapt wel een beetje waar dat aan ligt. “In de grafische sector stapelt de ene ontwikkeling zich op de andere. Die wereld verandert zo snel, de laatste tien jaar was een gigantische stroomversnelling. De ene machine volgt de andere op, er komt geen eind aan. Heb je net leren werken met een apparaat, komt er al weer een nieuw. Op een gegeven moment heb je als oudere al zoveel meegemaakt, dan ben je het zat.”

Hoe graag anderen ook stoppen, Hans, directeur bij een landelijke krant, heeft juist moeite het werk los te laten. Hij is een echt werkpaard, maar probeert het toch rustiger aan te

huis nam. Dat overwerk deed ik graag, ook al wist ik dat het niet gezond voor me was. En ook al zat mijn vrouw de hele avond tegen mijn rug aan te kijken.”

Woensdagavond. De mannen installeren zich voor de tv om een voetbalwedstrijd te bekijken, de vrouwen vermaken zich samen. In hoeverre gaat hun leven straks veranderen? Julia: “We zijn 37 jaar getrouwd, dus ik denk niet dat onze relatie veel zal veranderen. Wel kunnen we onze tijd straks heel anders indelen. Een keertje uitslapen, rustig ontbijten, niet alles vlug-vlug doen. Maar we blijven ons eigen ‘ik’ houden. Op vrijdagochtend ga ik altijd met mijn zus naar de

begeleidt het gezang. De beentjes gaan van de vloer. Mannen die overdag stijfjes in de banken zitten, blijken ‘s avonds opeens vol overgave met hun vrouw te kunnen dansen. De week zit er bijna op, in de lounge wordt nog wat nagepraat. Toon weet het nu zeker: hij wil met geestelijk gehandicapten en bejaarden gaan werken. “Dat was ik al van plan, maar in deze week ben ik er nog meer van overtuigd geraakt.” Gerard: “Mijn vrouw stopt ook met werken als ik in december met de vut ga. We gaan twee maanden rondtrekken met de camper in Australië. De reis is al geboekt, in januari vertrekken we.”

Rijp

Jennifer Trapman werd in de derde klas van de mavo van school gestuurd, nadat ze een paar jaar flink had zitten puberen. Uiteindelijk mocht ze haar derde jaar overdoen op een kleine school in Vianen. 'Ik zag er enorm tegenop om de oudste van de klas te zijn.'

"Als ik nu sommige van mijn klasgenoten zie dan denk ik: doe toch alsjeblieft niet zo kinderachtig. Jongens die achter je rug om gekke bekken lopen te trekken of flauw lopen te doen met gym. Vroeger, toen ik in Utrecht op een grote scholengemeenschap zat, gingen jongens en meisjes heel anders met elkaar om. Vriendschappelijker. In de klas gingen we gewoon naast elkaar zitten. Buiten de schooluren trokken we veel met elkaar op. Nu zit ik op een hele kleine, christelijke school met nog geen tweehonderd leerlingen. Daar gaan de dingen heel anders. In de ene rij zitten de jongens, in de andere de meisjes. Strikt gescheiden.

Mijn ouders vonden dat ik naar een christelijke school moest. Ze zijn namelijk vrij gelovig. Bovendien moest het een kleine school zijn waar streng gecontroleerd wordt. Tenslotte had ik op mijn vorige school drie jaar lang kunnen doen en laten waar ik zin in had zonder dat iemand er wat van zei. Het begon al gelijk in de eerste klas. Samen met mijn vriendin lekker rondhangen in de stad. Winkels kijken, kleren kopen. In het tweede jaar werd dat alleen nog maar erger. Steeds minder verscheen ik op school, steeds vaker kwam ik in de kroeg. In de derde ging het mis. Ik bleef zitten en moest van school af. Toen ging het ook uit met mijn vriendje.

Hij was mijn buurjongen. Elke ochtend stond hij om acht uur bij mij voor de deur om me naar school te brengen. Ik geloof dat hij erg teleurgesteld in me was. 'Dat kun je toch niet maken Jen', zei hij toen ik het hem vertelde. Zelf was hij heel gemotiveerd om te leren. Later wil hij voor piloot gaan studeren. Mij leek stewardess wel een leuk beroep. Samen zouden we aan boord van hetzelfde toestel gaan werken. Heel romantisch. Toen het afgelopen was tussen

ons dacht ik: shit, nu heb ik toch wel iets gigantisch vernaald.

In het begin zag ik er enorm tegenop om de oudste van de klas te zijn, maar eigenlijk speelt leeftijd helemaal niet zo'n grote rol. Al merk ik soms wel dat mijn klasgenoten anders tegen mij aankijken. Voor de jongens uit mijn klas ben ik duidelijk ouder. Ik zou nooit iets met een jongen uit mijn klas beginnen. Maar ik houd me op dit moment sowieso niet bezig met vriendjes. Veel meiden uit mijn klas wel. Laatst vroeg een vriendin nog om advies. Of ik soms wist

'Het begon al gelijk in de eerste klas: samen met mijn vriendin rondhangen in de stad, winkels kijken, kleren kopen'

waar ze het beste met haar vriend kon uitgaan. Zelf had ze geen flauw idee. En omdat ik al een vriend heb gehad, vroeg ze het dus maar aan mij. Wel grappig eigenlijk. Achteraf vind ik het behoorlijk stom van mezelf dat ik zo'n lange periode alleen maar heb zitten feesten. Toch had ik het ook niet willen missen. Het was gewoon een hartstikke gezellige tijd. Maar ik heb er natuurlijk wel een jaar door verloren. Ik wil niet dat mijn ouders nog eens extra boeken en schoolgeld voor me gaan betalen omdat ik weer zou blijven zitten. Nu wil ik echt mijn diploma halen. Dit is mijn laatste kans. Met mijn spijbelvriendin van vroeger heb ik helemaal geen contact meer. Drie jaar lang hebben we met elkaar gefeest en daarom waren we vriendinnen. Nu we allebei serieuzer zijn geworden, is er kennelijk niets meer dat ons bindt."

Caroline Hanrath

Jennifer Trapman (16)

**'Ik ging steeds minder
naar school en zat steeds
vaker in de kroeg'**

Les Pistolets, 1987

Oud Roze

De homoscene is onverbiddelijk: oud betekent afgedaan. Drie homoseksuele mannen vertellen hoe zij het ouder worden binnen deze subcultuur ervaren.

‘De collectieve homowaarden zijn niet mijn waarden.’

Sandra Langendijk

"Ouderen in de kroeg zijn lelijk meubilair dat in de weg staat”, zegt Barry, 19 jaar, in het novemnummer van *sQueeze*. De homoscene windt er geen doekjes om. Glossy bladen als *sQueeze* en *MAN*, die grote populariteit onder homo’s genieten, zijn duidelijk op dit punt. Jong, strak en fris; zo zie je er uit. Reizen, design-spullen, uitgaan en een interessante, goede baan; daar richt je je leven mee in. Zo niet, dan tel je niet mee. Oud worden heeft zijn nadelen, maar het lijkt zinloos om te proberen de tekenen hardnekkig te verdoezelen. Waarom conformeren homo’s zich dan zo angstvallig aan dit beeld? Meertien (37), neerlandicus en journalist, woont al jaren in Amsterdam. Hij meent: “Het is de angst voor verval: het verlies van jeugd, kracht en schoonheid, maar ook de angst voor afwijzing. Ik vind het vreselijk om ouder te worden. De *gayscene* in Amsterdam is enorm gefixeerd op jeugd. Jong zijn is een mannelijk ideaal; het Griekse archetype. Cas Enkelaar verwoordde dat onlangs goed in het homo-magazine *Culture & Camp*; ‘Mannen zijn toch op mooi en jong, of ze nu gay zijn of niet’. Ik denk dat dat waar is. Mannen zijn fysieker ingesteld: meer op seks. Als je dus als man op kerels valt, wordt dat nog

eens versterkt. Dat hele sekscircus kan er toch niet zomaar zijn gekomen? Het moet ergens vastliggen in onze biologie.”

Eerlijk

De reden dat Meertien het ouder worden maar moeilijk kan accepteren, heeft deels te maken met de ongeschreven regels die de homoscene als subcultuur stelt. Meertien: “Gays tonen menselijke eigenschappen op een eerlijke, niets verhullende manier. Ze hebben een soort natuurlijke enclave gevormd, met eigen regels. Wil je een sekspartner? Dat is zo’n gezoek! Dus maak je een plek. De sauna is bijvoorbeeld zo’n gecreëerde plek waar je makkelijk seks kunt krijgen. Je wint vrijheid. Het nadeel is dat je ook veel moet inleveren: de exclusieve, onbaatzuchtige liefde van een ander mens. De homoscene is een grenzeloze subcultuur, maar je merkt heel duidelijk wat je daarvoor opoffert. Ook ik wil uiteindelijk een leuke monogame relatie, maar tegelijk wil ik ook met anderen kunnen gaan. Ik zie dat dat uit de hand kan lopen. Er zijn mannen die op hun vijftigste nog steeds desperaat op zoek zijn naar zoveel mogelijk seks. Ze zijn zich gaan identificeren met dat promiscue tintje wat de *gayscene* heeft.”

Voor Meertien is het verlangen naar

jeugd en jong-zijn meer een latent gevoel. “Ik zou geen twintig meer willen zijn”, zegt hij. “Het mildere, de wijsheid zou ik niet meer willen missen. Rijpheid durven waarderen is wel iets wat ik pas heel recent voel. Al die uiterlijkheden; ik heb er jaren naar geleefd, maar moet met pijn in mijn hart erkennen dat het zo niet kan. Het is een vlucht in een wereld die van schone schijn aan elkaar hangt. Op een gegeven ogenblik zijn we onze jeugd allemaal kwijt. Ook die beauty’s in de fitnesszaal, met die afgetrainde lijven en die prachtige muscles. Ik zou het als een bevrijding zien als ik de stap naar ouder worden volledig zou durven zetten. Als ik mannen op hun vijftigste nog rond zie rennen in de sauna, dan denk ik: met jou is iets misgegaan. Jij hebt niet geluisterd naar dat moment van realisatie.”

Versieren

Roeland (41) is PR-medewerker en kunstenaar. Hij woont en werkt respectievelijk in Utrecht en Amsterdam. Roeland kent de homoscene, maar besloot zich daar al op jonge leeftijd van af te zonderen. Roeland: “Voor homo’s is een aantrekkelijk uiterlijk belangrijk om te scoren en scoren betekent ‘seks hebben’. Eenmaal oud wordt het lastig -zo niet onmogelijk- om in de Reguliersdwars-

straat in Amsterdam, waar veel homo's uitgaan, nog iemand te versieren. Veertig wordt in contactadvertenties al snel 'oudroze' genoemd. Ik had snel door dat het wereldje van die snelle seks niets voor mij was. Op mijn twintigste verlangde ik al naar gedeelde affectie en emoties. Van oud worden heb ik geen last. Ik vind het natuurlijk niet leuk *-vanity dies hard-*, maar over triviale zaken als uiterlijk maak ik mij niet druk. Ik ben tevreden met mijn figuur en hang niet dagelijks in de sportschool, zoals veel homo's."

Net als Meertien ziet Roeland de waarde van ouder worden wel dege-

'Ouder worden staat niet alleen voor verval, maar ook voor het krijgen van herinneringen'

lijk in. Roeland: "Ik vind ouder worden fascinerend. Het staat niet alleen voor verval, maar ook voor het krijgen van herinneringen. Ik vind het leven nu ook een stuk gemakkelijker dan op mijn twintigste. Bepaalde conflicten uit het verleden zou ik nu heel anders aanpakken. Vooral de laatste twee jaar ben ik rustiger geworden; ik leg me eerder neer bij dingen die gebeuren. Het kwetst me bijvoorbeeld niet meer zo om te worden afgewezen. Ik besef heel goed dat alleen ik mijn eigen leven leuk kan maken. Het is ook zo'n negatieve ballast: het is veel gemakkelijk om de dingen te nemen zoals ze zijn."

Trouw

De hang naar jeugd in de gay scene heeft ook volgens Roeland voor een belangrijk deel te maken met het oerinstinct van de man; dat van de jager. Roeland: "En tegelijk wil je een interessante prooi zijn voor de jagers. Al die homo's hebben expliciet hun voorkeur: blond, behaard, groot geschapen, wel of geen snor; kijk maar in contactadvertenties. Dat heb ik nooit begrepen: ik ben altijd nieuwsgierig geweest naar de mens. Al zijn er natuurlijk ook waar ik nog niet dood

naast gevonden wil worden. Iedereen weet, al heb je de aantrekkelijkste man van de wereld; lust beklijft niet. Van mijn 23ste tot mijn 35ste heb ik een relatie gehad. Ik was ongelofelijk verdrietig toen dat voorbij ging. Ik had gedacht de rest van mijn leven met hem te delen, maar dat bleek onhaalbaar. Hij regeerde mijn hele leven. Ik heb geleden, maar ben er absoluut sterker door geworden. Ik heb geleerd trouw te blijven aan mijzelf en geen concessies te doen aan de buitenwereld. Dat is de reden waarom ik mij ook absoluut niet gehandicapt voel door het ouder worden.

Roeland vindt dat seks verslavend kan zijn. "Seks is een soort drug, een genotsmiddel. Hoe meer je die behoefte bij jezelf creëert, hoe meer je er ook van nodig hebt. Bij mij levert dat uiteindelijk alleen maar een leeg gevoel op. Ik zie veel mannen om mij heen die seks najagen. Het staat veel in de weg: mooie waardevolle momenten waar ze niet echt van kunnen genieten. Natuurlijk kun je toegeven aan seks, als je maar bij jezelf blijft. De collectieve homowaarden zijn niet mijn waarden. Op het moment dat ik mij dat ten volle realiseerde, kon ik mij daarvan bevrijden."

Prins

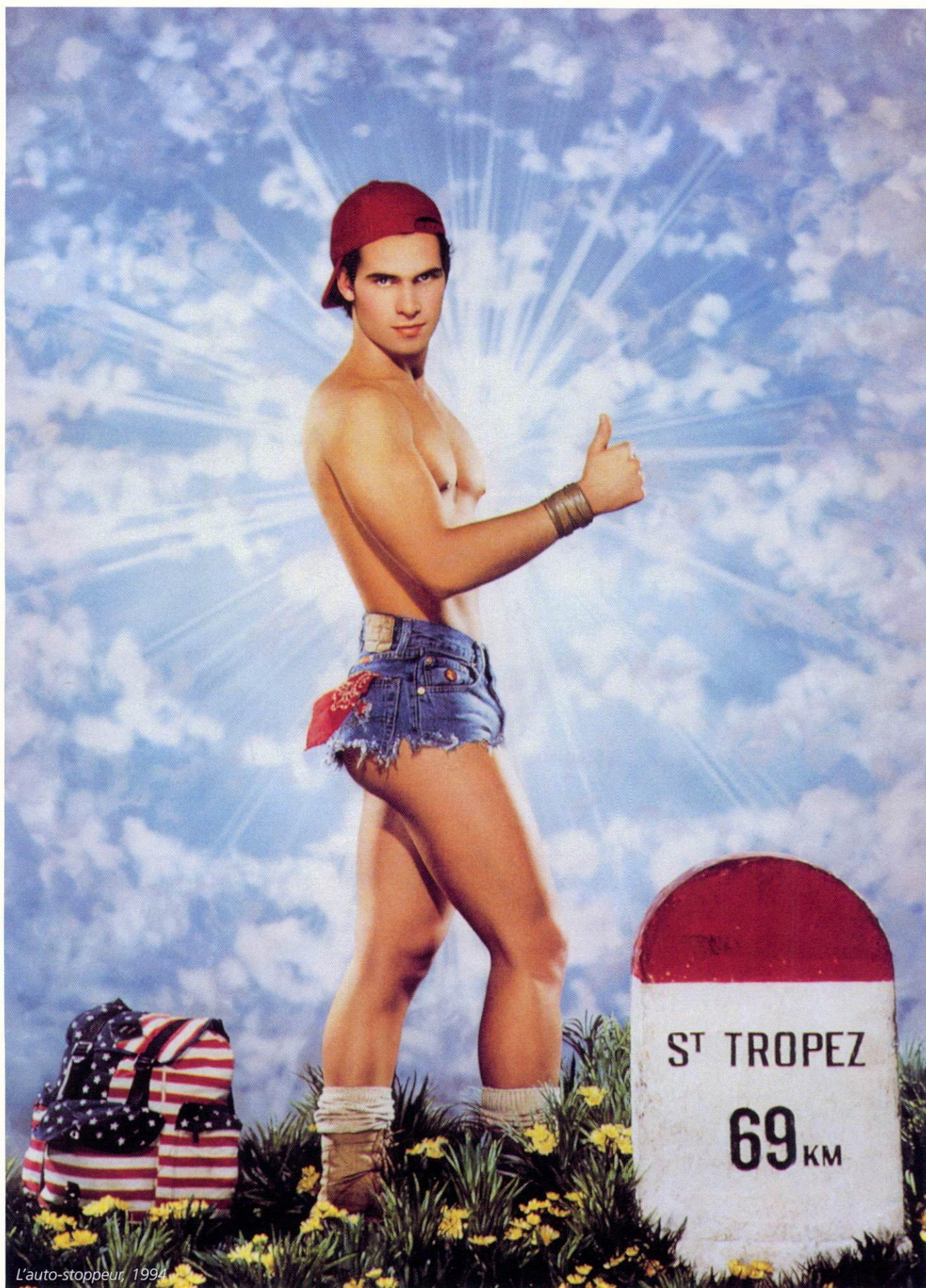
Kees (51) is musicus en woont in Utrecht. Volgens hem krijgt seks een andere functie naarmate mensen ouder worden. "De seks verandert; je moet je anders gaan opstellen. Seks binnen je eigen leeftijdsgroep kan altijd, maar wat je niet moet doen is wachten op die 22-jarige prins op het witte paard die voor de rest van je leven blijft. Die komt toch niet. En als hij komt, dan komt hij omdat hij denkt dat je rijk bent. Dan is hij hoerig, plukt je leeg en is weer weg voordat je er erg in hebt."

Kees vindt het heel natuurlijk dat homo's, als minderheid, de door de scene gestelde regels naleven en dit ook lang kunnen volhouden. Op een bepaald moment, vindt hij, moet je die levenswijze loslaten. Het krijgen van kinderen speelt, volgens hem, een belangrijk rol bij het accepteren van het ouder worden. Kees: "Een groot verschil met hetero's is dat homo's vaak geen kinderen hebben. Kinderen geven afleiding. Daarom blijven

homo's vaak hangen in die fase van uitgaan, seks en jong-zijn. Op een gegeven moment moet je accepteren dat dat niet meer gaat, dat je daar te oud voor bent. Als ik om me heen kijk in de kroeg, zie ik dat ouderen vaak verzuurd zijn. Geen wonder als je het hele weekend in de kroeg zit en alleen maar naar jongeren kijkt."

Hoewel Kees zich momenteel niet oud voelt, waren er in het verleden twee momenten waarop dat wel het geval was. Kees: "Gek genoeg voelde ik mij voor de eerste keer oud toen ik twintig was. Vanaf mijn twaalfde wist ik al dat ik homo was, maar ik durfde daar niet voor uit te komen. Dat kon pas op mijn twintigste, en toen vond ik jongens van zestien vreselijk jong en mijzelf heel oud. In die tijd keurde ik dat verderfelijke leven in gay Amsterdam ook sterk af. Ik ben gereformeerd opgevoed en ik hoorde Onze Lieve Heer als het ware zeggen: 'dat mag niet'. Eigenlijk verwierp ik het omdat ik er niet bij kon; ik hoorde niet bij dat vrije gaywereldje. Later heb ik zes jaar lang een relatie gehad met een negentien jaar jongere man. Toen dat uit ging, voelde ik me ook oud en afgedaan. Ik dacht: dat wordt nooit meer wat met mij, niemand wil mij nog. Na dat vriendje deed ik helemaal niets meer. Nu is dat over. Ik heb het leuk; ik werk, maak muziek en heb mijn vrienden. Dat is natuurlijk de truc: blijf zo actief mogelijk. Met zielig in een hoekje zitten word je zeker ongelukkig."

"In mijn pubertijd heb ik het zelfs eens geprobeerd met een meisje", vertelt Kees. "Toch maar een vriendinnetje, omdat ik er moeite mee had uit te komen voor mijn geaardheid. Dat had vergaande gevolgen. Tot vijf jaar geleden heb ik er last van gehad dat ik destijds toegaf aan iets dat niet uit mijn innerlijk kwam. Bij alles wat ik deed, twijfelde ik of ik wel eerlijk was tegen mezelf en dat maakte me onzeker. Ik zie dat terug in de scene. Homo's conformeren zich aan het beeld van strak en eeuwig jong zijn, omdat ze als minderheid bij de groep willen horen. Inmiddels weet ik dat het je uiteindelijk ongelukkig maakt, als je je spiegelt aan dat beeld. Je bent dan niet eerlijk tegen jezelf."

Zinloze advertentie tegen geweld

Een advertentie tegen zinloos geweld heeft geen zin.
Papier stopt het geweld op straat niet.
Afdrukte woorden, hoe mooi of waar ze ook zijn,
tomen de agressie niet in. Door het lezen van
deze regels valt er geen klap minder.

Toch plaatst het Humanistisch Verbond
deze advertentie. We moeten immers ergens begin-
nen in de strijd tegen publiek geweld. Die strijd win-
nen we niet (alleen) met veel meer blauw op straat,
strengere straffen of een avondklok.

De overwinning begint bij u en bij mij. We maken allemaal mee dat iemand zich op
straat onbehoorlijk gedraagt. We ergeren ons er aan, maar zeggen er toch niets van.
Angst? Onverschilligheid? Tolerantie? Maar door niet te reageren laten we de spelre-
gels in de openbare ruimte verwateren en gaat het recht van de sterkste gelden.

Humanistisch
Verbond

Het Humanistisch Verbond vindt dat we zelf moeten ingrijpen.
Door ons weerbaar op te stellen. Door onze verantwoordelijk-
te nemen; zelf en samen. Door een mening te hebben. Door te
reageren. Door respect voor elkaar te hebben. Door van elkaar
leren. Door niet alleen te praten, maar ook te doen.

Het Humanistisch Verbond signaleert, onderzoekt, analyseert
maatschappelijke vraagstukken en draagt oplossingen aan.
In dat kader organiseert zij allerlei activiteiten, zoals bijvoorbe-
cursussen 'humane weerbaarheid', discussiebijeenkomsten, het
nieblad Humanist, publicaties, freecards en deze advertentie.

Zelf denken samen leven. Dat is waar het Humanistisch Verbon-
voor staat en zich continu op bezint. Word nu lid en werk mee
een zinvolle aanpak van zinloos geweld. Dan is deze advertentie
toch zinvol. Vul de antwoordbon in of bel: (020) 521 90 34.

Kijk voor meer informatie op www.humanistischverbond.nl

Antwoordbon

Ja, ik maak deze advertentie zinvol en word lid van het Humanistisch Verbond
en betaal f 100,- per jaar.* Als lid ontvang ik 9x per jaar het tijdschrift Humanist.

* Jongeren tot 27 jaar betalen f 40,- per jaar, mensen met een minimuminkomen betalen f 55,- per jaar.

Naam: _____

Voorletter(s): _____ Geboortedatum: _____ m / v

Adres: _____

Postcode: _____ Woonplaats: _____

Telefoon: _____ Datum: _____

Stuur deze bon in een envelop naar: Humanistisch Verbond,
Antwoordnummer 10938, 1000 RA Amsterdam. Een postzegel is niet nodig.

VAHU30

De macht van oud geld

Bewust of onbewust legt iedereen geld opzij 'voor later'. Gezamenlijk hebben we vele miljarden guldens opgepot. Wat gebeurt er met dat geld en wie hebben er wat over te zeggen?

Rien Jans

Eind 1999 brak een record: het totaal aan beleggingen van Nederlandse pensioenfondsen en verzekeraars oversteeg de 1,5 biljoen gulden. Om precies te zijn was er 1502 miljard in kas. Amper tweeënhalve jaar eerder was dat nog 'slechts' 1 biljoen. Het CBS, dat die cijfers op een rijtje zet, doet een poging duidelijk te maken hoeveel 1,5 biljoen gulden is: drie maal zoveel als de totale Nederlandse staatsschuld. De pensioenfondsen (er zijn er meer dan duizend) nemen met 996 miljard bijna tweederde deel van die anderhalf biljoen voor hun rekening, de verzekeraars de rest.

Als je deze duizelingwekkende cijfers in een demografische context plaatst, snap je waar al dat geld toe dient: op vrij korte termijn gaat Nederland vergrijzen en daardoor zullen de pensioenfondsen gaan 'ontsparen'. We gaan onze oudedagsreserves immers flink aanspreken. In 2025 zal twintig procent van de bevolking ouder zijn dan 65 jaar.

Pijlers

De Nederlandse oudedagvoorziening kent vanouds drie 'pijlers': de (collec-

tieve) AOW, de via de werkgever regelde pensioenen, en individuele verzekeringen zoals koopsompolissen. De groei van de spaarpotten komt zeker niet voort uit de publieke premiebetalingen. Het draagvlak voor de collectieve voorzieningen neemt juist sterk af, doordat mensen steeds langer in opleiding zijn (en dus later gaan werken) en steeds vroeger uit het arbeidsproces stappen. Daarmee dreigde de AOW tot voor kort nog onbetaalbaar te worden of teveel te vergen van het

'Vraag mensen wat ze verwachten van een pensioenfonds en het antwoord is: zekerheid'

jongere, werkende deel der natie dat van oudsher de premie ophoest. Inmiddels is het tij gekeerd (zie kader 'Generatiebewust beleid'). De aanvulling op de publieke oudedagvoorziening, de tweede en grootste pijler van het bestel, wordt gevormd door de arbeidsrechtelijk opgebouwde pensioenen. De derde pijler bestaat uit de individuele regelingen, die bedrijven of individuen met verzekeraars treffen. Deze individuele regelingen vormen grofweg misschien zo'n tien

procent van het totale volume van de drie pijlers bij elkaar, maar zijn wel groeiende.

In de tweede pijler gaan de meeste miljarden guldens om, verdeeld over ruim duizend pensioenfondsen, die allemaal onder toezicht staan van de Verzekeringskamer. De kleinste hebben enkele honderden premiebetalers of 'actieven' en dito aantallen gepensioneerd, terwijl de grootste, het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP) meer dan een miljoen actieven en gepensioneerd telt.

"De tweede pijler is in Nederland internationaal gezien relatief groot", legt Roel Jansweijer, econoom en stafmedewerker bij de WRR, uit. "Zij is vooral gegroeid na forse debakels in de jaren dertig en de economisch moeilijke jaren van de wederopbouw. In Duitsland en Frankrijk zie je weer dat de eerste pijlers beter zijn uitgebouwd, en de tweede minder."

Tot voor kort werden pensioenfondsen vooral bevolkt door verzekeringswiskundigen, die zich bezighielden

met het berekenen van levensverwachtingen en dergelijke. Het hebben van een pensioenfonds betekende niet veel meer dan het in kas hebben van een boel geld, meent Jansweijer. Dat geld belegden de fondsen vooral in bijna risicoloze, langlopende en vast renderende staatsobligaties. Maar sinds een jaar of tien zijn de pensioenfondsen ervan doordrongen dat er meer rendement moet worden behaald en dat dat kan door risicovoller te beleggen. Daarbij zijn flinke verschillen ont-

Generatiebewust beleid

Om een oplossing te bieden voor de problemen die de komende vergrijzingsgolf met zich mee zal brengen, bracht de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) eind vorig jaar het rapport 'Generatiebewust beleid' uit. Een van de oplossingen om het toekomstige AOW-probleem aan te pakken was het idee om ook 65-plussers mee te laten betalen aan de AOW. Daarmee was voorzichtig gezegd niet iedereen blij, maar wel de discussie geopend.

65-plussers betalen geen AOW-premie, maar dragen via hun normale belasting weer wél bij aan de AOW. Want er zijn twee fondsen: één waaruit momenteel de uitkeringen worden gedaan en waar nu zo'n 4 miljard gulden in zit, en het AOW-spaarfonds, dat moet voorzien in duurzame financiering van de AOW en waarin eind 2002 zo'n 28 miljard gulden moet zitten. Daarmee lijkt de eerste pijler van het systeem voor oudedagvoorzieningen voorlopig weer op een stevig fundament te rusten.

staan: ondernemingspensioenfondsen als dat van Shell hebben een veel langere traditie in risicovol beleggen dan kleine bedrijfstakpensioenfondsen. Shell kan dat risico namelijk makkelijker aan dan de kleine bedrijfstakken.

Spiraal

Verhoogde rendementen zorgen voor meer geld en dat leidt weer tot grotere beleggingen en nog grotere rendementen. De spiraal lijkt eindeloos. Tenminste, als alles goed gaat, en het economisch klimaat is de laatste jaren gunstiger dan ooit. Wie zoveel geld beheert heeft veel macht, zou je als buitenstaander denken. Maar is dat ook zo? Het antwoord op deze vraag is niet eenduidig ja.

Volgens Roel Jansweijer zijn vooral de grote pensioenfondsen zich terdege bewust van de macht die ze vertegenwoordigen, maar die macht heeft zijn beperkingen. De belangen van de pensioenfondsen houden ze ook in het gareel. Ze moeten namelijk kunnen voldoen aan hun verplichtingen. Jansweijer: "Vraag mensen wat ze verwachten van een pensioenfonds en het antwoord is: zekerheid. Fondsen als het PGGM en het ABP hebben bovendien dermate grote aandelenpakketten dat ze daar geen rare dingen mee kunnen doen. Als ze hun belang in een bedrijf geheel verkopen, storten de koersen in. Dat kunnen ze dus niet doen. De pensioenfondsen bemoeien zich op kousevoeten wel steeds intensiever met wat bedrijven doen. Het kritisch volgen van aandeelhoudersvergaderingen, het nadrukkelijk aanwezig zijn, is wel een duidelijke trend. De twee grootste pensioenfondsen,

ABP en PGGM, hebben samen belangen in de Nederlandse Investeringsbank (NIB). Van daaruit kunnen ze natuurlijk veel actiever hun beleid vormgeven."

Pensioenfondsen zijn veelal stichtingen. De pensioenfondsbesturen bestaan voor de helft uit werkgevers en de andere helft uit werknemers. Chris Driessen helikoptert als hoofd afdeling Inkomen en Internationale Zaken bij de vakcentrale FNV boven zijn collega's van de bonden die in de pensioenfondsbesturen zitten. Zelf vertegenwoordigt Driessen de FNV in de SER, de Stichting van de Arbeid en in de Pensioenraad van de Verzekeringskamer. Driessen meent dat de invloed van de institutionele beleggers zich beperkt tot het 'stemmen met de voeten': het weglopen op een aandeel-

'De Nederlandse economie is te klein om al dat geld in kwijt te kunnen, laat staan om het er straks uit te kunnen halen'

houdersvergadering om kenbaar te maken dat je het niet eens bent met het beleid van het bedrijf waarin je belegt. Driessen: "Pensioenfondsen zijn beleggers. Het is niet de bedoeling dat die op de stoel van een ondernemingsleiding kruipen. De ondernemers zitten bovendien al in de pensioenfondsbesturen. Natuurlijk hebben institutionele beleggers grote invloed op kapitaalmarkten. Maar op kapitaalmarkten handel je marktconform. Pensioenfondsbesturen moeten naar hun lange termijnresultaten kijken. Als die ondermaats zijn, moeten ze

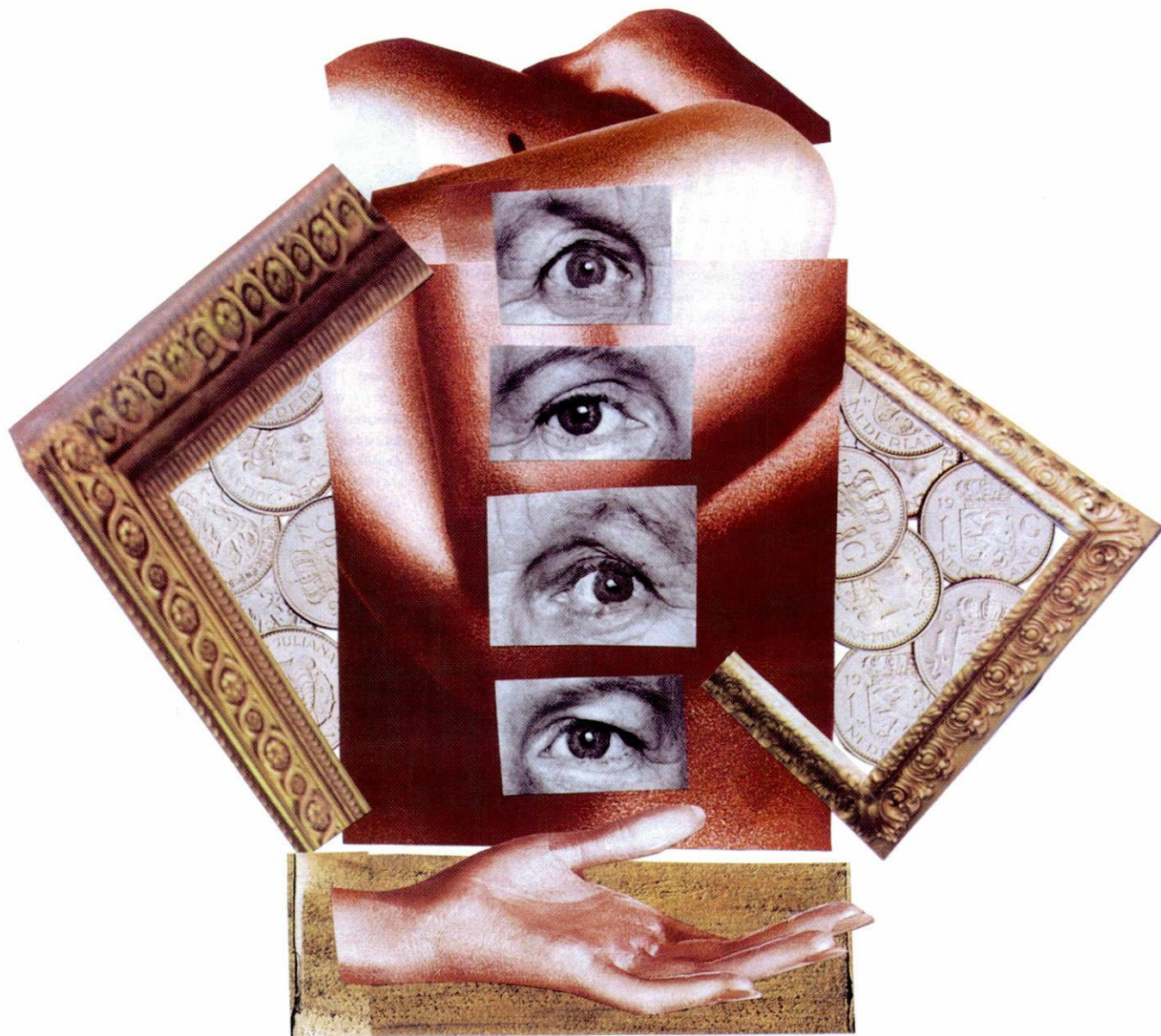
dat uitleggen aan hun achterban. En trouwens, ook stemmen met de voeten is een marktconform mechanisme: het is een signaal aan de ondernemingsleiding, die op haar beurt ook marktconform handelt, want die moet een gemiddeld winstniveau behalen. Dat weet iedereen. Zo werkt deze wereld en zo werkt-ie al jaren."

Optimaal

Eén procent meer rendement kan uitgedrukt in geld evenveel zijn als één derde van de te betalen pensioenpremies. Jansweijer schetst een dynamisch beeld van het huidige pensioenfonds: daar wordt druk gerekend over optimale portefeuilles. "Zo'n drie, vier jaar geleden was een portefeuille met veertig procent aandelen nog behoorlijk riskant. Tegenwoordig ligt de grens voor aandelen al fors hoger. Je risico mag uiteraard niet te hoog worden, maar ook niet te laag, want dat levert te weinig rendement en dat betekent premieverhoging voor de premiebetalers."

De laatste jaren beleggen de pensioenfondsen in toenemende mate in buitenlandse aandelen. In 1998 beliepen die beleggingen nog veertig procent van de totale beleggingsportefeuille, een jaar later was dat al meer dan de helft, zo'n zestig procent. Jansweijer vindt dat logisch: "De Nederlandse economie is te klein om dat geld in kwijt te kunnen, laat staan om het er straks uit te kunnen halen. Naar het

buitenland gaan is om twee redenen heel wijs. Je moet je risico spreiden, dus ga je zoeken naar andere economieën. Bovendien zoek je jonge economieën, met een jonge bevolkingsopbouw, want die kunnen veel rendement opleveren. Die vind je vooral in Zuid-Oost Azië. Daar hebben ze arbeidskracht om het productieapparaat te bemannen, hier niet meer. Nu zit de bulk van de portefeuille nog in Europa en de Verenigde Staten, maar dat zal in de toekomst gaan veranderen."

Wij willen meedelen'

Dat de pensioenverzekeraars door hun veranderde beleid en het gunstige economische klimaat hun kassen flink hebben gespekt, is ook de belangenverenigingen voor gepensioneerden niet ontgaan. De Nederlandse Bond voor Pensioenbelangen (NBP) zet vooral in op meedelen in de vooruitgang, maar ook op medezeggenschap in de pensioenfondsbesturen. De heer L.J. Rousseau, secretaris van de NBP en tevens bestuurslid van de Nederlandse Vereniging van Organisaties van Gepensioneerden (NVOG) en waarnemend voorzitter van de Centrale van Samenwerkende PensioenbelangenOrganisaties (CSPO), meent dat de pensioenfondsen bij de indexering van de uitkeringen, ofwel het aanpassen aan het hedendaagse levensniveau, slecht rekenen. Oud zijn is relatief duur, en daar wordt onvoldoende rekening mee gehouden. Bovendien willen de ouderen wel eens echt meedelen in de winst ("een pensioenfonds beheren doe je niet om verlies te maken"). De NBP behaalde begin dit jaar een succesje toen het ABP al haar gepensioneerden tweehonderd gulden uitkeerde als millenniumcadeautje, maar de NBP had om tweeduizend gevraagd.

Chris Driessen van de vakcentrale FNV kent de NBP wel. Volgens hem is het een van de gepensioneerdencclubs die, nu het economisch goed gaat, mee willen delen in de winst. Driessen vindt dat 'een beetje onevenwichtig': "Zij krijgen waar zij krachtens pensioenreglementen recht op hebben. Daarin staat toch ook niet dat gepensioneerden worden gekort als er verliezen optreden? Zij willen de spelregels wijzigen tijdens de rit, en dat kan natuurlijk niet." Wel vindt Driessen dat overschotten moeten worden voorkomen. "Dat kan door tijdig in te spelen op ontwikkelingen of door meevallers naar rato te verdelen over premiebetalers en gepensioneerden." En daar zit pijn. Want veel mensen die nu pensioen genieten, hebben dat opgebouwd sinds de jaren vijftig of zestig. Zij hebben een leven lang premie betaald in relatief magere jaren, waarin ze hun guldens amper konden missen. Voor hen is het wrang te zien dat de kassen van de pensioenfondsen nu uitpuilen. Want, zoals Rousseau zegt: "Die mensen reizen van hun pensioentje echt niet van hot naar her, zoals sommige glossy ouderenbladen wel doen geloven."

Vervreemd van

Mensen die in een andere cultuur zijn opgegroeid bezien de wijze waarop

Nederlanders met ouderen omgaan vaak met verbazing, soms zelfs met afkeer.

Vijf allochtone Nederlanders over 'oud worden in Nederland'.

Janna van Veen

Farimos Maalim (34) uit Waalre ontvluchtte elf jaar geleden zijn geboorteland Somalië, met achterlating van zijn ouders, broer en andere familieleden. Inmiddels traint hij in Brabant onder meer vrijwilligers bij diverse organisaties. Na elf jaar in aanraking te zijn geweest met de Nederlandse cultuur, kijkt hij nog steeds met verbazing en vaak ook met afkeer naar de manier waarop hier met ouderen wordt omgesprongen. Farimos: "Voor mij is het onacceptabel dat in een beschaafd land als Nederland oudere mensen als afval

worden behandeld. Ze worden na een heel leven hard werken in een bejaardenhuis gestopt, waar ze blij mogen zijn met tien minuten aandacht per dag. Ik word er ook heel triest van als ik zie dat mijn Nederlandse vrienden maar één keer per maand hun ouders opzoeken. Zogezegd 'omdat ze recht hebben op hun eigen leven'. Ik begrijp er werkelijk niets van; dat gebrek aan respect. Als ik in de supermarkt in de rij sta, laat ik ouderen voor gaan. Dat vind ik normaal. Maar in deze individualistische maatschappij geldt blijkbaar: 'ieder voor zich en God voor

ons allen.'"

Farimos hoopt dat hij zijn eigen kinderen dat respect wel kan bijbrengen. Farimos: "Maar ze groeien hier op en zien om zich heen dat er ook andere manieren zijn om met ouderen om te gaan. Toch hoop ik dat wij, als we oud zijn, bij onze kinderen in huis kunnen wonen en samen met onze kleinkinderen één groot gezin kunnen vormen, waarbij de ouderen degenen zijn die als vraagbaak voor de jongeren kunnen fungeren. Wij zeggen juist: 'iedere dag erbij is extra wijsheid'. Maar als mijn kinderen niet voor mij

willen zorgen, wil ik tegen die tijd -als de situatie daar het tenminste toelaat- terug naar Somalië. Ik wil in ieder geval niet in zo'n Nederlands bejaardenoord terecht komen, waar je de hele dag moet klaverjassen en blij mag zijn als je luier één keer per dag verschoond wordt.”

Verwesterd

Chien Hu werd 35 jaar geleden geboren in een stad vlakbij Sjanghai. Toen ze negen jaar oud was, emigreerde ze samen met haar moeder naar Nederland, waar haar vader op dat moment al jaren verbleef. Chien maakte hier de lagere school af en volgde daarna de Mavo en de Meao. Nu drijft ze, samen met haar man, een Chinees restaurant in Amsterdam. Net zoals haar ouders dat in het verleden deden. Maar dat is één van de weinige overeenkomsten tussen haar en haar ouders; ondanks haar traditionele opvoeding is Chien, zoals ze zelf zegt, ‘helemaal verwesterd’.

ik best een keertje oppassen als ze een weekend weg willen, maar ik zal ook mijn eigen leven leiden. Na mijn pensioen wil ik het liefst gaan reizen. De wereld is zo groot en ik heb er nog maar een klein stukje van gezien.” Chien gaat af en toe terug naar China, maar zal nooit voorgoed terugkeren. Ook niet als ze oud is. Ze zegt: “Ik zou niet weten wat ik daar moest doen. Ik hoor thuis in Nederland. En ook als ik dood ga, wil ik niet in China begraven worden, want dan kunnen mijn kinderen me niet zo makkelijk opzoeken. Mijn vader is wel begraven in China en naast hem is een plek vrij voor mijn moeder. Hoewel zij er niet over wil praten, weet ik dat het haar wens is om ook daar begraven te worden. Die wens zal ik respecteren.”

Benidorm

Jordi (53) is geboren en getogen in Barcelona, Spanje. Daar was hij 23 jaar reisleader. Drie jaar geleden kwam

Chien Hu: helemaal verwesterd

de oude dag

Chien: “Wij pakken de dingen anders aan dan onze ouders. Zij werkten altijd keihard en op vakantie gaan was er niet bij, want dan moest het restaurant dicht en dat deed je gewoon niet. Ik wil dat mijzelf, mijn man en onze kinderen niet aandoen. Wij werken ook hard, maar één keer per jaar sluiten we de zaak en gaan we met ons vieren op vakantie. Hetzelfde geldt voor oud worden. Ik zal tot haar dood voor mijn inmiddels 78-jarige moeder zorgen, want dat is de traditie. Bovendien zal zij nooit kunnen aarden in een Nederlands bejaardenhuis. Ze spreekt de taal niet en eet geen Nederlands eten. Maar ik zal op mijn beurt nooit van mijn kinderen verlangen dat zij ook voor ons gaan zorgen als we oud zijn.”

De andere kant van de medaille: Chiens moeder zorgt nu vanzelfsprekend voor haar kleinkinderen als het echtpaar aan het werk is. Chien ziet zichzelf dat niet doen. “Natuurlijk wil

de Spanjaard met zijn Nederlandse vrouw in Friesland wonen. Het huwelijk liep spaak en Jordi vertrok naar Amsterdam, waar hij werk vond in een Chileens café-restaurant. Heimwee heeft hij niet en zijn baan biedt nieuwe perspectieven. Teruggaan naar Spanje is voor Jordi dan ook geen optie. Familie heeft hij daar bovendien nauwelijks meer en de Spanjaard weet bijna zeker dat hij zijn oude dag in Nederland zal slijten.

Jordi: “Mijn allergrootste wens is dat ik nog iemand vind waar ik de laatste jaren van mijn leven mee kan delen. Als dat in een bejaardenhuis moet, is dat ook goed. Volgens mij zijn die Nederlandse bejaardenhuizen zo slecht nog niet. Zeker niet als je ziet dat je daar nog redelijk zelfstandig kunt wonen, terwijl er verzorging in de buurt is, voor het geval je ziek wordt. In zo’n bejaardenhuis heb je ook aanspraak en kun je nog eens een spelletje met iemand spelen. Een een-

‘Mijn moeder werd de laatste jaren van haar leven door een buurvrouw verzorgd. Maar daar betaalden mijn broer en ik haar voor’

zame oude dag lijkt me echt het ergste wat er is.”

Volgens Jordi komen er ook in Spanje steeds meer bejaardentehuizen. Door de economische welvaart raakt de oude gewoonte dat familieleden voor de ouderen zorgen steeds meer uit de mode. Zijn moeder, overleden in 1990, werd de laatste jaren van haar leven nog wel door een buurvrouw verzorgd. “Maar daar betaalden mijn broer en ik die buurvrouw voor”, zegt Jordi. “En dat was prima, want we wisten zeker dat ze alle zorg kreeg die ze nodig had. Bovendien kon ze gewoon in haar eigen omgeving blij-

speciale aanbieding
voor lezers van de Humanist

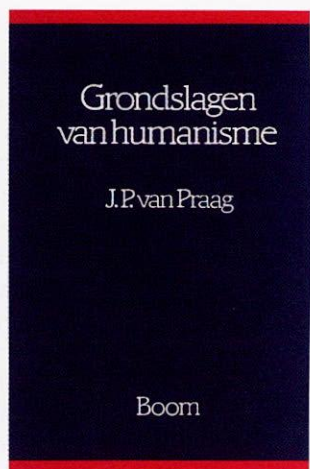
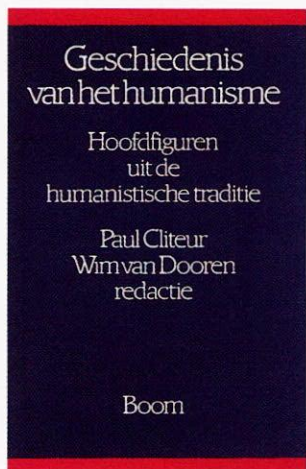
Uit&thuis

Een jong blad voor de oudere lezer

Uit&thuis laat zien hoe mensen keuzes maken en hun leven vorm geven. Kwaliteit, betrouwbaarheid en inspiratie staan hierbij voorop. Een wegwijzer voor de oudere lezer die meer dan ooit kwaliteit van leven wil.

Uniek aanbod!!

Niet meer te verkrijgen in de boekhandel.

De laatste exemplaren.

2 klassiekers met ruim **50 gulden korting!**

Geschiedenis van het humanisme 35 gulden

winkelwaarde was fl. 54,50

De historische ontwikkeling van het humanisme in kaart gebracht.

Maak fl. 35,- over op giro 58 van het Humanistisch Verbond in Amsterdam o.v.v. VAHU45

2 boeken voor 39 gulden

Grondslagen van humanisme

winkelwaarde was fl. 54,50

EN Geschiedenis van het humanisme

Maak fl. 39,- over op giro 58 van het Humanistisch Verbond in Amsterdam o.v.v. VAHU51 en u krijgt de **twee** boeken toegezonden.

Let op! Deze aanbiedingen gelden zo lang de voorraad strekt. Meer informatie bij publieksvoorlichting: tel. 020 521 90 90 of kijk op www.humanistischverbond.nl

Ja, ik wil Uit&thuis op proef
Noteer mij voor een abonnement van 6 nummers voor f 25,-
Naam: _____
Adres: _____
Postcode + woonplaats: _____
Stuur deze bon in een ongefrankeerde envelop naar: Abonnementenland, Antwoordnummer 806, 1900 VE Uitgeest

ven.” Maar wat als de heimwee bij Jordi toch toeslaat wanneer hij bijvoorbeeld met pensioen is? Jordi: “Dan koop ik een flatje in Benidorm of ergens in Zuid-Spanje en ga daar van het leven genieten. Als ik het geld heb tenminste. Lekker eten en uitgaan.”

Vervreemding

De ouders van Sam Pormes emigreerden in 1951 vanaf de Molukken naar Nederland. Sam (46), directeur van het Centrum voor Internationale Ontwikkeling in Assen, werd weliswaar in Nederland geboren, maar weet nu al zeker dat hij over tien, twintig jaar naar Indonesië vertrekt. Hij meent: “Ik moet er niet aan denken om hier in een bejaardentehuis terecht te komen en ik zal ook niet bij één van mijn vijf kinderen intrekken, zoals dat in onze cultuur wel gebruikelijk is. Hoewel ik hier al mijn hele leven woon, mis ik een bepaalde vorm van gemeenschapsleven in Nederland. Iedereen is heel individualistisch en er is geen enkele onderlinge betrokkenheid. In zo’n maatschappij, waarin de vervreemding steeds meer toeneemt en waarin je bijna dagelijks moet verklaren waarom je hier eigenlijk bent, wil ik niet oud worden.”

Sam woont in een wijk waar voornamelijk Molukkers wonen. Maar ook bij de Molukkers onderling ziet hij de betrokkenheid steeds verder afnemen. Hij vervolgt: “Ik weet zeker dat meer mensen van mijn leeftijd op den duur terug naar Indonesië zullen gaan wanneer ze de kans krijgen. Veel mensen zien de bui al hangen: als ze oud worden kwijnen ze weg in één of andere bejaardenwoning. Want hier in Nederland word je maatschappelijk afgeschreven als je boven de 65 bent. In onze cultuur geniet je juist steeds meer respect naarmate je ouder wordt.” Sam verwacht wel dat zijn kinderen voor hem en zijn vrouw zouden willen zorgen, wanneer ze hulpbehoevend worden. Sam: “Toen mijn vader op zijn tachtigste ziek werd, hebben mijn broers, zusters en ik een rooster opgesteld zodat we om beurten voor hem konden zorgen tot hij zou overlijden. Dat is vanzelfsprekend in onze cultuur en met die traditionele waarden uit het voorouderlijk geloof heb ik mijn kinderen ook opgevoed. Maar deson-

danks wil ik terug naar Indonesië om van mijn oude dag te genieten, in een omgeving waarvan ik zeker weet dat ik er welkom ben.”

Zakenvrouw

“Ik kan heel kwaad worden op Nederlanders die mij na 25 jaar nog steeds vragen wanneer ik terug ga naar Rusland.” Aan het woord is Nadja Zacharova. Deze tolk en zakenvrouw werd 51 jaar geleden geboren in Georgië, waar ze ook haar Nederlandse man leerde kennen met wie ze naar Nederland kwam. Ze is inmiddels gescheiden, maar heeft een sterke band met haar twee opgroeiende zoons. Ze gaat ervan uit dat zij wel voor haar zullen zorgen wanneer ze oud is en verzorging nodig heeft. Tenminste, tot op bepaalde hoogte. Nadja: “Ik verwacht niet van ze dat ze daarvoor bijvoorbeeld hun baan opgeven, maar wel dat ze naar eer en geweten handelen en hun verantwoordelijkheid nemen. Dat heb ik ze ook altijd geleerd. Ik heb op een gegeven moment wel het plan opgevat om in Rusland een zomerhuis te kopen, zodat ik daar naar toe zou kunnen gaan als ik oud werd en hun niet tot last zou zijn. Maar mijn oudste zoon wilde daar niets van horen. Ik mocht daar wel op vakantie gaan, maar moest beloven in Amsterdam te blijven wonen. En eigenlijk wil ik zelf ook niets liever. Rusland en de Russen zijn veranderd. Als ik daar ben spreek ik wel dezelfde taal, maar begrijp ik de mensen niet meer. Wie ik wel begrijp en waar ik ook voornamelijk mee om ga zijn de Russische migranten in Nederland.”

Nadja Zacharova merkt dat de Russische migranten de laatste jaren steeds sterker naar elkaar toe trekken. Ze vervolgt: “Toen ik hier als jonge vrouw kwam, leek alles koek en ei en werd je als migrant in de watten gelegd. Zeker wanneer je uit een communistisch land kwam, want dan wilden ze je maar al te graag alles leren over de Westerse vrijheden. Maar vrijheid is natuurlijk heel betrekkelijk en je komt er bovendien op latere leeftijd achter dat ook de acceptatie van jou als buitenlander tegenvalt. Je wordt nooit echt als gelijkwaardige gezien. Dat is jammer, maar dat weerhoudt me er niet van om ook als ik oud ben, gewoon in Nederland te blijven. Maar dan wel tussen

Nadja Zacharova: Nederlanders schamen zich ervoor om afhankelijk te zijn

mijn Russische vrienden.”

Nadja kan zich er geen enkele voorstelling van maken hoe het zou zijn om in een Nederlands bejaardentehuis te wonen. Nadja: “In Georgië heb je geen bejaardentehuizen. Daar zijn alleen zogenaamde godshuizen,

‘Ik wil niet oud worden in een maatschappij waarin je bijna dagelijks moet verklaren waarom je hier eigenlijk bent’

bedoeld voor mensen die echt helemaal niemand hebben. Maar normaal zorgen familieleden of burens voor de ouderen. Dat is hier ondenkbaar, want Nederlanders schamen zich ervoor om afhankelijk te zijn van iemand anders. De maatschappij is veel te individualistisch ingesteld. Als ik ergens onderdak moet vinden als ik oud ben, zou ik het liefst in een woongemeenschap terecht komen voor oudere Russen. Misschien moet ik maar eens gaan kijken of het mogelijk is om samen met anderen zoiets op te zetten.”

Rijp

Jos van Gastel was zeventien toen zijn moeder stierf. Nu is hij bijna zestig en vallen er steeds meer vrienden en kennissen weg. 'Het besef dat tijd een kostbaar goed is, kwam bij mij al heel vroeg.'

"Laatst lieten mijn vrouw en ik ons huis verbouwen. Komt er een jonge man voor het voegwerk van het muurtje. Telkens als hij een klein stukje had gedaan deed hij een paar stappen naar achteren om het resultaat te aanschouwen. Hier en daar werd een plekje bijgewerkt, daarna volgde weer een nauwkeurige inspectie. Kneide hij wat op het muurtje van zijn collega dan veegde hij dat meteen weer weg. Uit al zijn handelingen sprak liefde voor het vak. Toewijding. Ik denk dat dit twee belangrijke aspecten zijn waar het in het leven om draait. Oog voor detail en respect voor het werk van een ander. Alles wat je in je leven doet, moet zo goed mogelijk gebeuren. Zelf ben ik iemand met bescheiden wensen. Althans dat vind ik zelf. Ik hoef niet naar de Galapagos eilanden. Liever stap ik in de auto en rijd ik achthonderd kilometer om ergens in de bergen te gaan wandelen. Ik geniet van ons huis. We wonen bij het IJsselmeer. De tuin grenst aan het water, met uitzicht op de dijk. Schitterend gezicht. Ik hoop dat ik er nog lang van mag genieten, ook straks na mijn pensioen. Dat de middelen en onze gezondheid het toelaten om dit leven te blijven leven. Het besef dat tijd een kostbaar goed is, kwam bij mij al heel vroeg. Ik was zeventien toen mijn moeder stierf. Zij was pas veertig. Mijn vrouw verloor haar eerste man toen ze 27 was. De dood is een gegeven waarmee je leeft. Het maakt je bewuster. Onlangs ben ik 59 geworden en ik ervaar dat als een groot genoeg. Je weet nooit wanneer je dit leven uitstapt. Die gedachte is

van invloed op de manier waarop ik mijn leven inricht. Ik probeer zoveel mogelijk aandacht te besteden aan vrienden. Steun geven aan mensen die dat nodig hebben en hen niet aan hun lot overlaten.

Ik ben niet religieus. Geloof niet in de hemel noch in reïncarnatie. Mijn overtuiging is dat het leven de moeite waard is om geleefd te worden. Dat je er alles uit moet halen maar dan met name op het intermenselijke vlak. Alles wat je nu kunt doen, moet je niet uitstellen. Je

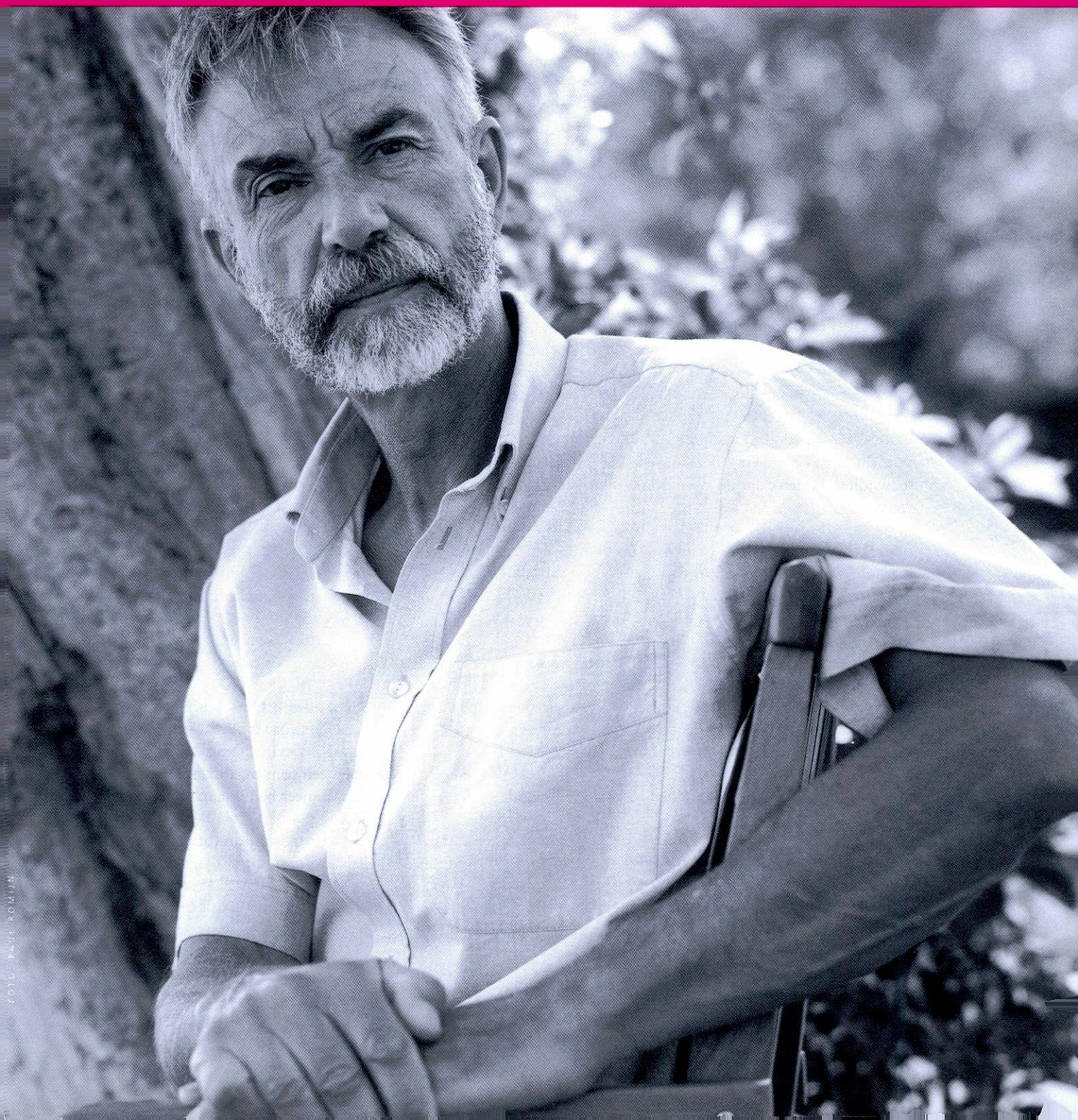
'Onlangs ben ik 59 geworden en ik ervaar dat als een groot genoeg'

leeft tenslotte nu en straks misschien niet meer. Vaak loop ik met de gedachte rond: ik moet iemand bellen. Dan stel ik het soms toch weer uit. Mijn vrouw is dan dikwijls degene die het voortouw neemt en een afspraak gaat maken.

De laatste paar maanden hebben we een aantal begrafenis bezoeken bezocht. Een collega, vrij jong nog, overleed op zijn werk. Een goede vriend van in de zestig werd ziek en overleed binnen een paar maanden. Je gaat dat op jezelf betrekken. Wanneer ben ik aan de beurt? Je realiseert je ook hoe kostbaar je gezondheid is, dat al dat materiële gedoe in feite maar flauwekul is. Natuurlijk is het prettig en aangenaam om in luxe te leven. Tegelijkertijd besef ik heel duidelijk dat het allemaal zeer betrekkelijk is.

Caroline Hanrath

Jos van Gastel (59)
**'Je weet nooit wanneer
je dit leven uitstapt'**

DENKEN & DOEN

Activiteiten in de zomer

televisie

informatie

radio

gezocht

expositie

activiteit

lezing

humanistisch verbond

Op het WK 1974 in West-Duitsland veroverde Oranje wereldwijd de harten van de liefhebbers. De hoofdprijs ging echter naar de Westduitsers die het favoriete Nederland op 7 juli 1974 in München versloegen met het beruchte 2-1. De beladen finale riep veel vragen op. Waarom speelde Johan Crujff ineens zo slecht? Had de 'zwembadaffaire' een fatale nasleep gekregen? De dames Crujff, Neeskens, Suurbier, Rijsbergen en Van de Kerkhof nemen de wedstrijd nog eens door, en een ding is duidelijk: ze hebben het verlies nog altijd niet geaccepteerd. Een venijnig toneelstuk over meer dan voetbal alleen: vriendschap en verraad; individu tegen collectief; roem en vergetelheid; haat en jaloezie.

Voetbal is oorlog

Ex-voetbalvrouwen in toneelstuk *Aansluitend voetbal: de Reünie* met o.a. Annet Malherbe en Marlies Heuer, te zien van zondag 11 tot en met 29 juni. Na afloop van de voorstelling is in de zaal van het Nieuwe de la Mar Theater de voetbalwedstrijd van die avond op groot scherm te zien.

Ongeluk

Het Onafhankelijk Toneel speelt het stuk *het Ongeluk*. Te zien van 14 tot en met 24 juni in Haarlem in de Toneelschuur.

Voor en tegen in juni

Human laat in het programma *Voor en Tegen* bekende mensen in vijf minuten hun zelfportret schetsen. Joost Swarte maakt een steeds wisselend decor. 15 juni, dichteres Ankie Peypers; 22 juni journalist en schrijver Stephan Sanders, en 29 juni choreograaf en schrijver Rudi van Dantzig. Human, Nederland 1, 00.05 uur.

Info & cabaret

Zondag 18 juni is op het Vogel eiland in Deventer de grote humanistische informatie- en activiteitenmarkt. Opge luisterd met ver-

schillende optredens, waaronder die van cabaretgroep *Turkse Troel*, gevormd door Nilgun Yerli en Mark Koudijs. Informatie: 0570-591904 of 0570-641279.

Bolbliksems

Boven het dal is het -live- interviewprogramma over mensen met idealen. 19 juni krijgt astrofysicus Geert Dijkhuis (56) het woord. Hij is ervan overtuigd dat via het opwekken van kunstmatige bolbliksems het energievraagstuk kan worden opgelost. Human, Radio 5, 16.02-17.00 uur

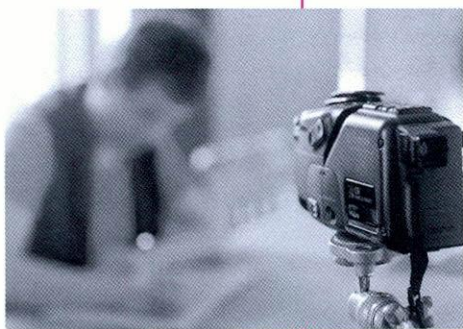
Een auto-ongeluk waarbij de Franse schrijver Albert Camus de dood vindt, is het uitgangspunt voor *het Ongeluk* (*Camus déjà vu*). Camus was vanuit het zuiden onderweg naar zijn minnares in Parijs, Maria Casarès, een vrouw die hij niet kon en niet wilde vergeten. Tegenstrijdige gevoelens wisselen zich in hem af: een vurig verlangen naar vrijheid tegenover een sterk plichtsbeseft richting zijn vrouw en kinderen. Op het moment van het ongeluk schiet zijn leven aan hem voorbij.

Onafhankelijk Toneel

Vanavond Duitsland-Portugal, maar - wellicht interessanter - bij de Ikon kruist de Duitse filosoof Peter Sloterdijk de degens met zijn critici. Sloterdijk deed nogal wat stof opwaaien door fikse kritiek te uiten op het humanisme als schatbewaarder van de menselijke waarde. Sloterdijk fulmineert tegen het zelfgenoegzame 'specialisten-klimaat' in Duitsland waardoor fundamentele zaken, zoals ontwikkelingen in de genetica, onbesproken blijven. Door de nazi-experimenten in de

Laura is een 41-jarige domineesdochter. Van haar vader werd ze tweemaal zwanger en hij zorgde ook beide keren voor een illegale abortus. Annemarie is vier keer bevallen van kinderen die door misbruik zijn verwekt. Drie van haar kinderen werden spoedig na hun geboorte gedood. Tijdens haar vierde zwangerschap - ze was toen zestien - heeft ze haar buik zo mishandeld dat een miskraam volgde. Uit schaamte en ongeloof hielden de vrouwen jarenlang hun mond. Om hun verleden definitief achter zich te kunnen laten, gaan Laura en Annemarie terug naar de pijnlijke plekken van hun jeugd.

Schuld en verantwoordelijkheid, individuele en collectieve schuld, slachtoffers en het aannemen van een slachtofferrol; kwesties die een belangrijke rol spelen in de internationale betrekkingen tussen veel landen. Het duidelijkste - en meest recente - voorbeeld is zonder twi-
fel voormalig Joegoslavië. Het is De Balie gelukt Joegoslavische intellectuelen, afkomstig uit Servië, Kroatië, Bosnië-Herzegovina, Slovenië en Kosovo bij elkaar te brengen. Voor de oorlog werkten zij jarenlang met elkaar samen; vanavond praten zij met elkaar.

Verborgens moeders

Twee vrouwen vertellen over zwangerschap door incest in een tweedelige documentaire, uitgezonden door de NCRV. Nederland 1, maandag 19 en 26 juni, 22.55 uur.

Humanisme onder vuur

20 juni toont de Ikon in *Het andere gezicht* een documentaire over de Duitse filosoof Peter Sloterdijk. Nederland 1, 21.33 tot 21.57.

Schuld

The Trouble with Guild: debat op 22 juni om 20.00 uur in De Balie in Amsterdam, onder leiding van de Canadese journalist Michael Ignatieff. Informatie: 020-5535151

Proust

Le temps retrouvé is een verfilming van het laatste deel van Prousts *A la recherche du temps perdu*, vertolkt door onder andere Catherine Deneuve, John Malkovich, Emmanuelle Béart. Vanaf 10 augustus te zien in het Filmmuseum Amsterdam en het Haags Filmhuis, Den Haag.

Uit andere bron

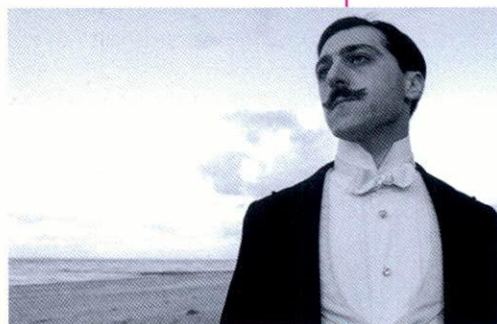
Onder deze titel organiseert het Humanistisch Verbond (HV) dit najaar weer vijf regionale ontmoetingen voor actieve humanisten. Humanisme en identiteit is de invalshoek: hoe komt identiteit tot stand en waar ontleen je die aan? Hoe belangrijk is een gedeelde identiteit om gezamenlijke activiteiten te ontwikkelen? De inschrijving sluit eind augustus. Informatie of opgave: 020-5219040.

Sluitingsdatum septembernummer: 7 augustus

Tweede Wereldoorlog durft de 'filosofische denkwereld' dit onderwerp niet bij de tang te vatten. Sloterdijk: 'de toonaangevende humanistische, filosofische school, de Frankfurter Schule, is een bedlegerige, makkende oude dame'.

Het verhaal begint in 1922, het jaar van Prousts dood, en blik dan terug in de tijd. Vanaf zijn ziekbed dicteert de astmatische schrijver romanpassages aan zijn huishoudster Céleste. Alter ego 'Marcel' haalt herinneringen op aan zijn leven, die niet noodzakelijkerwijs samenvallen met de werkelijkheid: bestaande mensen vermengen zich met aan het schrijversbrein ontsproten fictieve figuren en gebeurtenissen. Een knappe verfilming door Raoul Ruiz van Marcel Prousts breed uitwaaiende vertelling over de werking van het geheugen en het oproepen van het verleden.

Uit het hoofdbestuur

Zeilbootje

“Het is een ontzettend boeiende en prettige tijd waarin we leven, vind je niet? Zoveel dingen liggen binnen ons bereik. We kunnen reizen, dingen kopen waar we vroeger alleen maar van konden dromen. Veel mensen hechten daar een negatieve waarde aan; ze vinden dat we in een consumptiecultuur leven. Ik deel die mening niet. We kunnen onze directe impulsen bevredigen, maar we zijn ook in de omstandigheid dat we kunnen leren om van andere zaken

te genieten, zoals poëzie, beeldende kunst en muziek. Dat is toch winst!”

Op de Algemene Ledenvergadering van het Humanistisch Verbond in mei was ‘levenskunst’ een centraal thema. Hoofdbestuurslid Patrick Maes heeft met plezier de discussies gevolgd. “Ik vind het heel goed dat het HV op die manier naar buiten treedt. We zijn weliswaar verantwoord, maar dat hoeft niet te betekenen dat we somber zijn. Humanisme staat ook voor goede, leuke en prettige dingen.”

Zelfs de tijdsdruk waaronder veel mensen leven, inclusief Maes zelf, brengt zijn optimistische kijk niet aan het wankelen. “Het kan gebeuren dat de tijd je in zijn greep heeft, maar er zijn mogelijkheden genoeg om te kiezen. Werkdruk lijkt steeds meer een keuze van individuen. Daar rust geen taboe meer op. Sterker nog: het is een trend in het bedrijfsleven om daaraan aandacht te besteden. Het wordt toegejuicht als mensen reflecteren op hun eigen functioneren en hun eigen spoor trekken. Het yuppengedrag is echt voorbij. Niet alles is meer in geld uit te drukken; secundaire arbeidsvoorwaarden worden steeds belangrijker. De geluiden van overwerkte managers zwellen aan, maar roepen ook de vraag op of deze mensen niet ten onder gaan aan eigen ambitie of dadendrang. Veel mensen zien in hun werk ook hun levensvervulling. Ik vind dat niet verkeerd. Werk wordt ook steeds leuker, creatiever.”

Gevraagd waar levenskunst voor hem persoonlijk uit bestaat, schetst Maes het beeld van een zeilbootje. “Levenskunst is voor mij: aan het roer van je eigen leven staan. Maar zoals een zeilbootje te maken heeft met de wind en de stroming, zo ben je als mens onherroepelijk afhankelijk van allerlei invloeden die je niet beheerst. En wat doe je als het mist en je de boeien niet meer ziet? Dan moet je vertrouwen op de stroom. Die vaardigheden ontwikkelen, dat getuigt voor mij van levenskunst.”

Levenskunst heeft volgens Maes ook te maken met de waarden waar je voor wilt staan, en met de wijsheid om die waarden breder te trekken dan de omstandigheden waarin je je op dat moment toevallig bevindt. Ook daarbij heeft het HV wat te bieden, vindt hij. “Voor mij zit het HV op die waardenkant, in plaats van op de normenkant. Ik denk dat er belangstelling is voor waarden en pleit ervoor dat humanisten die invloed in de maatschappij bekrachtigen. Neem nu de discussie over de multiculturele samenleving. Wij humanisten moeten daaraan meedoen, maar niet door normen op te leggen. Dat gebeurt al genoeg. Wij moeten bij zo’n debat voor bepaalde waarden staan: voor respect, voor het belang van andere culturen.”

Start Lerarenopleidingen

Vanaf september start het HVO (Humanistisch Vormingsonderwijs) diverse lerarenopleidingen.

De opleiding tot leraar voor het basisonderwijs is in verschillende steden te volgen, namelijk Groningen, Zwolle, Amsterdam, Rotterdam en in de regio Brabant-Limburg in wisselende plaatsen.

Voor het vervolgonderwijs is er het programma HVO/Levensbeschouwing voor leraren op eerste-graadsniveau. Dit wordt alleen in Utrecht gegeven. Deze opleiding is voor mensen die al een universitaire of hbo-diploma op zak hebben en is in nauwe samenwerking met de Universiteit voor Humanistiek ontwikkeld. Er is ruimte voor ongeveer tien deelnemers. Een informatiepakket is aan te vragen bij het HVO: 030-2856856 of psc@hvo.nl

Uw mening

Vanaf nu is het mogelijk om een digitale recensie te maken van een nummer van de *Humanist*.

Surf daarvoor naar de webpagina van de *Humanist* (www.humanist.nl) en klik door naar ‘Recensie’.

Daar staat een formulier dat u in kunt vullen en verzenden naar de redactie van de *Humanist*.

De redactie is blij met reacties.

Uitvaartgids

Steeds meer mensen willen een belangrijk aandeel hebben in de voorbereiding van hun eigen uitvaart of die van een dierbare. Om wat meer inzicht te krijgen in wat er mogelijk is, verscheen 12 mei ‘de eerste uitvaartgids voor nabestaanden’, met de titel: *Ideeën voor een persoonlijk afscheid*.

Van live-muzikanten tot funerair sprekers, ontwerpers en makers van rouwdrukwerk, lijkwaden, kisten en uitvaartbegeleiders: al wie zich op dit terrein aanbiedt als professional is in deze gids te vinden.

Ook na de uitvaart zijn er nog allerlei mogelijkheden: gedenkbeelden, grafmonumenten, herdenkingssierraden en grafkunst, urnen en diverse manieren van asverstrooiing.

Met deze gids willen de makers de uitvaartbranche toegankelijker maken. Om de gegevens zo actueel mogelijk te houden, is een bijgewerkte versie steeds te vinden op internet: www.anderzijds.nl.

‘Ideeën voor een persoonlijk afscheid: eerste uitvaartgids voor nabestaanden’, door Nicolien Reith (red.). De gids kost f21,50 en is te bestellen via uitgeverij Anderzijds; 020 - 6756854 of www.anderzijds.nl

Brieven zijn van harte welkom, maar de redactie kan besluiten ze in te korten of niet te plaatsen

Discussiëren via het net

Via Internet met andere lezers van gedachten wisselen over een spraakmakend onderwerp uit de *Humanist*: dat is sinds kort mogelijk.

Log daarvoor in op <http://www.humanistischverbond.nl/humanist>

Een 'webmaster' filtert discriminerende, beledigende en propagandistische taal eruit, maar verder kunnen lezers vrijuit met elkaar in debat.

We nodigen u uit uw mening te geven over de volgende vragen:

- * Moet het humanisme 'spiritueler' worden? zie het artikel 'Het hogere in de humanist' in het februarinummer
- * Onder welke voorwaarden is sponsoring van scholen aanvaardbaar? zie het artikel 'Leuke lessen voor de leerlingen' in het maartnummer
- * Zijn mobiele telefoons een vloek of een zegen? zie het artikel 'Lekkende communicatie' in het aprilnummer
- * Wat is voor u levenskunst? zie het artikel 'Serieuze narcisme' in het meinumner

Het discussieplatform is bedoeld voor lezers onderling; het is dus niet de geëigende manier om in contact te treden met de redactie van de *Humanist* (stuur daarvoor een email naar: humanist@lb.humanistischverbond.nl; gewoon een brief sturen werkt ook). Wel zal de redactie het platform geregeld bezoeken om wellicht een deel van de discussie te publiceren in de *Humanist*. Daarvoor vraagt de redactie uiteraard eerst toestemming aan de betreffende deelnemers.

Levenskunst

Op het mini-symposium dat voorafging aan de laatste Algemene Ledenvergadering van het Humanistisch Verbond presenteerde docent filosofie en humanistiek Joep Dohmen een programma voor levenskunst aan het HV.

- 1 Doe aan levenskunst. Iedereen wil dat zijn leven telt. Wordt daarom levenskunstenaar.
- 2 Onderricht jezelf. Verdiep je in de theorie en geschiedenis van de levenskunst, zowel de westerse als de niet-westerse.
- 3 Wees authentiek. Leer eigen keuzes te maken. Oefen jezelf in het maken van gefundeerde keuzes.
- 4 Probeer heel te blijven. Veronachtzaam geen belangrijke gebieden; laat werk of de kinderen de andere kanten van het leven niet wegdrücken.
- 5 Denk na over onze genotscultuur. Genieten is niet simpelweg consumeren. Wat zijn onze werkelijke behoeften?
- 6 Beheers jezelf. We moeten leren met overvloed om te gaan en opvoeden tot zelfbeheersing.
- 7 Leer omgaan met tijdsdruk. Geef jezelf rekenschap van het door jou gewenste levensritme.
- 8 Doe aan samenlevingskunst. Pas in de gerichtheid op andere mensen kunnen we onszelf realiseren.
- 9 Ontwikkel casuïstiek. Ontwikkel visies op specifieke situaties, bijvoorbeeld: hoe ga je om met ouder worden.
- 10 Wees bemoeizuchtig. We zijn als de dood voor paternalisme. Maar advies is van levensbelang.

Restyling Humanist

Met ingang van het septembernummer zal de *Humanist* in een totaal nieuwe vormgeving verschijnen.

De vormgeving van de *Humanist* is, op een paar kleine ingrepen na, al decennialang dezelfde. Wat eerst een vooruitstrevende opmaak was, begint inmiddels sleetse plekken te vertonen. Met de huidige vormgeving wordt het op termijn moeilijk voor de *Humanist* om de verworven plek in het medialandschap vast te houden. De restyling maakt het tijdschrift weer eigentijds. Door de nieuwste productieprocessen in te zetten, is de redactie bovendien in staat om het beschikbare budget effectiever te besteden.

De redactie neemt de gelegenheid te baat om per september een paar oude rubrieken af te voeren en enkele nieuwe te introduceren, maar de restyling zal geen wezenlijke gevolgen hebben voor opzet en inhoud van de *Humanist*.

Spiritualiteit 8

In het meinumner van de *Humanist* staat al de zevende bijdrage over spiritualiteit. Ik wil graag iets zeggen over die brief. De schrijver zegt dat veel lezers spiritualiteit willen indelen onder 'zweverigheid'. Deze 'zweverigheid' lijkt mij beter thuis te brengen als een kenmerk van mensen die neigen naar magisch denken. Mensen die lichtgelovig zijn en denken dat er 'iets' is dat we nog niet kennen.

Wat de zin van ons bestaan betreft, daarover kan ik briefschrijver Leon Boetskes twee suggesties aan de hand doen. Als we 'zin' opvatten als 'doel', dan komt de vraag naar voren: 'Wie is die maker die een zeker doel voor ogen had?' Voor dat deel der mensheid dat gelooft in een schepping van hogerhand is het antwoord overduidelijk, en wél zo makkelijk! Voor dat deel der mensheid dat onze herkomst zoekt bij het toeval of neutraal staat tegenover zoiets als de zin van ons bestaan, is het misschien ook vrij simpel. Je neemt het leven als een volledige feit aan en probeert er iets van te maken.

J.H.C. Steenmeijer, Workum

Discussie over spiritualiteit gesloten, de redactie

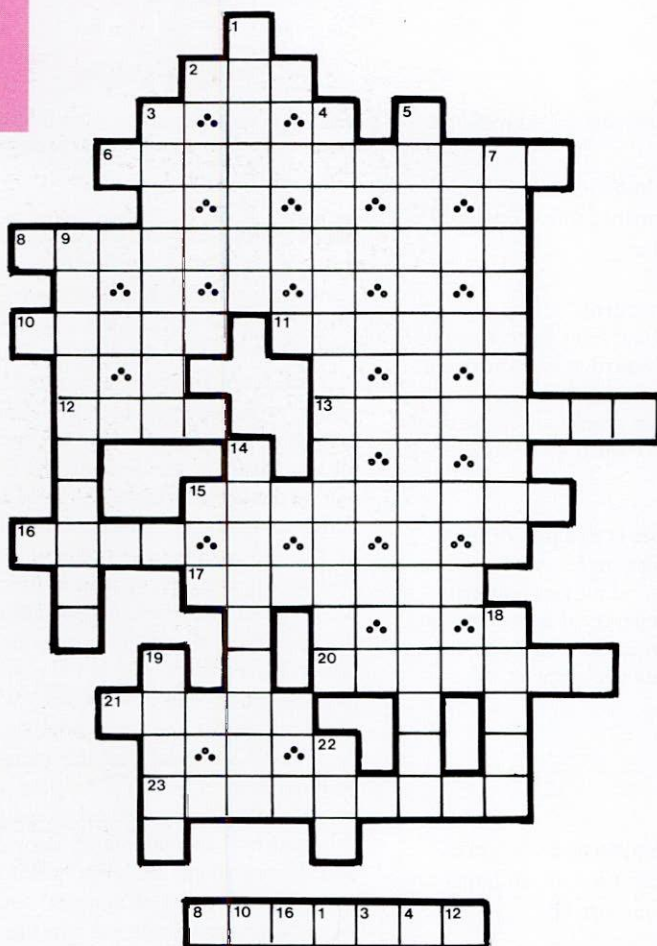
Tegen publiek geweld en voor humane weerbaarheid: het Humanistisch Verbond roept Nederland op zich sterk te maken. Een van de middelen is dit Boomerangkaartje. Het is op uitgaansgelegenheden in een oplage van 100.000 verspreid.

ZINLOOS KAARTJE

TEGEN GEWELD

CRYPTOGRAM

Evert
Wassenaar

Horizontaal

- 2 Niet niet (3)
- 6 Hond komt dichterbij (11)
- 8 Herhaalde bezorging (12)
- 10 Halve tiener (5)
- 11 Tegengestelde van 3 (6)
- 12 Middelmatig muzikaal (4)
- 13 Dat is ook een toestand! (8)
- 15 Tegengestelde van achterover (9)
- 16 Er komt een tijd dat we dezelfde mening hebben (4)
- 17 Klaar met vechten (6)
- 20 Onrust op zee (7)
- 21 Monster op toneel (5)
- 23 Sinterklaas (9)

Verticaal

- 1 Heeft dat beest altijd haast? (7)
- 3 Neus (8)
- 4 Ons aller maat (14)
- 5 Ministersploeg met vreemde figuren (17)
- 7 Minder hoog projectiel (10)
- 9 Niet van plan te trouwen (10)
- 14 Kapsel (9)
- 18 Dat is niet gewoon meer (5)
- 19 Hiermee komt men hogerop (5)
- 22 Zijn hoofd heeft heel wat te verduren (3)

Wanneer u letters uit overeenkomstig genummerde vakjes overbrengt naar de balk onder de puzzel dan ontstaat daar de in te zenden oplossing.

Win een boekenbon!

De redactie verloot een boekenbon onder de inzenders van het juiste, gezochte woord (onder het cryptogram). Stuur uw oplossing vóór 15 augustus: Redactie Humanist, Postbus 75490, 1070 AL Amsterdam. De winnaar krijgt bericht en wordt in de volgende Humanist vermeld.

Oplossing cryptogram aprilnummer **Horizontaal:** 6 Lucifer, 7 geweld, 9 grapjas, 10 ervaring, 12 misstelling, 13 men, 16 overeind, 18 paragraaf, 20 verschiet, 23 pos, 25 geleide, 29 veste, 31 darren, 32 koppositie, 35 streber, 36 Ot, 37, n.n., 38 r.s.v.p., 40 Linge, 42 gewoonte, 43 boel. **Verticaal:** 1 humaniora, 2 witjes, 3 versteld, 4 zwart, 5 slingeraar, 8 veelvraat, 11 vandaag, 14 evenveeltje, 15 vervoe-ring, 17 nachtvorst, 19 as, 21 ratjetoe, 22 ex, 23 plat, 24 sirene, 26 editie, 27 de, 28 enig, 30 zo, 32 kern, 33 pop, 34 solo, 39 vel, 41 N.L., 43 bij.

Het gezochte woord was: personeel. De boekenbon is gewonnen door: J.A.Kuijk-Steenhuisen uit Twello

Dit is de laatste aflevering van het cryptogram

Humanist is een uitgave van het Humanistisch Verbond, 54-ste jaargang nr. 6/7/8 zomer 2000

Redactieadres:

Postbus 75490, 1070 AL Amsterdam.
Tel.: 020 - 5219030 (bij voorkeur bellen ma,di,wo tussen 14.00 en 17.00 uur)
e-mail: humanist@lb.humanistischverbond.nl
voor vragen over abonnementen:
020 - 5219000

Kantooradres:

Sarphatikade 13, Amsterdam.
Fax: 020 - 5219080
Algemene informatie:
Tel.: 020 - 5219000

Redactie:

Huib Afman
Sandra Langendijk (Denken & Doen)
Rien Jans
Leonie van den Schoor
Marjan Slob (hoofredacteur)

Opmaak

Alette Pak

Medewerkers aan dit nummer:

Tanny Dobbelaar, Caecilia van der Drift
Annemarie de Haas, Caroline Hanrath,
Els Huver, Ruud Jonkers, Mark van
Kollenburg, Hellen Kooijman, Adrienne
M. Norman, Paul Romijn, Annet
Scholten, Janna van Veen, Norbert
Voskens, Evert Wassenaar, Sylvia Weve

Omslag:

Alette Pak

Redactiecommissie:

Marleen Janssen Groesbeek, Jan
Haasbroek, Saskia ter Kuile, Hans
Martens, Willem Offenberg

Druk:

Hoonte Bosch en Keuning, Utrecht

Internet:

De Humanist wordt op Internet aangekondigd op de HV-homepage:
<http://www.humanistischverbond.nl>

Teletekst:

De Humanist staat regelmatig aangekondigd op teletekst 326

Gesproken Humanist:

De Humanist wordt ingesproken op cassette. Een jaarabonnement kost f55,-. Aan te vragen bij: Centrum voor gesproken lectuur, tel. 0486 - 486486

Opzegtermijn:

Lidmaatschappen en abonnementen lopen automatisch door tenzij voor 1 november schriftelijk is opgezegd.

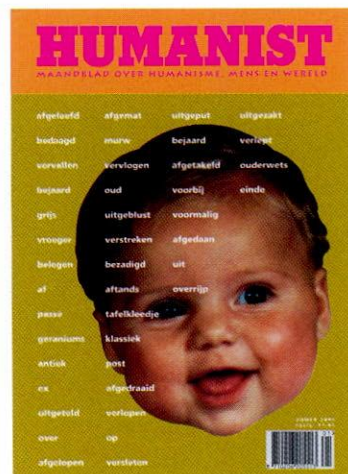
Advertenties:

Uitgeverij Recent, Den Haag
Tel. 070 - 3385400
Fax 070 - 3587299

De Humanist wordt gedrukt op licht-houdend mc papier, chloorvrij.
ISSN: 0025-9489

Verras iemand met een cadeau-abonnement op de Humanist!

Kent u iemand die de Humanist graag zou lezen?
En wilt u hem of haar een jaarabonnement van f55,- schenken?
Het eerste nummer van het cadeau-abonnement
wordt verzonden met een brief waarin ruimte is voor
uw persoonlijke wens of boodschap.
Eén telefoontje naar de Humanist is genoeg: 020 - 5219034.
Humanist, voor een andere kijk op uw leven.

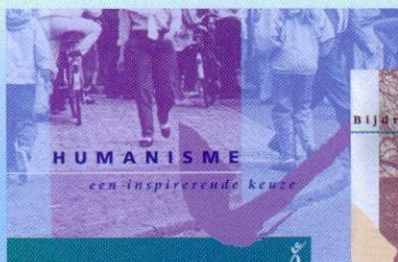

Maak kennis met het **Humanistisch Verbond**

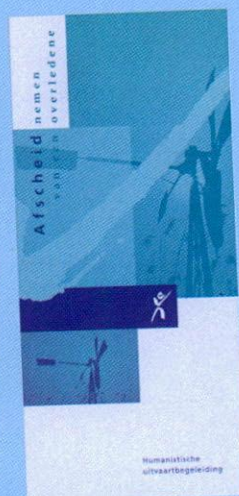
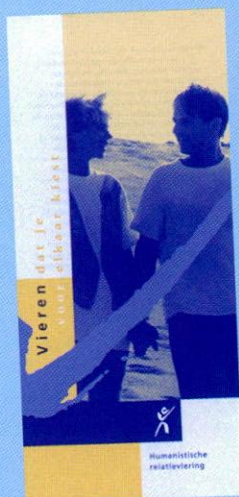
De **Humanist** kent u natuurlijk al. U kunt voor f55,- per jaar een abonnement nemen. Een proefabonnement (drie nummers voor een tientje) is ook mogelijk. Gebruik de bon in dit blad.

U kunt ook **donateur** van het Steunfonds Humanisme worden. Het Steunfonds is een werkstichting van het HV met als doel het verwerven en beheeren van financiële middelen. Als donateur ontvangt u twee keer per jaar informatie over projecten en activiteiten van het HV met een acceptgiro. Zo kunt u per keer beslissen of u een financiële bijdrage wilt geven.

Lid worden van het Humanistisch Verbond biedt nog meer voordelen! U krijgt negen keer per jaar de Humanist in huis. En ontvangt regelmatig nieuws over activiteiten bij u in de buurt. Als lid helpt u bovendien bij het instandhouden van geestelijke verzorging, uitvaartbegeleiding, relativering en humanistisch vormingsonderwijs. Het lidmaatschap kost f100,- per jaar; jongeren tot 27 jaar en mensen met een minimuminkomen betalen een lager tarief (resp. f40,- en f55,-). Jongeren hebben hun eigen organisatie, de **Jonge Humanisten**.

Het HV heeft verschillende **folders** en **brochures** die u meer informatie geven. Interesse? Bel publieksvoorlichting 020 - 5219090. Of gebruik de bon in deze Humanist!

Te oud voor...

12 te oud voor toelating tot de Nationale Balletacademie 28 te oud voor de opleiding tot piloot 56 te oud om nog piloot te zijn 61 te oud voor politieagent 22 te oud om als vrouw nog model te worden 26 te oud om als man nog model te worden 13 te oud voor de jeugopleiding van Ajax 70 te oud voor borstkankeronderzoek 45 te oud voor een gratis abonnement op Intermediair 35 te oud voor een gratis abonnement op Carp 66 vaarbewijs niet meer automatisch verlengd 71 rijbewijs niet meer automatisch verlengd 31 te oud om rechter te worden 70 te oud om nog rechter te zijn 55 te oud voor brandweerman 60 te oud om badmeester te zijn 70 te oud om bloed te doneren 60 te oud voor baarmoederhalskanker-onderzoek 70 te oud voor vrijwilligerswerk 60 te oud om verpleegster te zijn 52 te oud voor het leger 65 te oud om nog een eigen bedrijf te beginnen 70 geen krediet meer bij de Postbank 27 te oud voor Jongerenkaart NS 30 te oud voor diplomatenklasje Buitenlandse Zaken 46 te oud om een kind te adopteren 60 te oud om opsporingsambtenaar te zijn 60 verplicht ontslag voor beveiligingsbeambtes 28 te oud om nog te starten met een baan bij Defensie 5 te oud om gratis te reizen met Openbaar Vervoer 55 te oud voor scheidsrechter 38 te oud om lid te worden van de vereniging Friesche Elfsteden 31 te oud om als kunstenaar in aanmerking te komen voor een beurs of toelage 57 te oud om een spaarhypotheek aan te gaan 26 te oud voor CJP (Cultureel Jongeren Paspoort) 27 te oud voor studiefinanciering 72 te oud voor een commissariaatsfunctie 71 te oud voor een bestuursfunctie